

PŘEDBĚŽNÉ POZNÁMKY

Chorobný případ, o kterém tu – opět jenom úryvkovitě – podám zprávu,¹ se vyznačuje řadou zvláštností, které pobízejí k tomu, aby byly zdůrazněny předem. Týká se mladého muže, který se v osmnáctém roce, nakažen kapavkou, nemocný zhroutil, a byl úplně závislý a neschopen existence, když o několik let později vstoupil do psychoanalytického ošetření. Desetiletí svého mládí před onemocněním prožil přibližně normálním způsobem a svých středoškolských studií se zhostil bez valných poruch. Ale dřívější jeho léta byla ovládána těžkou neurotickou poruchou, která počala těsně před jeho čtvrtými narozeninami jako úzkostná hysterie (fobie ze zvířat), potom se proměnila v nutkavou neurózu s náboženským obsahem a svými výběžky sahala až do desátého roku.

Jenom tato infantilní neuróza bude předmětem mých sdělení. Přes přímou pacientovu výzvu jsem odmítl uveřejnit úplný popis jeho onemocnění, ošetřování a vyléčení, poněvadž jsem tento úkol považoval za technicky neproveditelný a sociálně nepřipustný. Tím také odpadá možnost ukázat souvislost mezi jeho infantilním a pozdějším konečným onemocněním. O tomto mohu jenom uvést, že nemocný pro ně strávil dlouhou dobu v německých léčebných ústavech a byl tedy nejpopovolanějším místem klasifikován jako případ „manicky-depresivního šílenství“. Tato diagnóza se dozajista hodila na pacientova otce, jehož život plný činnosti a zájmů, byl opětovně rušen záchvaty těžké deprese. U syna samého jsem za několikaletého pozorování nezjistil nijakou změnu nálady, která by intenzitou a podmínkami svého vzniku přesahovala zjevnou psychickou situaci. Vytvořil jsem si představu, že tento případ jako mnoho jiných, kterým klinická psychiatrie přikládá rozmanité a měnivé diagnózy, dlužno chápat jako následek spontánně přestálé, s nějakou vadou vyléčené nutkavé neurózy.

Můj popis tedy pojedná o infantilní neuróze, která nebyla analyzována za svého trvání, nýbrž teprve patnáct let po svém vyústění. Tato situace má přednosti i nevýhody ve srovnání s onou. Analýza, kterou provádíme přímo na neurotickém dítěti, bude se od počátku jevit důvěryhodnější, ale nemůže být příliš obsažná; dítěti musíme propůjčovat příliš mnoho slov i myšlenek a přece možná seznáme, že nejhlubší vrstvy jsou neproniknutelné pro vědomí. Analýza dětského onemocnění prostřednictvím vzpomínky dospělého a duševně vyspělého člověka je prostá těchto omezení; ale musíme započítat skreslení a upravení, kterým podléhá vlastní minulost, pohlížíme-li na ni z pozdější doby. Prvý případ přináší snad presvědčivější výsledky, druhý je mnohem poučnější.

Ve všech případech však smíme tvrdit, že se analýzy dětských neuróz mohou dožadovat obzvláště vysokého teoretického zájmu. Pro správné chápání neuróz dospělých lidí vykonávají přibližně tolik jako dětské sny pro sny dospělých. Ne snad, že by se daly prokouknout snáze, nebo obsahovaly méně prvků; obtíž vcítit se do dětského duševního života činí z nich dokonce zvláště tvrdý kousek práce pro lékaře. Ale přece v nich odpadlo tolik pozdějšího navrstvení, že podstata neurózy vyniká zjevně. Odpor proti výsledkům psychoanalýzy vzal na sebe v současném údobí boje o psychoanalýzu, jak známo, novou podobu. Dříve se spokojovali tím, že popírali skutečnost faktů, tvrzených analýzou, a k tomu se zdálo nejvhodnější technikou přezkoumávat je. Nyní se zdá, že se tento postup vyčerpává; volí tedy druhou cestu: uznat fakta, ale jiným výkladem odstranit závěry, které z nich vyplývají, takže se přece zase ubránili pohoršlivým novotám. Studium dětských neuróz prokazuje naprostou nedostatečnost těchto mělkých a násilných pokusů o jiný výklad. Ukazuje, že libidinózní síly, které lidé tak rádi zapírají, mají lví podíl na utváření neurózy, a umožňuje poznat nepřítomnost snažení za dalekými, kulturními cíli, o kterých dítě ještě neví a které pro ně proto nic neznamenají.

Druhá vlastnost, která tuto analýzu doporučuje pozornosti, souvisí s těžkým rázem onemocnění a s dlouhým trváním ošetření. Analýzy, které dospívají k příznivému výsledku v krátké době, jsou cenné pro sebevědomí léčitele a osvědčují lékařský význam psychoanalýzy; pro pokrok ve vědeckém poznání nemají obyčejně význam. Ničemu novému se z nich nenaučí-

me. Vždyť se tak rychle zdařily jenom proto, že jsme již věděli všechno, co je nutné k jejich vyřízení. Něco nového se můžeme dovědět jenom z analýz, které způsobují zvláštní obtíže, k jejichž překonání pak potřebujeme mnoho času. Jenom v těchto případech se nám daří sestoupit do nejhlubších a nejprimitivnějších vrstev duševního vývoje a odnést si odtamtud rozřešení pro problémy pozdějších útvarů. Pak si říkáme, že přísně vzato, pouze analýza, která pronikla tak daleko, zasluhuje tohoto názvu. Ovšem jednotlivý případ nepoučuje o všem, co bychom chtěli vědět. Správněji řečeno, mohl by učit všemu, kdybychom byli jenom s to pojmát všechno nebyli nevyčísleností vlastního vnímání nuceni spokojit se s málem.

Takových plodných svízeli měl případ, který tu vyličím, nadbytek. První léta ošetřování sotva docílila nějaké změny. Šťastná konstelace způsobila, že všechny vnější poměry přesto umožňovaly, aby se pokračovalo v terapeutickém pokuse. Snadno si dovedu představit, že by pacient za méně příznivých okolností zanechal léčby po nějakém čase. O stanovisku lékaře mohu jenom vyslovit, že se v takovém případě musí chovat stejně „bezčasově“ jako nevědomo samo, chce-li se něco dovědět a něčeho dosáhnout. Toho posleze docílí, pakliže se dovede zřítí krátkozraké terapeutické ctižádosti. Rozsah trpělivosti, povolnosti, uznání a důvěry, kterých takové ošetřování vyžaduje od nemocného a jeho příbuzných, smíme očekávat jenom v malém množství jiných případů. Ale analytik si smí říci, že výsledky, kterých v jednom případě dosáhl tak zdoluhavou prací, pomohou podstatně zkrátit trvání léčby u příštího, stejně těžkého onemocnění a tak postupně překonávat bezčasovost nevědoma, když se jí po prvé byl podrobil.

Pacient, kterým se tu zabývám, zůstal dlouhou dobu nedobytně zatarasen za postojem povolné neúčasti. Poslouchal, rozuměl a nepřipustil, aby se ho vůbec něco dotklo. Jeho bezvadná inteligence byla jakoby odříznuta od pudových sil, které ovládaly jeho chování v nečetných mu zbylých životních vztazích. Vyžadovalo dlouhé výchovy, než jsem ho přiměl k tomu, aby se samostatně účastnil práce, a když se díky tomu úsilí dostavilo první uvolnění, ihned ustal v práci, aby zamezil další změny a pohodlně se udržel v nově vytvořené situaci. Jeho bázeň před samostatnou existencí byla tak veliká, že vynahrazovala všechny svízele nemoci. Našla se jediná cesta,

jak ji přemoci. Musil jsem počkat, až vazba na mou osobu dostatečně zesílila, aby ji vyvážila, a pak jsem nasadil tohoto činitele proti onomu. Stanovil jsem, řídě se vhodnými znamenými včasnosti, že ošetřování musí být skončeno v určité lhůtě, bez zřetele k tomu, jak daleko postoupí. Byl jsem odhodlán lhůtu dodržet; pacient konečně uvěřil, že to míním vážně. Pod neúprosným tlakem tohoto časového omezení povolil jeho odpor, jeho utkvění na chorobě, analýza nyní v nepoměrně krátké době dodala všechen materiál, který umožnil odklizení jeho útlumů a odstranění příznaků. Z této poslední doby práce, ve které odpor dočasně zmizel a nemocný působil dojmem jasnosti, které jinak dosahujeme jenom v hypnóze, pramení také všechna objasnění, která mně dovolila pochopit jeho dětskou neurózu.

Tak objasnil průběh této léčby analytickou technikou dávno uznanou větu, že délka cesty, kterou analýza musí urazit s pacientem, a množství materiálu, který se musí zvládnout na této cestě, nic neznamenají proti odporu, na nějž průběhem práce narážíme, a znamenají něco jenom potud, pokud jsou úměrné odporu. Je to stejný děj, jako když nyní nepřátelská armáda potřebuje týdnů a měsíců k tažení po trati země, kterou jindy v dobách míru projíždí rychlík v málo hodinách a kterou krátce předtím vlastní armáda prošla v několika dnech.

Třetí zvláštnost této analýzy ztížila jenom rozhodnutí ji uveřejnit. Její výsledky se celkem uspokojivě kryly s naším dosavadním věděním, nebo na ně dobře navazovaly. Ale některé podrobnosti se zdály mně samému tak podivné a nevěrohodné, že jsem byl na pochybách, mám-li žádat druhé lidi, aby jim uvěřili. Vyzval jsem pacienta k naprosto neúprosné kritice jeho vzpomínek, ale nenalezl nic pravdě nepodobného ve svých výpovědích a trval na nich. Nechtě jsou čtenáři aspoň přesvědčeni, že sám sděluji jenom, co se ke mně přiblížilo jako prožitek na mně nezávislý, neovlivněný mým očekáváním. Tak mně nezbylo, leč si připomenout moudrá slova, že jsou věci mezi nebem a zemí, o nichž naše školská moudrost nemá ani zdání. Kdo by dovedl ještě dokonaleji vypnout svá přejatá přesvědčení, dozajista by objevil ještě více takových věcí.

PŘEHLED PROSTŘEDÍ A CHOROBOPISU

Nemohu psát dějiny svého pacienta ani ryze historicky, ani čistě pragmaticky, nemohu podat popis ani ošetřování, ani nemoci, nýbrž budu nucen kombinovat oba způsoby podání. Jak známo, nebyla nalezena cesta, jak v reprodukci poněkud umístit přesvědčení, které vyplývá z analýzy. Zevrubné protokolární záznamy dějů v analytických hodinách jistě by k tomu nijak nepřispěly; jejich sepisování je také vyloučeno analytickou technikou. Neuveřejňujeme tedy takové analýzy proto, abychom vyvolali přesvědčení u lidí, kteří se dosud chovali odmítavě nebo nedůvěřivě. Očekáváme, že poskytneme něco nového pouze badatelům, kteří si již zjednali přesvědčení vlastními zkušenostmi s nemocnými.

Nejprve vylíčím svět dítěte a z historie dětství sdělím, co jsem se dověděl bez námahy a co po dlouhá léta nebylo doplněno, ani se nestalo průzračnějším.

Nedlouho ženatí rodiče ve šťastném ještě manželství, na něž brzy vrhnou prvé stíny jejich onemocnění, matčiny břišní choroby a první otcovy záchvaty rozlady, které způsobují, že občas nebývá doma. Ovšem, otcovu chorobu pochopí pacient teprve mnohem později, s matčinou churavostí se seznamuje již v letech raného dětství. Proto se poměrně málo věnovala dětem. Jednoho dne, dojista před svým čtvrtým rokem, slyší, veden matkou za ruku, jak si stýská v rozhovoru s lékařem, kterého vyprovází z domu, a vštěpuje si v paměti její slova, aby jich později použil pro sebe. Není jediným dítětem; před ním je o dva roky starší sestřička, živá nadaná a předčasně nezbedná, jíž připadne veliká úloha v jeho životě.

O něho pečuje chůva, pokud se pamatuje, nevzdělaná stará žena z lidu, s neutuchající něžností pro něho. Je pro ni náhradou za vlastního, časně zemřelého syna. Rodina žije na venkovském statku, jež v létě vystřídává s jiným. Velké město není daleko od obou statků. Jest úsekem v jeho dětství, když

rodiče prodají statek a stěhují se do města. Na tom neb onom statku se mnohdy dlouhou dobu zdržují blízcí příbuzní, otcovi bratři, matčiny sestry a jejich děti, prarodiče z matčiny strany. V létě odcestovávají rodiče na několik neděl. Krycí vzpomínka mu ukazuje, jak se s chůvou dívá za vozem, který unáší otce, matku a sestru, a potom se klidně vrací do domu. Tehdy musil být velice malý.² Příští léto nechali sestřičku doma a přijali anglickou vychovatelku, již náležel vrchní dozor nad dětmi.

V pozdějších letech mu vyprávěli mnoho o jeho dětství.³ Mnohé věděl sám, ale ovšem bez časové nebo obsahové souvislosti. Jedno z těchto vyprávění, která byla před ním nesčetněkrát opakována u příležitosti jeho pozdějšího onemocnění, seznamuje nás s problémem, jehož řešením se budeme zabývat. Zprvu byl prý velmi něžným, povolným a spíše klidným dítětem, takže se říkávalo, že by se byl stát děvčátkem a starší sestřička hošíkem. Avšak kdysi, když se rodiče navrátili z letní cesty, našli ho změněného. Stal se nespokojeným, podrážděným, prudkým, cítil se uražen jakýmkoli podnětem, potom řádil a křičel jako divoch, takže se rodiče, když tento stav trval, obávali, že nebude možné posílat ho později do školy. To se událo téhož léta, kdy byla přítomna anglická vychovatelka, která se ukázala pojevenou, nesnášenlivou a oddanou opilství. Matka byla proto nakloněna uvádět změnu hošíkovy povahy v souvislost s vlivem této Angličanky a předpokládala, že ho popudila svým chováním. Bystrá babička, která strávila léto s dětmi, zastávala názor, že hošíkova popudlivost byla vyvolána spory mezi Angličankou a chůvou. Angličanka opětovně nazývala chůvu čarodějnici a nutila ji, aby opustila místnost; hošík se otevřeně stavěl na stranu milované „Nani“ a projevoval nenávisť k vychovatelce. Nechť tomu bylo jakkoli, Angličanka byla brzy po návratu rodičů propuštěna, aniž se co změnilo na nesnesitelné povaze dítěte.

Vzpomínka na tuto dobu nezbednosti pacientovi zůstala. Myslí, že udělal první svůj výstup, když kdysi o Vánocích nebyl obdařen dvakrát, jak by mu prý bylo náleželo, ježto vánoční Boží hod byl současně dnem jeho narození. Svých nároků a citlivostí neušetřil ani milovanou Naňu, ba trápil snad právě ji co nejneúprosněji. Ale toto údobí změny povahy je v jeho paměti nerozlučně spjata s mnoha jinými podivuhodnými a chorobnými jevy, které časově nedovede seřadit. Všechno, co nyní budu

sdělovat, co se rozhodně nemohlo udát současně a je plno obsahového rozporu, hází do jednoho a téhož období, které nazývá „ještě na prvním statku“. Myslí, že opustili tento statek, když mu bylo pět let. Vypráví, že trpěl úzkostí, které jeho sestra využívala, aby ho mohla trápit. Měli jakousi obrázkovou knihu, ve které byl znázorněn vlk, vzpřímený a vykročující. Spatřil-li tento obraz, křičel jako zběsilý, bál se, že přijde vlk a že ho sežere. Sestřička se vždycky dovedla postarat o to, aby viděl tento obraz a kochala se z jeho zděšení. Leč bál se také jiných zvířat, velikých i malých. Kdysi honil a chtěl lapit krásného, velkého motýla se žlutě pruhovanými křídly, které vybíhaly v cípek. (Byl to asi otakárek fenyklový.) Náhle byl jat příšerným strachem z tohoto zvířete a s křikem ustal v pronásledování. Také z brouků a housenek měl strach a pociťoval k nim odpor. Avšak dovedl se upamatovat, že v téže době trýzníval brouky a rozkrajoval housenky; také koně mu naháněli hrůzu. Mrskal-li někdo koně, musil vykřiknout a jednou byl nucen opustit proto cirkus. Jindy si zase liboval v tom, že sám bil koně. Zda se tyto protichůdné způsoby chování ke zvířatům uplatňovaly ve skutečnosti současně, nebo zda se naopak vystřídaly, a pakliže v jakém pořadí a kdy – to nedovedla jeho vzpomínka rozhodnout. Ani nedovedl říci, zda jeho doba nezbednosti byla údobím choroby nahrazena, nebo zda trvala v něm a po něm. Rozhodně jsme byli níže uvedenými sdělením oprávněni k předpokladu, že v těchto dětských letech trpěl zjevnou nutkavou neurózou. Vyprávěl, že byl dlouhou dobu velmi pobožný. Před usnutím se musil dlouho modlit a nesčetněkrát křížovat. Také večer obcházel s židli, na kterou vystupoval, všechny obrazy svatých, visící v pokoji, a nábožensky jeden každý líbal. S tímto zbožným obřadem se potom velmi špatně – nebo snad přece docela dobře – shodovalo, že si vzpomínal na rouhavé myšlenky, které mu přicházely na mysl jako vnuknutí ďábla. Musil myslit: Bůh-prase, nebo Bůh-stolice. Kdysi cestou do německých lázní byl trápen nutkavým pomýšlením na Nejsvětější Trojici, pakliže na ulici spatřil tři hromádky koňského trusu, nebo jiné výměty. Tehdy dodržoval také zvláštní obřad, když viděl lidi, kterých litoval, žebráky, mrzáky, starce. Musil hlučně vydechnout, aby se nestal takovým jako oni, za určitých podmínek zase silně vtahoval dech. Bylo ovšem nasnadě, abych předpokládal, že tyto zřetelné příznaky nutkavé neurózy nále-

žely do doby a stupně vývoje poněkud pozdějších, než projev úzkosti a kruté činy proti zvířatům.

Pozdější pacientova léta byla určena velmi nepříznivým poměrem k otci, který tehdy po opětovných záchvatech deprese nemohl skrývat chorobné stránky své povahy. V prvních dětských letech býval tento poměr velice něžný; tak si jej zachovávala synova vzpomínka. Otec ho velice miloval a rád si s ním hrával. Od malička býval velice hrd na otce a prohlašoval pouze, že se chce stát takovým pánem jako on. Naňa mu kdysi řekla, že sestra je matčíným dítětem, on však otcovým, s čímž byl dokonale spokojen. Ke konci dětství nastalo mezi ním a otcem odcizení. Otec dával nesporně přednost sestřičce, čímž byl hošík hluboce dotčen. Později se strach z otce stal dominantní.

Kolem osmého roku zmizely všechny jevy, které pacient přičítá životnímu údobí, jež počalo nezbedností. Nevymizely najednou, nýbrž se několikrát vrátily, ale konečně ustoupily, jak se nemocný domnívá, vliv učitelů a vychovatelů, kteří vystřídali pěstounky pohlaví ženského. Toto jsou tedy v nejhrubších obrysech záhady, jejichž luštění bylo úkolem analýzy: Odkud pocházela náhlá změna hošíkovy povahy, co znamenaly jeho fobie a perverze, jak dospěl k nutkavé pobožnosti a jak spolu souvisí všechny tyto úkazy? Znovu připomínám, že se naše terapeutická práce týkala pozdějšího, nového neurotického onemocnění a že objasnění oněch dřívějších problémů mohlo nastat teprve tehdy, když nás průběh analýzy na nějakou dobu odvedl od přítomnosti a donutil k oklice dětským praxečkám.

SVÁDĚNÍ A JEHO NEJBLIŽŠÍ NÁSLEDKY

První domněnka se pochopitelně vztahovala na anglickou vychovatelku, za jejíž přítomnosti nastala hošíkova změna. Zachovaly se dvě o sobě nepochopitelné krycí vzpomínky, které se jí týkaly. Kdysi, jdouc napřed, řekla těm, kteří šli za ní: Podívejte se přece na můj ocásek! Jindy jí za jízdy ulítl klobouk, což silně uspokojilo sourozence. To ukazovalo na kastrální komplex a umožňovalo konstrukci asi toho druhu, že nějaká její výhrůžka, směřující proti hošíkovi, mocně přispěla k vzniku jeho abnormálního chování. Vůbec není nebezpečné sdělovat pacientům takové konstrukce, nikdy neškodí analýze, jsou-li mylné, a nevyslovujeme je přece, když nemáme naděje, že se jimi nějak přiblížíme skutečnosti. Prvním následkem této teze byly sny, jejichž výklad se úplně nezdařil, které se však se zdálo, vždycky pohybovaly kolem téhož obsahu. Šlo v nich, pokud jsme jim mohli rozumět, o chlapcovy agresivní počiny proti sestře nebo vychovatelce a v odplatu za ně o energické důtky a tresty. Jako by byl chtěl ... obnažit sestru ... po koupeli, ... strhnout jí ... roucho ... nebo závoj a podobně. Výkladu se však nepodařilo vytěžit nějaký určitý obsah, a když jsem nabyl dojmu, že se v těchto snech neustále se měnícím způsobem zpracovává též materiál, bylo pojetí domnělých vzpomínek nepochybné. Mohlo běžet jenom o fantazie, které si pacient kdysi, pravděpodobně v letech puberty, vytvořil o svém dětství a které se nyní znovu vynořily v podobě tak obtížně poznatelné.

Rázem jsem je pochopil, když si pacient náhle vzpomněl na fakt, že ho přece sestra, „když byl ještě docela malý“ na prvním statku, sváděla k sexuálním činům. Zprvu se vynořila vzpomínka, že na záchodě, kterého děti často používaly společně, přednesla výzvu: Ukažme si zadničku, a doplnila slova také činem. Později se dostavily podstatnější části svodů se všemi podrobnostmi času a místa. Bylo to na jaře, v době, kdy otec byl

nepřítomen; děti si hrály na půdě v jedné místnosti, zatím co v sousední pracovala matka. Sestra sáhla po jeho údu, pohrávala si s ním a při tom jakoby na vysvětlenou říkala nepochopitelné věci o Naně. Naňa prý dělala totéž se všemi lidmi, např. se zahradníkem, staví ho na hlavu a pak sahá po jeho pohlavním ústrojí.

Tím jsem porozuměl fantaziím, jež jsem předtím uhodl. Měly setřít vzpomínku na děj, který se později jevil pohoršlivým pro pacientovo mužské sebevědomí, a tohoto cíle dosahovaly tím, že historickou pravdu nahrazovaly opakem, kterého si přál. Podle těchto fantazií nehrál pasivní úlohu vůči sestře on, nýbrž naopak, byl agresivní, chtěl vidět sestru obnaženou, byl odmítnut i potrestán a proto ho popadl vztek, o němž tolik vyprávěla domácí tradice. Bylo také účelné zapřísti do této básně vychovatelku, které již matka a babička přičítaly hlavní vinu na jeho záchvatech vzteku. Fantazie se tudíž dokonale podobaly pověstem, kterými se vzrostlý a zpyšnělý národ snaží zastřít malost a nehody svých počátků.

Ve skutečnosti mohla být vychovatelčina účast na svádění a jeho následcích jenom velmi vzdálená. Scény se setrou se odehrály na jaře téhož roku, v jehož letních měsících přijela Angličanka v náhradu za nepřítomné rodiče. Hošíkovo nepřátelství k vychovatelce však vzniklo jiným způsobem. Tupic chůvu a pomlouvajíc ji, že je čarodějnici, následovala v jeho mysli sestru, – která vyprávěla ony nehoráznosti o chůvě první, – a tak umožnila, aby vůči ní projevil odpor, který se, jak uslyšíme, následkem svádění vyvinul proti sestře.

Avšak svádění sestrou jistě nebylo fantazií. Jeho věrohodnost byla zvýšena nikdy nezapomenutým sdělením z pozdějších let dospělosti. O více než jedno desetiletí starší bratranec mu řekl v rozhovoru, že se výborně pamatuje, jakým předčasně smyslným stvořením byla jeho sestra. Jako čtyř- nebo pětileté dítě sedla si mu kdysi na klín a otevřela mu kalhoty, aby mohla sáhnout na jeho úd.

Nyní bych chtěl přerušit chorobopis svého pacienta a promluvit o této sestře, jejím vývoji, dalších osudech a vlivu na něho. Byla o dva roky starší než on a vždycky ho ve všem předčívala. V dětství byla chlapecky bezuzdná, potom se intelektuálně vyvíjela skvěle, vyznačovala se bystrým, realistickým rozumem, při studiu dávala přednost vědám přírodním, tvoři-

la však také básně, kterých si otec vysoko cenil. Svě četné, první nápadníky daleko předčila duchem a posmívala se jim. Na počátku svých dvacátých let bývala rozladěná, naříkala, že není dost krásná, a uchýlila se do samoty. Po návratu z cesty, na kterou byla poslána v doprovodu starší, s ní spřátelené dámy, vyprávěla pravdě naprosto nepodobné prožitky s průvodkyní, která ji prý týrala, ale zřejmě zůstala utkvělá na svou domnělou mučitelku. Brzy potom se na nové cestě otrávil a zemřela daleko od domova. Její nemoc se asi shodovala s počátkem dementie praecox. Byla jednou ze svědkyň o značné neurotické dědičnosti v rodině, ale rozhodně nebyla jedinou. Jeden strýc, otcův bratr, zemřel po dlouhých letech podivínského života, z jehož projevů můžeme usuzovat na těžkou nutkavou neurózu; četní poboční příbuzní trpěli a trpí lehčími nervovými poruchami.

Pro našeho pacienta byla sestra v dětství – nepřihlížime-li zatím ke svádění – nepohodlnou sokyní v uplatňování vůči rodičům, jejíž bezohledně projevovaná převaha ho citelně tísnila. Především jí záviděl úctu, kterou otec projevoval před jejími duchovními schopnostmi a intelektuálními výkony, zatím co se on, intelektuálně utlumený od dob své nutkavé neurózy, musil spokojovat velmi nízkým ceněním. Od jeho čtrnáctého roku se vzájemný poměr sourozenců zlepšoval; podobné duchovní vlohy a společná opozice proti rodičům je sblížily potud, že se stýkali jako nejlepší kamarádi. V bouřlivém pohlavním vzrušení puberty se odvážil usilovat o intimní tělesné sblížení s ní. Když ho stejně rozhodně jako obratně odmítla, obrátil se od ní přímo k malému selskému děvčeti, které sloužilo v domě a jmenovalo se stejně jako sestra. Tím udělal pro svou heterosexuální volbu objektu rozhodující krok, neboť všechny dívky, do kterých se později, mnohdy za nejzřejmějších příznaků nutkání, zamiloval, byly rovněž osobami služebními, které musily za ním daleko zaostávat vzděláním a inteligencí. Byly-li všechny tyto objekty lásky náhradními osobami za odepřenou mu sestru, nedá se odmítnout předpoklad, že při této volbě objektů rozhodoval sklon ponížít sestru, odstranit její intelektuální převahu, která ho kdysi tak tísnila.

Pohnutkám tohoto druhu, které pramení z vůle k moci, z pudu jednotlivce po uplatnění, podřídil Alfréd Adler, jako všechno ostatní, také sexuální počínání lidí. Aniž jsem kdy

popíral význam takového úsilí o moc a převahu, nikdy jsem nebyl přesvědčen, že může hrát jemu přisuzovanou dominantní a výlučnou úlohu. Kdybych byl neprovedl analýzu tohoto případu až do konce, musilo by se jeho pozorování pro mne stát podnětem, abych opravil svůj předsudek v **Adlerově** smyslu. Konec této analýzy neočekávaně dodal nový materiál, ze kterého vyplynulo, že toto úsilí o moc (v našem případě sklon ponížovat) ovlivňovalo volbu objektů jenom ve smyslu příspěvku a racionalizace, zatím co mně vlastní, hlubší determinace dovořila, abych setrval na svém dřívějším přesvědčení.⁴

Když došla zpráva o sestřině smrti, pocítil pacient, podle svého vyprávění, sotva náznak bolesti. Nutil se k znamením smutku a dovedl se docela chladně radovat, že se nyní stal jediným dědicem jmění. Když se to přihodilo, byl již několik let znovu nemocen. Přiznávám se však, že mne toto sdělení na nějaký čas učinilo nejistým v diagnostickém posuzování případu. Dalo se sice předpokládat, že bolest ze ztráty nejmilovanějšího člena rodiny bude ve svém projevu ztlumena pokračující žárlivostí na ni a vmísením incestní zamilovanosti, která se stala nevědomou, ale nemohl jsem nepostrádat náhradu za nenastalé propuknutí bolesti. Ta se konečně našla v jiném citovém projevu, který mu zůstal nepochopitelný. Málo měsíců po sestřině smrti podnikl cestu do místa, kde zemřela, vyhledal tam hrob velkého básníka, který byl tehdy jeho ideálem, a proléval horké slzy nad jeho hrobem. Také on žasl nad touto reakcí, neboť věděl, že od smrti uctívaného básníka uplynuly více než dva lidské věky. Pochopil ji teprve tehdy, když si vzpomněl, že otec srovnával básně zesnulé sestry s tvorbou tohoto velkého umělce. Jiný poukaz na správné pojetí této pocty, jež se zdánlivě týkala básníka, poskytl mně ve svém vyprávění omylem, který jsem mohl uplatnit na tomto místě. Dříve opětovně uváděl, že se sestra zastřelila, a potom musil opravit, že se otrávila. Ale básník byl zastřelen v bambitkovém souboji.

Nyní se vracím k historii bratra, kterou teď musím po určité době líčit pragmaticky. Ukázalo se, že bylo hošíkovi v době, kdy ho sestra počala svádět, 3 1/4 roku. Stalo se to, jak jsme již uvedli, na jaře téhož roku, v jehož podzimu ho rodiče při svém návratu shledali dokonale změněného. Je velmi nasnadě uvést tuto proměnu v souvislost s probuzením jeho pohlavní činnosti, které mezitím nastalo.

Jak reagoval hošík na svody starší sestřičky? Odpověď zní: odmítnutím, ale odmítnutí se vztahovalo na osobu, nikoli na obsah. Sestra nebyla pro něho vhodným sexuálním objektem, pravděpodobně proto, že soutěžení o lásku rodičů již určilo nepřátelský ráz jeho poměru k ní. Vyhnul se jí a její námluvy se také brzy skončily. Ale snažil se získat místo ní jinou, více milovanou osobu a právě sestřino sdělení, které se dovolávalo vzoru Nani, obrátilo jeho volbu k této. Počal si tedy před Naňou pohrávat se svým údem, což stejně tak jako v mnoha jiných případech, když děti onanii nezatajují, nutno považovat za pokus o svádění. Naňa ho zklamala, tvářila se vážně a prohlásila, že to není dobré a děti, které to dělají, dostanou na tomto místě „ránu“.

Účín tohoto sdělení, které se rovnalo hrozbě, třeba sledovat různými směry. Jeho přichylnost k Naně se tím uvolnila. Mohl by se býval na ni rozhněvat; později, když počaly jeho záchvaty vzteku, se také ukázalo, že byl vskutku na ni roztrpčen. Ale vyznačovalo ho, že každou pozici libida, kterou měl opustit, zprvu tvrdošjně hájil proti tomu, co bylo nové. Když se na dějišti objevila vychovatelka a tupila Naňu, vyháněla ji z pokoje a chtěla zničit její autoritu, naopak přeháněl svou lásku k ohrožené a choval se odmítavě a vzdorovitě k útočící vychovatelce. Přesto začal tajně hledat jiný sexuální objekt. Svádění určilo pasivní sexuální cíl, aby objekt lásky sahal na jeho pohlavní ústrojí; uslyšíme, u koho chtěl toho dosáhnout a jakými cestami dospěl k této volbě.

Úplně se shoduje s naším očekáváním, že současně s prvými svými sexuálními vzruchy počal sexuálně bádát a že záhy narazil na otázku kastrace. V této době pozoroval dvě děvčata, sestru a její přítelkyni, při močení. Byl dosti bystrý, aby mohl při tomto pohledu pochopit, jak se věci mají, ale choval se tak, jak to známe od jiných mužských dětí. Odmítl myšlenku, že tu vidí potvrzení rány, již mu vyhrožovala Naňa, a vysvětloval si to tak, že je to „přední prdelka“ děvčat. Téma kastrace nebylo tímto rozhodnutím odbyto, ve všem, co slyšel, nacházel nové odkazy na ně. Když byly kdysi mezi děti rozdělovány barevné cukrové tyčinky, prohlásila vychovatelka, která měla sklon k pustým fantaziím, že jsou to kusy rozkrájených hadů. Odtud se upamatoval, že otec jednou na procházce narazil na hada a rozdrtil ho na kusy holí. Slyšel předčítat příběh (z Feriny lišá-

ka), jak chtěl vlk, chytaje v zimě ryby, užít svého ocasu za vna-
didlo, přičemž se ocas v ledě zlomil. Dověděl se různá jména,
kterými označujeme koně podle neporušenosti jejich pohlaví.
Zabýval se tedy myšlenkou o kastraci, ale ještě v ni nevěřil
a nebál se jí. Jiné sexuální problémy mu vzešly z pohádek, kte-
ré v této době poznal. V „Červené karkulce“ a v „Neposlušných
kozlátkách“ byly děti vytaženy z vlčího břicha. Byl tedy vlk žen-
skou bytostí nebo mohli také muži mít v břiše děti? To nebylo
tehdy ještě rozhodnuto. Ostatně v době tohoto bádání vůbec ješ-
tě neznal strach z vlka.

Jedno pacientovo sdělení nám umožní pochopit změnu jeho
povahy, která se projevila za nepřítomnosti rodičů ve vzdále-
nější spjitosti se sváděním. Vypravuje, že se velmi brzy po
Nanině odmítnutí a hrozbě vzdal onanie. **Počínající sexuální
život za vedení genitální oblasti podlehl tudíž vnějšímu
útlumu a byl jeho vlivem vržen nazpět do dřívějšího
údobí pregenitální organizace.** Následkem potlačení ona-
nie nabyl hošíkův sexuální život povahy sadistickoanální. Stal
se popudlivým, trýznivým a takto se ukojoval na zvířatech
i lidech. Jeho hlavním objektem byla milovaná Naňa, kterou
dovedl tak trápit, že plakala. Takto se na ní mstil za odmítnu-
tí a současně ukojoval pohlavní chůvě v podobě, přiměřené
regresivní fázi. Byl krutý ke zvířátkům, chytal mouchy a vytr-
hával jim křídélka, zašlapával brouky; ve své fantazii si libo-
val v bití také velikých zvířat, koní. To bylo tedy vesměs aktiv-
ní, sadistické počínání; o análních hnutích této doby se
zmíníme v jiné souvislosti.

Je velmi cenné, že se v pacientově vzpomínce také vynořily
soudobé fantazie docela jiného druhu, o tom, že jsou trestáni
a bití chlapi, bití obzvláště na pyj; a za koho byly tyto ano-
nymní objekty trestány, snadno můžeme uhadnout z jiných
fantazií, které vyličovaly, jak je do těsné komůrky zavírán
a mrskán nástupce trůnu. Nástupcem trůnu byl zřejmě on sám;
ve fantazii se tedy sadismus obrátil proti vlastní osobě a pro-
měnil v masochismus. Podrobnost, že byl trestán přímo pohlav-
ní úd, připouští vývod, že se této přeměny již účastnilo vědomí
viny, jež se dovolávalo onanie.

V analýze nezůstaly nejmenší pochybnosti o tom, že se tyto
pasivní snahy projeví současně nebo velmi brzy po aktivně
sadistických.⁵ To se shoduje s neobyčejně zřetelnou, silnou

a trvalou **ambivalencí** nemocného, která se tu po prvé uká-
zala v stejnoměrném rozvoji protichůdných dvojic dílečného pudu.
Toto chování zůstalo pro něho v budoucnu stejně charakteris-
tické jako další rys, že žádná z kdykoli vytvořených pozic libi-
da nebyla úplně odstraněna pozdější. Naopak trvala dále ved-
le všech jiných a dovolovala mu, aby neustále kolisal, což se
ukázalo neslučitelným s nabytím pevného charakteru.

Hošíkovy masochistické sklony nás vedou k jinému bodu,
o němž jsem odsunul zmínku, poněvadž se dá bezpečně zjistit
teprve analýzou bezprostředně následujícího údobí jeho vývo-
je, již jsem uvedl, že po odmítnutí Naňou odpoutal od ní své
libidinosní očekávání a pomýšlel na jiný sexuální objekt. Tím
byl nepřítomný tehdy otec. K této volbě ho zajisté přivedla sho-
da okolností, také nahodilých jako vzpomínka na rozkousko-
vání hada; ale v prvé řadě tím obnovil svou první a původní vol-
bu objektu, která byla vykonána, přiměřeně k narcismu
malého dítěte, skrze ztotožňování. Již jsme slyšeli, že otec
býval jeho obdivovaným vzorem, že na dotazy, čím chce být,
obyčejně odpovídal: pánem jako otec. Tento identifikační objekt
jeho aktivního sklonu se stal sexuálním objektem pasivního
sklonu v údobí sadistickoanálním. Působí to dojmem, jako by
ho svádění sestrou bylo vtlačilo do pasivní úlohy a určilo mu
pasivní pohlavní cíl. Pod dále působivým vlivem tohoto prožit-
ku prošel cestou od sestry přes Naňu k otci, od pasivního posto-
je k ženě k témuž postoji k muži a při tom přece navázal na své
dřívější spontánní údobí vývoje. Otec byl opět objektem, zto-
tožnění bylo na vyšším stupni vývoje vystřídáno volbou objek-
tu, proměna aktivního postoje v pasivní byla výsledkem a pří-
znakem svádění, které mezitím nastalo. Aktivní postoj
k přemocnému otci se ovšem nedal v sadistickém údobí pro-
vésti tak snadno. Když se otec v pozdním létě nebo na podzim
vrátil, byly záchvaty vzteku a zuřivosti zužity novým způso-
bem. Vůči Naně směřovaly dotud k účelům aktivně sadistic-
kým; vůči otci nyní sloužily záměrům masochistickým. Před-
váděním své nezbednosti si chtěl na otci vynutit potrestání
a bití, dosáhnout tak vytouženého masochistického ukojení.
Jeho záchvaty křičení byly tedy takřka pokusy o svedení. Ve
shodě s motivací masochismu bylo by při takovém potrestání
také uspokojeno jeho vědomí viny. Zachoval si vzpomínku, jak
v jedné takové scéně nezbednosti zesiluje křičení, když se otec

blíží. Ale otec ho netluče, nýbrž se snaží, aby ho uklidnil tím, že si před ním hraje s ložními polštářky jako s míčem.

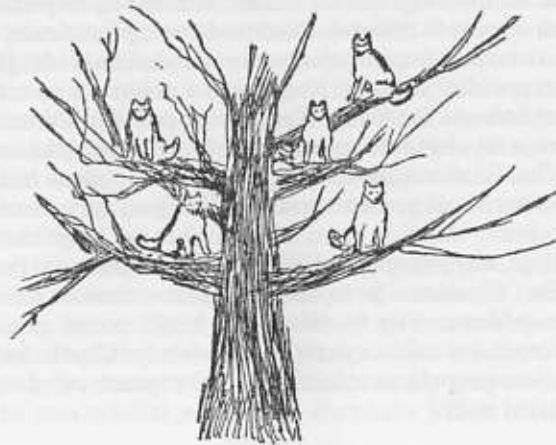
Nevím, jak často by si měli rodiče a vychovatelé při nevy-
světlitelné nezbednosti dítěte vzpomenout na tuto typickou
souvislost. Dítě, které se chová tak rozpustile, zpovídá se
a vyzývá k potrestání, v němž hledá současně uklidnění svého
vědomí viny a uspokojení masochistického sklonu.

Za další objasnění našeho případu vděčíme vzpomínce,
vystupující s velikou určitostí, že všechny příznaky úzkosti při-
stoupily k znakům změny povahy teprve od jisté příhody. Před-
tím prý vůbec neznal úzkost a bezprostředně po této příhodě
se projevila úzkost trýznivým způsobem. Dobu této změny lze
určit s jistotou, bylo to těsně před jeho čtvrtými narozeninami.
Dětství, kterým jsme se chtěli zabývat, se díky tomuto opěr-
nému bodu rozčleňuje na dvě údobí, první nezbedné a per-
verzní od doby svádění ve věku 3 1/4 roku až k čtvrtým naro-
zeninám, a delší, potom následující údobí, ve kterém převládají
příznaky neurózy. Příhodou, umožňující toto rozdělení, nebylo
však vnější trauma, nýbrž sen, ze kterého procitl s úzkostí.

SEN A PRASCĚNA

Poněvadž tento sen obsahuje pohádkovou látku, uveřejnil
jsem jej už na jiném místě⁶ a zprvu zopakují, co jsem tak uvedl:

*„Zdalo se mně, že je noc a ležím ve své posteli, (dolejší část
postele byla obrácena k oknu, před oknem stála řada starých
ořešáků. Vím, že byla zima, když jsem snil, a doba noční). Náhle
se samo otevřelo okno a s velikým zděšením vidím, že na veli-
kém ořešáku před oknem sedí několik bílých vlků. Bylo jich šest
nebo sedm. Vlci byli úplně bílí a vypadali spíše jako lišky nebo
ovčáci, neboť měli velké ocasy jako lišky a jejich uši byly vzty-
čeny jako u psů, když na něco číhají. Za veliké úzkosti, patrně
z toho, že mne vlci sežerou, jsem vykřikl a procitl. Má chůva při-
běhla k posteli, aby se podívala, co se se mnou přihodilo. Trva-
lo hodnou chvíli, než jsem se přesvědčil, že to byl pouze sen, tak
přirozený a zřetelný mně připadal obraz, jak se otevírá okno
a na stromě sedí vlci. Konečně jsem se uklidnil, cítil se jakoby
vysvobozen z nebezpečí a znovu jsem usnul.“*

„Jediným dějem ve snu bylo otevření okna, neboť vlci seděli docela klidně bez jakéhokoli pohybu na větvích stromu, napravo i nalevo od kmene, a hleděli na mne. Vypadalo to tak, jako by soustřeďovali celou svou pozornost na mne. – Myslím, že to byl můj první úzkostný sen. Tehdy mně byly tři, čtyři, nanejvýše pět let. Až do svého jedenáctého nebo dvanáctého roku měl jsem od té doby vždycky strach, že spatřím ve snu něco hrozného.“

Potom ještě dodává kresbu stromu s vlky, která potvrzuje jeho popis. Rozbor snu vytěžuje tento materiál.

Vždycky uváděl sen v souvislost se vzpomínkou, že se v těchto dětských letech docela příšerně bál obrazu vlka v jedné pohádkové knize. Starší, značně chytřejší sestra ho škádlivala tím, že pod nějakou záminkou stavěla před něho tento obraz, načež se jal zděšeně křičet. Na obraze stál vlk zpřima, vykračuje jednou nohou, s napjatými tlapami a vztyčenýma ušima. Myslím, že obraz byl ilustrací k pohádce o **Červené Karkulce**.

Proč jsou vlci bílí? To mu připomíná ovce, které se pásly ve velkých stádech v blízkosti statku. Otec ho někdy brával s sebou k těmto stádům a tehdy býval hošík po každé velmi pyšný a šťastný. Později – podle provedení šetření mohlo to být krátce před tímto snem – propukla mezi těmito ovci nakažlivá nemoc. Otec přivolal jednoho Pasteurova žáka, jenž zvířata očkovoal, ale po očkování zmrála ve větším ještě počtu než dříve.

Jak se dostávají vlci na strom? K tomu ho napadá povídka, kterou vyprávěl dědeček. Nedovede se upamatovat, zda před snem nebo po něm, ale její obsah rozhodně nasvědčuje prvému. Obsah povídky je tento: Krejčí sedí v pokoji, tu se otevře okno a do místnosti skočí vlk. Krejčí hází po něm loktem – nikoli, opravuje se, chytá ho za ocas, vytrhne mu jej, takže vlk zděšeně utíká. Za chvíli jde krejčí do lesa a vidí, jak se blíží smečka vlků, před nimiž prchne na strom. Vlci jsou zprvu bezradní, ale znetvořený, který je mezi nimi a chce se krejčímu pomstít, navrhuje, aby jeden vylezl na druhého, až poslední dosáhne na krejčího. On sám – je to silný staroch – chce tvořit základnu tohoto jehlanu. Vlci to dělají, ale krejčí pozná potrestaného návštěvníka a náhle vykřikne jako tehdy: Chyťte šedivého za ocas! Bezocasý vlk se zalekne při této vzpomínce, uteče a všichni ostatní sletí.

V této povídce se vyskytuje strom, na kterém sedí vlci ve snu. Ale také nedvojsmyslně navazuje na komplex kastrovní. Krejčí připravil **starého** vlka o ocas. Liščí ocasy vlků ve snu jsou asi kompenzacemi za toto bezocasi.

Proč je vlků šest nebo sedm? Tato otázka se zdánlivě nedala zodpovědět, až jsem zapochyboval, zda se jeho děsivý obraz mohl vztahovat na pohádku o Červené Karkulce. Tato pohádka je podnětem pouze k dvěma ilustracím, k setkání Karkulky s vlkem v lese a ke scéně, kde leží vlk v posteli v babiččině čepečku. Za vzpomínkou na obraz se tedy musí skrývat jiná pohádka. Brzy přišel na to, že to může být jenom pohádka o **neposlušných kozlátkách**. Zde je sedmička, ale také šestka, neboť vlk sežere jenom šest kozlátek, sedmé se ukryje ve skříni od hodin. V této pohádce se také vyskytuje bílá barva, neboť vlk si dává nabilit u pekaře tlapu, když ho kozlátka při první návštěvě byla poznala podle šedé tlapy. Obě pohádky mají ostatně mnoho společného. V obou nacházíme sežrání, rozpárávání žaludku, vytažení sežraných osob, jejich nahrazení těžkými kameny, a konečně v obou zahyne zlý vlk. V pohádce o kozlátkách se také ještě vyskytuje strom. Vlk si po jídle lehne pod strom a chrápe.

Pro jednu zvláštní okolnost budu se tímto snem zabývat ještě na jiném místě a potom jej vyložím a hodnotím zevrubněji. Je to přece první z dětství vybavený úzkostný sen, jehož obsah v souvislosti s jinými sny, ke kterým došlo brzy potom, a s jistými událostmi v pacientově dětství vzbuzuje zájem docela zvláštního druhu. Zde se omezíme na poměr tohoto snu k dvěma pohádkám, které mají mnoho společného, k „Červené Karkulce“ a k „neposlušným kozlátkům“. Dojem z těchto pohádek se u snícího dítěte projevil řádnou zoofobií, jež se před jinými podobnými případy vyznačovala jenom tím, že zvíře, budící úzkost, nebylo objektem přístupným snadno vnímání (jako např. kůň nebo pes), nýbrž bylo mu známo pouze z vyprávění a obrázkové knihy.

Jindy vyložím, jak se dají vysvětlit a jaký význam mají tyto zoofobie. Především pouze, že toto vysvětlení dobře souhlasí se základním rysem, který projevovала pacientova neuróza v pozdějších životních údobích. Strach z otce byl nejsilnější pohnutkou jeho onemocnění a ambivalentní postoj ke každé náhradě za otce ovládal jeho život i chování v léčbě.

Byl-li vlk u mého pacienta jenom první náhradou za otce, musíme se tázat, zda snad není utajeným obsahem pohádek o vlku, požírajícím kozlátka, a o Červené Karkulce infantilní strach z otce.⁷ Otec našeho pacienta měl ostatně zvláštnost, že „něžně láteřil“, zvláštnost, kterou projevuje mnoho lidí ve styku se svými dětmi, a v prvních letech, když si otec, který se později stal přísným, hrával a laškoval se synáčkem, byla asi častěji vyslovena žertovná hrozba „sežeru tě“. Jedna moje pacientka mně vyprávěla, že obě její děti nikdy nemohly pojmout lásku k dědečkovi, poněvadž je laškovně děsival, že jim rozpáře břicho.

Nepřihlížíme k tomu, co v této stati předbíhá zhodnocení sny, a vraťme se k jeho prvnímu výkladu. Podotýkám, že tento výklad byl úlohou, jejíž řešení trvalo několik let. Pacient sdělil sen velmi časně a záhy přijal mé přesvědčení, že se za ním skrývá geneze jeho infantilní neurózy. Během ošetřování jsme se často vracovali ke snu, ale teprve v posledních měsících léčby se podařilo pochopit jej úplně, a to spontánní prací pacientovou. Vždycky zdůrazňoval, že na něho zapůsobily nejhlubším dojmem dva momenty snu, za prvé úplný klid a nehybnost vlků, a za druhé napjatá pozornost, s jakou všichni na něho hleděli. Také trvale působivý pocit skutečna, ve který sen vyústil, se mu zdál pozoruhodný.

Na tento pocit chceme navázat. Víme ze zkušenosti s vykládáním snů, že tento pocit skutečna má určitý význam. Ujišťuje nás, že něco v latentním materiálu snu žádá, aby bylo považováno za skutečnou vzpomínku, že se tedy sen vztahuje na událost, která se přihodila skutečně a nebyla pouze vytvořena fantazií. Může ovšem běžet jenom o skutečnost něčeho neznámého; např. přesvědčení, že děd skutečně vyprávěl povídku o krejčím a vlku, nebo že byly hošíkovi skutečně předcítány pohádky o Červené Karkulce a neposlušných kozlátkách, nikdy by se nedala nahradit pocitem skutečna, přecházejícím sen. Zdálo se, že sen poukazuje na příhodu, jejíž realnost se zdůrazňuje právě v protikladu k ireálnosti pohádek.

Jestliže jsme musili předpokládat takovou neznámou, t.j. v době snu již zapomenutou scénu v pozadí obsahu snu, musila se přihodit velmi časně. Vždyť pacient říká: Když jsem měl tento sen, byly mně tři, čtyři, nanejvýše pět let. Můžeme dodat: A sen mně připomněl něco, co jistě patří do doby ještě dřívější.

K obsahu této scény musilo vésti, co nemocný vyzdvihoval ze zjevného obsahu snu, momenty pozorného hledění a nehybnosti. Očekáváme ovšem, že tento materiál reprodukuje neznámý materiál scény nějak skreslený, dokonce snad skreslený v opak.

Ze suroviny, kterou dodala první analýza s pacientem, dalo se rovněž vyvodit několik závěrů, které se měly včlenit do hledané souvislosti. Za zmínkou o chovu ovcí musili jsme hledat průkaz jeho sexuálního bádání, které ukojoval při svých návštěvách s otcem, ale musily být při tom také náznaky strachu před smrtí, neboť největší část ovcí přece zemřela nakažlivou nemocí. Co se ve snu vtíralo nejvíce, vlci na stromě, vedlo přímo k dědově vyprávění, na němž mohlo jeho upoutat a podnitit sen sotva něco jiného než navázání na téma kastrace.

Prvním neúplným rozbořem snu jsme se ještě dopátrali, že vlk je náhradou za otce, takže tento první úzkostný sen uvedl najevo onen strach z otce, který měl od tohoto okamžiku ovládat jeho život. Tento vývod nebyl ovšem ještě závazný. Sestavíme-li však jako výsledek předběžného rozboru, co vyplývá z materiálu, dodaného nemocným, jsou tu pro rekonstrukci asi tyto úryvky:

Skutečná příhoda - z velmi rané doby - hledění - nehybnost - sexuální problémy - kastrace - otec - něco děsného.

Jednoho dne se jal pacient pokračovat ve vykládání snu. Ono místo snu - řekl -, na kterém se praví: Náhle se samo otevře okno, neobjasňuje se úplně vztahem k oknu, u kterého sedí krejčí a kterým vchází do pokoje vlk. Musí znamenat: náhle se otevrou oči. Tedy spím a náhle procitnu, při tom něco vidím: strom s vlky. Proti tomu se nedalo nic namítat, ale připouštělo to další využití. Procitl a něco spatřil. Pozorné hledění, které sen přičítá vlkům, třeba naopak přesunout na něho. V rozhodujícím bodě tu nastalo převrácení, které se ostatně ohlašuje jiným převrácením v zjevném obsahu snu. Bylo přece také převrácením, když vlci seděli na stromě, zatím co v dědečkově vyprávění byli dole a nemohli vylézt na strom.

Což kdyby také druhý nemocným zdůrazněný moment byl zkreslen převrácením nebo obrácením? Pak by tu musilo místo nehybnosti (vlci sedí bez jakéhokoliv pohybu, hledí na něho, ale nehýbají se) stát: nejprudší pohyb. Tedy náhle procitl

a spatřil scénu s prudkými pohyby, na kterou hleděl s napjatou pozorností. V jednom případě by skreslení záleželo v záměně subjektu a objektu, aktivity a pasivity, být předmětem hledění místo hledět, v druhém případě v proměně v opak: klid místo pohybu.

Další pokrok v chápání byl mu umožněn nápadem, který se náhle vynořil jindy: Strom je stromkem vánočním. Nyní věděl, že měl tento sen krátce před Vánoce, v očekávání Vánoc. Poněvadž vánoční hod Boží byl současně dnem jeho narození, mohli jsme bezpečně zjistit dobu snu i změny, která na něj navazovala. Bylo to těsně před jeho čtvrtými narozeninami. Usnul tedy v napjatém očekávání dne, který ho měl dvojitě obdarit. Víme, že dítě za takových okolností snadno ve snu předjímá splnění svých přání. Ve snu byly tedy již Vánoce, obsah snu mu ukazoval jeho nadílku, na stromě visely dary pro něho určené. Ale místo darů byli to – vlci, a sen skončil strachem, že ho sežere vlk (pravděpodobně otec) a útekem k chůvě. Znalost jeho sexuálního vývoje před snem nám umožňuje, abychom vyplnili mezeru ve snu a objasnili přeměnu ukojení v úzkost. Mezi přáními, tvořícími sen, musilo mít největší sílu přání být sexuálně ukojen otcem. Intenzitě tohoto přání se podařilo oživit dávno zapomenutou stopu vzpomínky na scénu, která mu mohla ukázat, jak vypadá sexuální ukájení otcem, a výsledkem bylo zděšení. Hrůza ze splnění tohoto přání, potlačení hnutí, které se znázornilo přáním, a proto útek od otce k méně nebezpečné chůvě.

Význam tohoto vánočního termínu byl zachován domnělou vzpomínkou, že dostal první záchvat vzteku, poněvadž byl nespokojen vánočními dary. Vzpomínka směřovala správně a falešně, nemohla mít pravdu beze změny, neboť podle často opakovaných výpovědí rodičů byla jeho nezbednost nápadná již po jejich návratu na podzim a ne teprve o Vánocích, ale podstata souvislosti mezi chybcím ukojením lásky, vztekem a dobou vánoční byla vzpomínkou zachycena.

Který však obraz, vyvolaný v noci působící sexuální touhou, byl s to, aby tak mocně odstrašoval od splnění přání? Tento obraz musil podle materiálu analýzy vyhovovat jedné podmínce, musil být způsobivý, aby vyvolal přesvědčení o existenci kastrace. Strach z kastrace se pak stal hybnou silou proměny afektu.

Nyní přicházíme k místu, kde musím opustit průběh analýzy. Obávám se, že to bude také místo, kde mne opustí víra čtenářů.

Co bylo oné noci oživeno ze spleti nevědomých stop dojmů, byl obraz soulože mezi rodiči za okolností ne zcela obvyklých, a zvláště příznivých pro pozorování. Poznenáhlu se podařilo obdržet na všechny otázky, které se týkaly této scény, uspokojivé odpovědi, a to tak, že se onen sen průběhem léčby opakoval s nesčíslnými změnami a v nespočetných nových vydáních, která patřičně objasnila analýza. Tak se především ukázalo, jak staré bylo dítě v době pozorování, asi 1 1/2 roku.⁸ Tehdy trpěl malárií, její záchvaty se denně opakovaly v určitou hodinu.⁹ Od svého desátého roku občas podléhal depresivním náladám, které počínaly odpoledne a vyvrcholovaly kolem páté hodiny. Tento příznak trval ještě v době analytického ošetřování. Periodická deprese nahrazovala tehdejší záchvaty horečky a malátnosti; pátá hodina byla buď dobou nejvyšší horečky nebo pozorování soulože, pakliže se obě doby nekryjí.¹⁰ Byl, patrně pro toto onemocnění, v pokoji rodičů. Toto také přímou tradicí potvrzené onemocnění má nás k tomu, abychom předpokládali, že se příhoda udála v létě a že hošíkovi, narozenému o Vánocích, bylo $n+1$ 1/2 roku. Spal tedy v pokoji rodičů v postýlce a probudil se, třeba následkem horečky, odpoledne, snad kolem páté hodiny, která se později vyznačovala depresí. S předpokladem letního dne by se shodovalo, že se rodiče uchýlili k odpolednímu spánku zcela odstrojeni.¹¹ Když procitl, stal se svědkem třikrát¹² opakované soulože zezadu, spatřil matčino pohlavní ústrojí i otcův pyj a porozuměl ději a jeho významu.¹³ Nakonec vyrušil rodiče v jejich obcování způsobem, o němž se později stane zmínka.

Vlastně není nic mimořádného, ani se nezdá výtvořem prostopášně obrazotvornosti, že se mladí, teprve několik let ženatí manželé za letního parna pomilují po odpoledním spánku, nedbajíce přítomnosti 1 1/2 roku starého, v postýlce spícího hošíka. Myslím, že by to bylo naprosto banální, všední a ani předpokládaná poloha při souloži nemůže pozmenit tento soud. Obzvláště proto, že z průkazního materiálu nevyplývá, že soulož byla zezadu prováděna pokaždé. Jedenkrát by bylo přece stačilo, aby přihlízející hošík měl příležitost k pozorování, která jsou při jiné poloze milujících ztížena nebo vyloučena. Obsah

této scény nemůže tudíž sloužit za důvod proti její věrohodnosti. Námitka nepravděpodobnosti bude směřovat proti třem jiným bodům: proti tomu, že by dítě v tak útlém věku 1 1/2 roku bylo s to vnímat tak složitý děj a podržet jej tak věrně ve svém nevědomu, za druhé proti tomu, že by čtyřleté dítě mohlo dodatečně zpracovat tyto dojmy tak, aby jim porozumělo, a konečně proti tomu, že by jakýmkoli postupem bylo lze podrobnosti takové scény, takto prožité a pochopené, zvědomit souvisle a přesvědčivě.¹⁴

Později zevrubně prozkoumám tuto i jiné námitky, ujišťuji čtenáře, že nejsem méně kritický k předpokladům takového dětského pozorování, a prosím ho, aby se spolu se mnou rozhodl **prozatím** věřit ve skutečnost této scény. Nejprve chceme dále studovat poměr této „**prascény**“ k pacientovu snu, příznakům a životopisu. Prozkoumáme odděleně, jaké účinky měl bytostný obsah scény a jaké jeden zrakový dojem z ní.

Tímto rozumím polohu, ve které spatřil rodiče, vzpřímeného muže a ženu schýlenou jako zvíře. Již jsme slyšeli, že ho sestra v době úzkosti děsila obrazem z pohádkové knihy, na němž byl znázorněn vlk vzpřímený, vykračující jednou nohou, s napjatými tlapami a vztyčenýma ušima. Během léčby nedbal námahy hledání u antikvářů, až našel obrázkovou knihu svého dětství, a poznal děsící ho obraz v ilustraci k povídce o „Neposlušných kozlátkách“. Právil, že mu poloha vlka na tomto obraze mohla připomínat polohu otce v konstruované prascéně. Tento obraz se každopádně stal východiskem dalších úzkostí. Když mu v jeho šestém nebo sedmém roce bylo kdysi ohlášeno, že k němu nazítří přijde nový učitel, zdálo se mu ihned následující noci o tomto učiteli, že je lvem, který se v poloze vlka na onom obrázku řvavě přibližuje k jeho posteli, a zase procitl naplněn úzkostí. Fobie z vlka byla tehdy již překonána, mohl si tedy svobodně vybírat nové zvíře, budící úzkost, a v tomto pozdním snu uznával, že učitel je náhradou za otce. Každý jeho učitel hrál v pozdějších letech dětství stejnou úlohu otce a byl vybavován otcovým vlivem na dobro i zlo.

Osud ho obdařil podivuhodným podnětem, aby oživil fobii z vlka v době gymnazijní a učinil z poměru, který tvořil její základ, východisko těžkých útluhů. Učitel, který v jeho třídě učil latině, se jmenoval **Wolf** (t.j. vlk. Pozn. překl.). Od počátku byl vůči němu bojácný, kdysi ho učitel těžce pohanil, poně-

vadž udělal hloupou chybu v latinském překladu, a od té doby se již nezbavil skličující úzkosti z tohoto profesora, která se brzy přenesla na jiné učitele. Avšak ani příležitost, při které klopýtl v překladu, nebyla beze vztahu k jeho komplexu. Měl přeložit latinské slovo *filius* (t.j. syn. Pozn. překl.) a přeložil je francouzským *fil*s místo náležitým slovem mateřského jazyka. Vlč byl přece pořád ještě otcem.¹⁵

První „přechodný příznak“,¹⁶ ježž pacient za léčby vytvořil, ještě se vztahoval na fobii z vlka a na pohádku o neposlušných kozlátkách. V pokoji, v němž se odbývaly první hodiny analýzy, visely nástěnné hodiny proti pacientovi, ježž ležel, ode mne odvrácen, na pohovce. Zpozoroval jsem, že se občas obracel obličejem ke mně, pohlédl na mne ukonejšivě a potom zamířil pohledem ode mne k hodinám. Tehdy jsem myslil, že tak projevuje touhu po skončení hodiny. Mnohem později mne pacient upamatoval na toto posunkování a vysvětlil je připomínkou, že nejmladší ze sedmi kozlátek se skryje ve skříni nástěnných hodin, zatím co šest sourozenců sežere vlk. Tudíž chtěl tehdy říci: Buď ke mně hodný. Musím se tě bát? Sežereš mne? Mám se jako nejmladší kozlátko skrýt ve skříni?

Vlk, kterého se bál, byl bezpochyby otec, ale strach z vlka byl vázán na podmínku vzpřímené polohy. Jeho vzpomínka tvrdila docela určitě, že ho neděsily obrazy vlka, lezoucího po čtyřech nebo ležícího v posteli jako v „Červené Karkulce“. Nemenší význam upoutala na sebe poloha, ve které spatřil podle naší konstrukce ženu; ale tento význam zůstal omezen na oblast sexuální. Nejnápadnějším jevem jeho milování v dospělosti byly záchvaty nutkavé smyslné zamilovanosti, které se dostávaly a zase mizely v záhadném sledu, rozpoutávaly v něm ohromnou energii také v dobách jinakých útluhů a které vůbec nedovedl zvládnout. Úplné zhodnocení těchto nutkavých lásek musím ještě odsunout pro zvláště cennou souvislost, ale mohu zde uvést, že byly vázány na určitou, jeho vědomí utajenou podmínku, která se dala poznat teprve v léčbě. Žena musila zaujímat polohu, kterou přičítáme matce v prascéně. Velké, nápadné hýždě pociťoval od dob puberty jako nejsilnější půvab ženy; jiná soulož než zezadu sotva mu přinášela požitky. Je tu sice oprávněna kritická úvaha, namítající, že se takovou zálibou v zadních částech těla vůbec vyznačují osoby, které mají sklon k nutkavé neuróze, a že z ní nelze odvozovat existenci

zvláštního dojmu z dětství. Že náleží ke struktuře análně erotického založení a k oněm archaickým rysům, které jsou vlastní této konstituci. Smíme přece chápat soulož zezadu – more ferarum – jako způsob fylogeneticky starší. Také k tomuto bodu se vrátíme v pozdější rozpravě, jakmile doplníme materiál o jeho nevědomé podmínce lásky.

Nyní pokračujeme v rozboru vztahů mezi snem a prascénou. Podle našeho dosavadního očekávání měl sen dítěti, těšícího se na splnění svých přání o Vánocích, předvésti obraz sexuálního ukájení otcem, jaký vidělo v prascéně a který měl být vzorem vlastního ukojení otcem, po němž toužilo. Místo toho se však projevuje materiál povídky, kterou mu krátce předtím vyprávěl děd: strom, vlci, bezocasí v podobě překompenzování: hustě zarostlé ocsy domnělých vlků. Zde nám chybí jedna souvislost, jeden asociační můstek, který by spojoval obsah prascény s povídkou o vlku. Toto pojítka je dáno polohou a jenom jí. Bezocasý vlk vyzývá v dědově vyprávění ostatní, aby si **na něho vylezli**. Touto podrobností byla vzbuzena vzpomínka na obraz prascény, touto cestou byl materiál prascény zastoupen materiálem povídky o vlku a dvojčíslo rodičů vhodně nahrazeno množným číslem vlků. Dále byl obsah snu přeměněn tím, že se materiál povídky o vlku přizpůsobil obsahu pohádky o sedmi neposlušných kozlátkách, že si z ní vypůjčil sedmičku.¹⁷

Přeměna materiálu: prascéna – povídka o vlku – pohádka o neposlušných kozlátkách, zrcadlí postup myšlenek při tvoření snu: touha po sexuálním ukojení otcem – poznatek, že je vázáno podmínkou kastrace – strach z otce. Myslím, že úzkostný sen čtyřletého hošíka je teprve nyní objasněn úplně.¹⁸

Pokud se týče patogenního účinku prascény a změny, kterou vyvolává její oživení, mohou být po všem, co bylo již řečeno, stručný. Budeme se zabývat jenom účinem, jež vyjadřuje sen. Později si ujasníme, že od prascény nevycházelo snad jedno jediné sexuální proudění, nýbrž celá řada, takřka rozštěpení libida. Dále budeme mít na mysli, že oživení této scény (záměrně se vyhýbám slovu: vzpomínka) má týž účín, jako by šlo o nový nedávny zážitek. Scéna působí dodatečně a v mezidobí od 1 1/2 do 4. roku nepozbyla ničeho ze své svěžesti. Možná že později nalezneme podklad pro tvrzení, že vyvolala jisté účiny již v době, kdy byla vnímána, tedy ve věku 1 1/2 roku.

Když se pacient zahloubal do situace prascény, uvedl najevo toto sebezpozorování: dříve se domníval, že pozorovaný děj je násilnický, ale s tím se neshodovala matčina radostná tvář, kterou viděl; musil poznat, že běží o nějaké ukojování.¹⁹ Podstatnou novinkou, jež pro něho vzešla z pozorování soulože rodičů, bylo přesvědčení o skutečnosti kastrace, jejíž možnost se již dříve zabýval v myšlenkách. (Pohled na dvě močící děvčata, hrozba Nani, vychovatelčin výklad cukrových tyčinek, vzpomínka, že otec rozdrtil hada na kusy.) Neboť nyní viděl ránu, o které mluvila Naňa, vlastními očima, a pochopil, že její bytí je předpokladem obcování s otcem. Už ji nemohl jako při pozorování děvčátek zaměňovat se zadničkou.²⁰

Sen vyústil v úzkost a hošík se neuklidnil, pokud nepřišla Naňa. Utekl se tedy od otce k ní. Úzkost byla odmítnutím oné tužby po sexuálním ukojení otcem, která mu vnukla sen. Její projev: být sežrán vlkem, byl jenom – dovíme se, že regresivním – převodem přání souložit s otcem, t.j. být jím ukojován jako matka. Jeho poslední sexuální cíl, pasivní postoj k otcí, podlehl potlačení, jeho místo zaujal strach z otce v podobě fobie z vlka.

A hybná síla tohoto potlačení? Jak se věci měly, mohlo touhou být jenom narcistické genitální libido, které se, pečující o mužský úd, vzpěchovalo proti ukojení, jehož podmínkou se jevílo zřeknutí tohoto údu. Z ohroženého narcismu čerpal mužskost, již se bránil proti pasivnímu postoji k otcí.

Nyní si všímáme, že jsme na tomto bodě popisu nuceni změnit terminologii. Během snu dosáhl nové fáze své sexuální organizace. Pohlavní protiklady dotud pro něho byly **aktivní** a **pasivní**. Jeho sexuální cíl byl od doby svádění pasivní, aby mu někdo sahal na pohlavní ústrojí, potom se regresí na dřívější stupeň sadisticko-anální organizace proměnil v masochistický, býti bit, trestán. Bylo mu lhostejné, zda tohoto cíle dosáhne u muže nebo ženy. Beze zřetele k pohlavnímu rozdílu putoval od Nani k otcí, žádal Naňu, aby se dotýkala jeho pohlavního údu a vyprovokovat potrestání otcem. Na pohlavním ústrojí při tom nezáleželo; fantazií, že je bit na pyj se ještě projevovale souvislost zastřená regresí. Nuže, oživení prascény snem ho přivedlo nazpět ke genitální organizaci. Objevil pochvu a biologický rozdíl mezi mužskostí a ženskostí. Nyní chápal, že se aktivnost rovná mužství, pasivnost však ženství.

Jeho pasivní sexuální cíl byl by se nyní musil přeměnit v ženský, aby se dal vyjádřit takto: souložit s otcem jako žena, místo: být od něho bit na pohlavní úd nebo zadníčku. Tento ženský cíl byl nyní potlačen a nahrazen strachem z vlka.

Zde musíme přerušit pojednání o pacientově sexuálním vývoji, až pozdější stadia jeho vývoje vrhnou nové světlo na tato dřívější. Pro zhodnocení fobie z vlka ještě podotkneme, že se otec i matka, oba stali vlky. Matka přece hrála kastrovaného vlka, na kterého ostatní vylézali, otec vlka vystupujícího. Jeho úzkost se však podle jeho ujišťování vztahovala na stojícího vlka, tedy na otce. Dále nám musí být nápadné, že úzkost, v níž vyústil sen, měla vzor v dědově vyprávění. V této je přece jat úzkostí kastrovaný vlk (který ostatním dovolil, aby si na něho stoupli), jakmile mu krejčí připomenul, že je bezocasý. Tudíž se průběhem snu, zdá se, ztotožňoval s kastrovanou matkou a nyní se vzpíral proti tomuto výsledku. V překladu – doufám, že správném –: Chceš-li být ukojen otcem, musíš strpět kastraci jako matka; to však nechci. Tedy zřetelný protest mužství! Ostatně si ujasněme, že sexuální vývoj případu, kterým se zabýváme, má pro naše bádání tu velkou nevýhodu, že není nerušený. Z prvu je rozhodujícím způsobem ovlivňován sváděním a nyní je odchylen scénou, ve které pozoruje soulož a která působí dodatečně jako druhé svádění.

NĚKOLIK ROZPRAV

Lední medvěd a velryba, bylo řečeno, nemohou spolu válčit, poněvadž se, každý omezen na svůj živel, k sobě nedostanou. Stejně nemožné je pro mne rokovat s pracovníky v oboru psychologie nebo neurotiky, kteří neuznávají předpokladů psychoanalýzy a považují její výsledky za artefakty. Vedle nich se však v posledních letech vytvořila opozice jiných pracovníků, kteří se, aspoň podle svého přesvědčení, pohybují na půdě analýzy, nepopírají její techniku a výsledky a považují se jenom za oprávněny vyvozovat z téhož materiálu jiné závěry a pojímat jej jinak. Teoretické odporování je ponejvíce neplodné. Jakmile jsme se počali vzdalovat od materiálu, z něhož máme čerpat, ocitáme se v nebezpečí, že se budeme opojovat svými tvrzeními a na konec zastávat názory, kterým by odporovalo jakékoli pozorování. Proto se mně zdá nepoměrně účelnější potírat odchylné názory tím, že je vyzkoušíme na jednotlivých případech a problémech.

Dříve jsem rozvedl, že dozajista bude považováno za pravdě nepodobné, že by dítě v útlém věku 1 1/2 roku bylo s to vnímat tak složitý děj a podržet jej tak věrně ve svém nevědomu, za druhé, že by čtyřleté dítě mohlo dodatečně zpracovat tyto dojmy tak, aby jim porozumělo, a konečně, že by jakýmkoli postupem bylo lze podrobnosti takové scény, takto prožité a pochopené, zvědomit souvisle a přesvědčivě.

Poslední otázka je ryze faktická. Kdo se namáhá, aby náležitou analytickou technikou pronikl do takových hlubin, přesvědčí se, že je to možné; kdo to opomine a přeruší analýzu v kterékoli vyšší vrstvě, zřekl se usuzování. Ale mínění o tom, čeho dosáhla analýza hlubin, není tím rozhodnuto.

Obě ostatní námitky se opírají o nízké cenění raně infantilních prožitků, od kterých se neočekávají tak dalekosáhlé účiny. Hledají genezi neuróz téměř výlučně ve vážných konfliktech pozdějšího života a předpokládají, že významnost dětství

je v analýze předstírána jenom sklonem neurotiků vyjadřovat nynější zájmy vzpomínkami a symboly rané minulosti. Takovým posuzováním infantilního momentu by odpadlo leccos, co patří k nejnítěrnějším zvláštnostem analýzy, ovšem tak budí proti ní odpor a odcizuje jí důvěru lidí nezavševčených.

Předkládáme tedy k diskusi pojetí, že takové rané infantilní scény, jaké dodává zevrubná analýza neuróz, např. našeho případu, nejsou reprodukcemi skutečných příhod, kterým bychom směli přičítat vliv na utváření pozdějšího života a na tvorbu příznaků, nýbrž výtvořů fantazie, které čerpají podněty z doby dospělosti, takřka symbolicky zastupují skutečná přání a zájmy, a jsou vyvolány regresivní tendencí, odvrácením od úkolů soudobých. Je-li tomu tak, můžeme si ovšem uspořít všechny zarážející domněnky o duševním životě a intelektuálním výkonu dětí v nejtětlejším věku.

Pro toto pojetí mluví, kromě nám všem společného přání po racionalizaci a zjednodušení obtížného úkolu, leckterá fakta. Také můžeme předem odstranit jednu námitku, která by se mohla vynořit právě u praktického analytika. Je-li toto pojetí infantilních scén správné, pak se, nutno uznat, zprvu nic nemění na provádění analýzy. Má-li již neurotik špatnou zvláštnost, že odvrací svůj zájem od přítomnosti a upíná jej k takovým regresivním, náhradním výplodům své fantazie, nemůžeme dělat nic jiného, než ho následovat na jeho cestách a zvědomovat mu tyto nevědomé výtvořů, neboť, beze zřetele k reálné své bezcennosti, jsou pro nás velmi cenné, poněvadž jsou toho času nositeli a majiteli zájmu, který chceme uvolnit a obrátit k úkolům soudobým. Analýza by musila probíhat docela stejně jako ona, jež má, naivně důvěřujíc, takové fantazie za pravdivé. Teprve na konci analýzy, po odhalení fantazií, by začal rozdíl. Pak bychom nemocnému řekli: „Inu, vaše neuróza probíhala tak, jako byste v dětských letech byl načerpával a rozvíjel takéové dojmy. Uznáváte, doufám, že to není možné. Byly to plody vaší obrazotvornosti, jež vás měli odvracet od skutečných úkolů, před které jste byl postaven. Nuže, zkoumejme, jaké byly tyto úkoly a co je pojilo s vašimi fantaziemi.“ Po tomto vypořádání s infantilními fantaziemi mohl by počít druhý úsek léčby, který by se zabýval skutečným životem.

Zkrácení této cesty, tedy změna dosud obvyklé psychoanalytické léčby, byla by technicky nepřijatelná. Nezvědomíme-li

nemocnému tyto fantazie v plném rozsahu, nemůžeme mu opatřit dispoziční zájem, který je na ně vázán. Odvrácíme-li ho od nich, sotvaže jsme vytušili jejich existenci a všeobecné obrysy, podporujeme jenom dílo potlačení, kterým se staly nedotknutelnými pro veškeré pacientovy snahy. Když mu je záhy znehodnotíme, třeba zvěstováním, že běží jenom o fantazie, které přece nemají reálného významu, nikdy nebude ochoten spolupůsobit na jejich zvědomování. Analytická technika by se tudíž při správném postupu vůbec nezměnila, nechť posuzujeme tyto infantilní scény jakkoli.

Uvedl jsem, že se pojmání těchto scén jako regresivních fantazií může dovolávat některých faktických momentů. Především tohoto: Tyto infantilní scény nejsou v léčbě – pokud sahá moje dosavadní zkušenost – reprodukovány v podobě vzpomínek, nýbrž jsou výsledky konstrukce. Leckomu se bude zdát spor rozhodnut již tímto jedním přiznáním.

Nepřeji si, aby vzniklo nedorozumění. Každý analytik ví a nescetněkrát zkoušel, že v podařené léčbě pacient sděluje mnoho bezděčných vzpomínek ze svých dětských let, jejichž vynořením – možná že prvním vynořením – se lékař cítí úplně nevinný, ježto podobný obsah nijakým pokusem o konstrukci nemocnému nepřiblížil. Tyto dříve nevědomé vzpomínky nemusí být ani vždycky pravdivé; mohou být pravdivé, ale mnohdy jsou proti pravdě skresleny, prostoupeny prvky fantazie, zcela podobně jako samovolně zachované, tak zvané vzpomínky krycí. Chci jenom říci: Scény, jako prascena u mého pacienta, z tak rané doby a s takovým obsahem, které mají tak mimořádný význam pro dějiny případu, nejsou zpravidla reprodukovány v podobě vzpomínek, nýbrž musí být krok za krokem svízelně vytušovány – konstruovány – z mnoha náznaků. Pro argument stačí, připustím-li, že se takové scény v případech nutkavé neurózy nezvědomují v podobě vzpomínek, nebo omezím-li údaj na jeden případ, kterým se tu zabýváme.

Nuže, nejsem toho názoru, že by tyto scény nutně musily být fantaziemi, poněvadž se nevracejí v podobě vzpomínek. Naprosto se rovná, zdá se mi, vzpomínce, že se – jako v našem případě – nahrazují sny, jichž analýza nás zpravidla přivádí nazpět k této scéně a jejichž přepracování reprodukuje každý kus jejich obsahu. Snění je přece také vzpomínání, třebaže podmíněné nocí a tvorbou snu. Tímto návratem ve snách si vysvětl-

luji, že se v pacientech samých poznenáhlu utváří pevné přesvědčení o realitě těchto prascén, které není o nic méně pevné, než přesvědčení, založené na vzpomínce.²¹

Odpůrci se ovšem nemusí vzdát boje proti těmto argumentům, poněvadž by byl beznadějný. Sny jsou, jak známo, poddajné.²² A přesvědčení analyzovaného může být výsledkem sugesce, pro kterou se pořád ještě hledá úloha v souhře sil analytického ošetřování. Psychoterapeut starého ražení pacientovi sugeroval, že je zdravý, že překonal své útlumy a pod.; psychoanalytik mu prý sugeruje, že v dětství měl ten nebo onen prožitek, jež si nyní musí vybavit, aby se uzdravil. Takový byl mezi nimi rozdíl.

Ujasněme si, že tento poslední pokus odpůrců o vysvětlení směřuje k mnohem důkladnějšímu vyřízení infantilních scén, než bylo zprvu ohlašováno. Nejsou prý skutečnostmi, nýbrž fantaziemi. Nyní se ukazuje: nikoli fantaziemi nemocného, nýbrž přímo analytikovými, které z nějakých osobních komplexů vnucuje analyzovanému. Ovšem analytik, slyšící tuto výtku, si, aby se uklidnil, připomene, jak poznenáhlu vznikala konstrukce této fantazie, kterou vnukl pacientovi, jak se přece v mnoha bodech utvářela nezávisle na lékařových podnětech, jak se od jistého údobí léčby zdálo, že se v ní všechno sbíhá, a jak z ní v syntezě na všechny strany vybíhají nejrůznější podivuhodné úspěchy, jak velké i nejmenší problémy a podivnosti chorobopisu se rozřešují tímto jediným předpokladem, a uvede, že se nepovažuje za tak bystrého, aby si dovedl vymyslet příhodu, která splňuje všechny tyto nároky současně. Avšak ani toto plaidoyer nezapůsobí na druhou stranu, která sama neprožila analýzu. Rafinovaný sebeklam – řekne jedna strana, tupost posuzování – řekne druhá; rozhodnutí bude nemožné.

Nyní se obrátíme k jinému momentu, který podepírá názor odpůrců o konstruovaných infantilních scénách. Je tento: Všechny pochody, kterých bylo použito k objasnění, že tyto sporné útvary jsou fantaziemi, existují skutečně a jsou nepochybně významné. Odvrácení zájmu od úkolů skutečného života,²² existence fantazií, nahrazujících opominutá jednání, regresivní tendence, v těchto útvarech se projevující, – regresivní ve více než jednom smyslu, poněvadž nastává ústup před životem a současně návrat k minulosti, – to všechno je správné a dá se pravidelně prokázat analýzou. Měli bychom se

domnívat, že to také postačuje, aby byly objasněny domnělé vzpomínky z raného dětství, a že toto vysvětlení má, podle ekonomických zásad vědy, míti přednost před druhým, které se neobejde bez nových a zarážejících předpokladů.

Dovoluji si zde upozornit na to, že se rozpory v dnešní psychoanalytické literatuře obvykle vyrábějí podle zásady *pars pro toto*. Z velmi složitého souboru se vytrhne jedna část působících činitelů, ta se vyhlašuje za pravdu a jejím jménem se odporuje druhé části a celku. Přihlédneme-li blíže, které skupině byla dána tato přednost, zjistíme, že té, která obsahuje, co již známe odjinud, nebo co na toto nejspíše navazuje. Tak je to u **Junga** s aktuálností a regresí, u **Adlera** s egoistickými pohnutkami. Avšak opouští se, zavrhuje se jako omyl, právě to, co je na psychoanalýze nové a jí vlastní. Touto cestou lze nejnanechavěji odmítnout revoluční výboje nepohodlné psychoanalýzy.

Není zbytečné zdůraznit, že žádnému z momentů, kterých používá stanovisko odpůrců k pochopení scén z dětství, nepotřeboval učít jako novice **Jung**. Aktuální konflikt, odvrácení od reality, náhradní ukojování ve fantazii, regrese k materiálu minulosti, tvořily odjakživa, a to v témže sestavení, snad s nepatrnou změnou terminologie, podstatnou součást mé vlastní nauky. Nebyl to její celek, jenom část příčin, která vycházejíc od reality, působí k utváření neurozy směrem regresivním. Mimo to jsem ještě nechal místo pro druhý progressivní vliv, jenž vychází z dojmů z dětství, ukazuje cestu libidu, ustupujícímu od života, a dává porozumět jinak nevysvětlitelné regresi do dětství. Tak, podle mého názoru, působí při tvoření příznaků oba momenty společně, ale dřívější spolupůsobení se mi zdá stejně významné. Tvrdím, že se **vliv z dětství projevuje již v počáteční situaci tvorby neurozy tím, že rozhodujícím způsobem spoluurčuje, kdy a na kterém místě jednotlivec selže ve zvládnání reálných životních problémů.**

Spor jde tedy o význam infantilního momentu. Úkolem je nalézt případ, který může prokázat tento význam nade vši pochybnost. Takový je však případ nemoci, o kterém tu tak obšírně pojednáváme a který se vyznačuje tím, že neurozu v pozdějším životě předchází neuroza v raných letech dětství. Právě proto jsem si jej přece zvolil pro uveřejnění. Kdyby jej snad někdo chtěl odmítnout proto, že se mu zoofobie nezdá dos-

ti důležitá, aby byla uznávána za samostatnou neurózu, pak mu připomenou, že na tuto fobii bez přestávky navazují nutkavý obřad, nutkavá jednání a myšlenky, o kterých bude zmínka v dalších částech tohoto spisu.

Neurotické onemocnění ve čtvrtém a pátém roce dětství především dokazuje, že infantilní prožitky samy jsou s to vytvořit neurózu, aniž se k tomu vyžaduje útěk od úkolu, stanoveného životem. Namítne se mně, že také dítě ustavičně naráží na úkoly, kterým by se snad chtělo vymknouti. To je správné, ale život dítěte před školní návštěvou lze snadno přehlédnout, vždyť můžeme zkoumat, zda v něm nalezneme nějaký „úkol“, jenž by byl příčinou neurózy. Neobjevujeme však nic jiného než pudová hnutí – jejichž ukojení je pro dítě nemožné, jež zvládnout je nezpůsobilé – a zdroje, ze kterých plynou.

Ohromné zkrácení mezidobí mezi propuknutím neurózy a dobou sporných dětských zážitků způsobuje, jak jsme mohli očekávat, krajní scvrknutí regresivní části geneze a nepokryté uvádí najevo její progredientní část, vliv dřívějších dojmů. Tento poměr bude, doufám jasně osvětlen naším chorobopisem. Otázku povahy prascén nebo nejranějších v analýze vypátrných dětských zážitků rozhoduje tato dětská neuróza ještě z jiných důvodů.

Považujeme-li za nesporné, že taková prascéna byla technicky vyvolána správně, že je nezbytná k souhrnnému rozřešení všech záhad, které nám ukládají příznaky dětského onemocnění, že se z ní šíří všechny účiny, tak jako k ní vedly všechny nitky analýzy, pak je se zřetelem k jejímu obsahu nemožné, aby byla něčím jiným, než reprodukcí skutečnosti, dítětem prožité. Neboť dítě i dospělý člověk mohou vytvářet fantazie pouze s materiálem, který někde získali; cesty tohoto získání jsou dítěti zčásti (jako např. četba) uzavřeny, časový úsek, jehož lze použít k tomuto získání, je krátký a snadno se dá prohledat stran takových pramenů.

V našem případě obsahuje prascéna obraz pohlavního styku mezi rodiči v poloze, která je obzvláště příznivá pro jistá pozorování. Nuže, o realitě takové scény by nic nedokazovalo, kdybychom ji našli u nemocného, jehož příznaky, tedy účiny scény, se projeví někdy v pozdějším životě. Takový nemocný mohl v nejrůznějších údobích dlouhého mezidobí nabýt dojmů, představ a znalostí, které pak proměňuje v obraz fantazie, pro-

mitá zpátky do dětství a připíná ke svým rodičům. Jestliže se však účiny takové scény projevují ve čtvrtém a pátém roce života, musilo dítě spatřit tuto scénu ve věku ještě dřívějším. Potom však zůstávají v platnosti všechny zarážející vývody, které vplynuly z analýzy infantilní neurózy. Ledaže by někdo chtěl předpokládat, že si pacient nevytvořil ve fantazii jenom tuto prascénu, nýbrž také změnu své povahy, svůj strach z vlka a nutkavou pobožnost, což by však odporovalo jeho střízlivé jinak povaze a přímé tradici v jeho rodině. Zůstává tedy při tom, – nevidím jiné možnosti, – buď je analýza, vycházející z jeho dětské neurózy, vůbec pošetilostí, anebo je všechno správné tak, jak jsem to vyličil shora.

Na dřívějším místě jsem se zarazil nad dvojznačností, že se pacientova záliba v ženských hýždích a v souloži za oné polohy, při které se tyto ukazují zvlášť jasně, zdála vyžadovat odvození od pozorované soulože rodičů, zatím co tato záliba je obecným rysem archaických konstitucí, náchylných k nutkavé neuróze. Zde je nasnadě vysvětlení, které řeší rozpor předeterminací. Osobou, na které pozoroval tuto polohu při souloži, byl přece vlastní jeho otec, po němž mohl tuto konstituční zálibu také zdědit. Ani pozdější otcova choroba, ani historie rodiny nemluví proti tomu; jeden otcův bratr zemřel, jak jsme se již zmínili, ve stavu, který třeba považovat za vyústění těžké obsese.

V této souvislosti si vzpomínám, že sestřička při svádění 3 1/4 letého hošíka podivuhodně pomlouvala starou, hodnou chůvu, že staví všechny lidi na hlavu a potom jim sahá na pohlavní ústrojí.²⁴ Tehdy se nám vnutila myšlenka, že snad také sestra přihlížela této scéně v podobně útlém věku jako později bratr, a tady dostala podnět k stavění na hlavu při pohlavním styku. Tento předpoklad by také ukazoval na jeden pramen její pohlavní předčasnosti.

[Původně jsem nezamýšlel pokračovat v rozpravě o realnosti „prascén“ na tomto místě, ale protože jsem mezitím byl nucen pojednat o tomto tématu ve svém „Úvodu do psychoanalýzy“ v širší souvislosti a bez polemického úmyslu, mohlo by uvést v omyl, kdybych opominul použít na tento případ hledisek, která jsem tam uvedl. Doplnuji tedy a opravuji: Přece je ještě možné jiné pojetí prascény, tvořící podklad snu, jež značně mění shora provedené rozhodnutí a zbavuje nás leckterých obtíží.

Nauka, která chce infantilní scény ponížít na regresivní symboly, nezíská sice nic ani při této modifikaci; vůbec se mi zdá nadobro odbyta touto – i jakoukoli jinou – analýzou dětské neurozy.

Můžeme si totiž, myslím, také představit, že se věci mají takto. Nelze se zříci předpokladu, že dítě pozorovalo soulož, jejímž spatřením se přesvědčilo, že kastrace může být více než planou hrozbou; ani význam, který později připadá poloze muže a ženy pro rozvoj úzkosti a jako podmínce lásky, nepřipouští, leč vývod, že to musil být *coitus a tergo, more ferarum*. Ale jiný moment není tak nenahraditelný a můžeme od něho upustit. Snad to nebyla soulož rodičů, nýbrž zvířat, co dítě pozorovalo a potom přesunulo na rodiče, jako by snad bylo usoudilo, že to ani rodiče nedělají jinak.

Pro toto pojetí svědčí, že vlci snu jsou vlastně ovčáky a také v kresbě tak vypadají. Nedlouho před snem byl hošík opětovně brán s sebou k stádům ovcí, kde mohl spatřit takové velké bílé psy a pravděpodobně též pozorovat při páření. Také číslo 3, které analyzovaný ke snu uvedl bez jakéhokoli dalšího odůvodnění, chtěl bych vztahovat na toto a předpokládat, že mu zůstala v paměti tři taková pozorování ovčáků. Co ve vzrušeném očekávání oné snové noci k tomu přistoupilo, bylo pak přenesení nedávno nabytého vzpomínkového obrazu, se **všemi** jeho podrobnostmi, na rodiče, čímž však byly teprve umožněny mocné afektivní účiny. Nyní dodatečně pochopil dojmy, kterých možná nabyl před několika týdny nebo měsíci, t.j. chápání, které snad každý z nás prožil na sobě. Přenášení z pářících se psů na rodiče se nedělo pomocí usuzování, vázaného na slova, nýbrž tak, že byla ve vzpomínce vyhledána skutečná scéna, ve které rodiče byli pospolu a která se dala spojit do situace soulože. Všechny v rozboru snu tvrzené podrobnosti scény byly třeba reprodukovány přesně. Skutečně šlo o letní odpoledne, kdy dítě trpělo malárií, rodiče, bílé oděni, byli přítomni, když dítě procitlo ze spánku, ale – scéna byla nevinná. Ostatní připojilo pozdější přání zvidavého hošíka, aby mohl naslouchat rodičům při pohlavním styku, na základě jeho zkušeností se psy, a nyní rozvinula scéna, fantazií takto vytvořená, všechny účiny, které jsme o ní uvedli, tytéž, jako by byla bývala naprosto skutečná a nebyla slepena ze dvou součástí, z dřívější indiferentní a pozdější, krajně jímavé.

Ihned je patrné, oč se usnadňuje výkon naší domnělé víry. Nemusíme již předpokládat, že rodiče souložili v přítomnosti dítěte, byť i velmi mladého, což je pro mnohé z nás nelibou představou. Míra dodatečnosti se snižuje; nyní se vztahuje jenom na několik měsíců jeho čtvrtého roku a vůbec se nevrací do temných prvních let dětství. Na chování dítěte, které přenáší počiny psů na rodiče, a bojí se vlka místo otce, sotva něco zaráží. Vždyť je ve fázi vývoje svého světového názoru, která byla v „Totem und Tabu“ označena jako návrat totemismu. Nauka, která chce objasnit prascény neuróz pozdějšími fantasiemi o minulosti, zdánlivě je silně potvrzována našim neurotikem přes jeho útlý věk čtyř let. Ač velmi mlád, byl s to nahradit dojem ze čtvrtého roku fantazií vytvořeným traumatem z věku jednoho a půl roku; tato regrese se však nezdá ani záhadná, ani bez tendence. Scéna, která se měla konstruovat, musila odpovídat jistým podmínkám, které se následkem životních okolností dítěte daly nalézt jenom v této rané době, jako např. podmínka, že ležel v ložnici rodičů v postýlce.

Pro správnost zde navrhovaného pojetí bude se však většině čtenářů zdát přímo rozhodující, co mohu připojit z analytických výsledků v jiných případech. Scéna pozorování pohlavního styku rodičů ve velmi raném dětství – necht je skutečnou vzpomínkou nebo fantasií – není věru vzácná v analýzách neurotiků. Možná, že se stejně často vyskytuje u těch, kdo se nestali neurotickými. Možná, že tvoří pravidelnou součást jejich – vědomé nebo nevědomé – zásoby vzpomínek. Pokud jsem však mohl analyzovat takovou scénu, vždycky se vyznačovala touže zvláštností, která nás zarazila také u našeho pacienta, týkala se soulože zezadu, která jediná umožňuje pozorovateli pohled na pohlavní ústrojí. Tady již nemusíme pochybovat, že jde o pouhou fantazii, která je možná pravidelně podněcována pozorováním pohlavního styku zvířat. Ba ještě více; naznačil jsem, že mé vyličení „prascény“ zůstalo neúplné, ježto jsem na pozdější dobu odsunul sdělení, jakým způsobem dítě rušilo soulož rodičů. Nyní musím připojit, že také způsob tohoto rušení je ve všech případech týž.

Nyní jsem se, myslím, vydal v nebezpečenství, že budu těžce podezříván čtenáři tohoto chorobopisu. Jestliže jsem měl po ruce tyto argumenty ve prospěch takového pojetí „prascény“, jak mohu vůbec obhájit, že jsem nejdříve zastával názor, kte-

rý se jeví tak absurdním? Anebo jsem snad v době mezi prvním soupisem chorobopisu a tímto dodatkem nasbíral ony nové zkušenosti, které mne donutily, abych změnil svůj původní názor, a nechci se k tomu nyní z nějakých důvodů přiznat? Místo toho přiznávám něco jiného: že zamýšlím skončit prozatím rozpravu o realnosti prascény slovy *non liguet*. Tento chorobopis není ještě u konce; v jeho dalším průběhu se vynoří moment, rušící jistotu, již se nyní těšíme. Pak asi nezbude nic jiného, než odkázat na ona místa mého „Úvodu do psychoanalýzy“, kde jsem pojednal o problému prafantazií nebo prascén.]

NUTKAVÁ NEURÓZA

Nyní byl po třetí ovlivněn tak, že se podstatně změnil jeho vývoj. Když mu byly čtyři a půl roku a pořád se ještě nelepšil jeho stav popudlivosti a úzkostlivosti, rozhodla se matka obeznámit ho s biblickými dějinami, doufajíc, že ho tak rozptýlí a povznese. Také se jí to podařilo, úvod do náboženství zakončil dosavadní fází, způsobil však vystředání příznaků úzkostných nutkavými. Dotud nemohl snadno usnout, poněvadž se obával, že bude mít podobně špatné sny jako oné noci před Vánoce; nyní musil před spaním líbat všechny obrázky svatých v pokoji, odříkávat modlitby a dělat bezpočetné křížky nad sebou i svým ložem.

Jeho dětství se nám nyní přehledně rozčleňuje v tato období: za prvé pravěk až do svádění (3 1/4 r.), do kterého spadá prascéna, za druhé doba změny charakteru až k úzkostnému snu (4 r.), za třetí zoofobie až k úvodu do náboženství (4 1/2 r.), a potom nutkavá neuróza až do doby po jeho desátém roce. Okamžité a kladné nahrazení jedné fáze další není ani v poměru, ani našeho pacienta, který se naopak vyznačuje zachováváním všeho předešlého a soubytím nejrůznějších sklonů. Nezbednost nezmizela, když se dostavila úzkost, a trvala, pomalu ubývající, ještě v době pobožnosti. O fobii z vlka není však v této poslední fázi již zmínka. Nutkavá neuróza probíhala přerývaně; první záchvat byl nejdelší a nejsilnější, jiné se vyskytly v jeho osmém a desátém roce, vždycky po podnětech, které zřejmě souvisely s obsahem neurózy. Matka mu sama vyprávěla posvátné dějiny a mimo to pověřila Naňu, aby mu je předčítala z ilustrované knihy. Hlavní důraz při sdělování byl ovšem na dějinách utrpení Páně. Naňa, která byla velmi pobožná a pověřčivá, připojovala své vysvětlivky, ale musila také vyslechnout všechny námitky a pochybnosti malého kritika. Jestliže boje, které jím nyní otfásaly, posléze vyústily ve vítězství víry, nestalo se to bez účasti Nanina vlivu.

Co vydává za své vzpomínky, pokud se týče jeho reakci na úvod do náboženství, vyvolalo zprvu mou rozhodnou nevěru. To nemohli být, myslil jsem, myšlenky čtyř a půl až pětiletého dítěte; pravděpodobně vsunoval do této části minulosti, co vyplynulo z přemýšlení dospělého, nyní již skoro třicetiletého člověka.²⁶ Ale pacient nechtěl ani slyšet o této opravě; nepodařilo se ho usvědčit jako při tolika jiných názorových roznicích mezi námi; souvislost jeho vybavených myšlenek se sdělenými příznaky, a její včlenění do jeho pohlavního vývoje posléze mne donutily, abych naopak uvěřil jemu. Pak jsem si také řekl, že právě oné kritiky náboženských nauk, které bych se nebyl nadál od dítěte, docílule pouze nepatrná menšina dospělých lidí.

Nyní uvedu materiál jeho vzpomínek a teprve potom budu hledat cestu, která vede k jejich pochopení.

Dojem, kterého nabyl z vyprávění o svatých nebyl, jak sděluje, s počátku příjemný. Nejdříve se vzpíral proti trpitelské povaze Ježíšovy osoby, potom proti celé souvislosti jeho historie. Svou nespokojenou kritiku obrátil proti Bohu otci. Je-li všemohoucí, jest jeho vinou, že lidé jsou zlí, trýzní jiné a potom se za to dostávají do pekla. Měl je udělat dobré; on je odpověden za všechno zlo a veškeré útrapy. Zarážel se nad příkazem nastavovat druhou tvář, udeří-li tě kdo na jednu, nad tím, že si Ježíš na kříži přál, aby ho minul kalich, ale také proto, že nenastal nijaký zázrak, aby se prokázalo, že je synem Božím. Tak byla vzbuzena jeho bystrost a dovedla neúprosně vypátrat slabiny posvátné básně.

K této racionalistické kritice se však brzy přidružily hloubání a pochybnosti, které nám mohou prozradit spolupráci utajených hnutí. Jedna z otázek, kterou položil Naně, byla, zda měl Ježíš také zadnici. Naňa odpověděla, že byl Bohem a také člověkem. Jsa člověk, měl a dělal všechno, co ostatní lidé. To ho neuspokojilo, ale sám se chlácholil rčením, že zadnice je jenom pokračováním noh. Sotva zkonejšená úzkost, že musí ponižovat posvátnou osobu, znovu ho uchvátila, když se mu vynořila otázka, zda Ježíš také vyměšoval. Neodvážil se předložit tuto otázku pobožné Naně, ale sám našel vytáčku, kterou by mu byla nedovedla ukázati lépe. Ježto Ježíš udělal víno z ničeho, mohl také proměnit jídlo v nic a ušetřit si tak kálení.

Pochopení tohoto hloubání se přiblížíme, navážeme-li na onen kus jeho sexuálního vývoje, o němž jsme pojednali shora.

Víme, že se jeho sexualita po Nanině odmítnutí a po potlačení počínající genitální činnosti, jež s ním bylo spjato, vyvíjela ve směru sadismu a masochismu. Trápil, trýznil malá zvířata, měl fantazie o mrskání koní, na druhé straně o tom, že je bit následník trůnu.²⁶ V sadismu zachovával prastaré ztotožňování s otcem, v masochismu si ho vyvolil za sexuální objekt. Byl úplně v oné fázi pregenitální organizace, ve které spatřuji dispozici k nutkavé neuróze. Působením onoho snu, jenž ho podrobil vlivu prascény, mohl by býval pokročil ke genitální organizaci a proměnit masochismus vůči otci v ženský postoj k němu, v homosexualitu. Avšak sen nepřinesl tento pokrok, vyústil v úzkost. Poměr k otci, který měl vést od sexuálního cíle, být jím tréstan, k nejbližšímu cíli, souložit s otcem jako žena, byl zákrokem jeho narcistické mužskosti vržen nazpět na stupeň ještě primitivnější a byl, přesunutý na náhradu otce v podobě úzkosti, že ho sežere vlk, odštěpen, ale tímto způsobem vůbec nebyl odbyt. S tímto složitým stavem se můžeme vypořádat jenom tehdy, když se přidržíme soubytí tří sexuálních snah, směřujících k otci. Od doby snu byl v nevědomu homosexuální, v neuróze na úrovni kanibalství; dominantní zůstal dřívější postoj masochistický. Všechny tři sklony měly pasivní sexuální cíle; byl to týž objekt, totéž sexuální hnutí, ale vytvořilo se jeho rozštěpení třemi směry.

Znalost posvátných dějin mu umožnila sublimovat dominantní masochistický postoj k otci. Stal se Ježíšem, což mu bylo zvláště usnadněno stejnými narozeninami. Tím se stal něčím velkým a také – na to prozatím nebyl ještě kladen velký důraz – mužem. Pochybností, zda Ježíš může mít zadnici, prokmitává potlačený homosexuální postoj, neboť toto hloubání nemohlo znamenat nic jiného než otázku, zda ho může otec použít jako ženy, jako matky v prascéně. Až rozřešíme ostatní nutkavé představy, nalezneme potvrzení tohoto výkladu. S potlačením pasivní homosexuality se nyní shodovala úvaha, že je hanebné uvádět posvátnou osobu v souvislost s takovými domněnkami. Pozorujeme, že se snažil, aby se k nové sublimaci nepřimísil dodatek, jež čerpala ze zdrojů potlačeného. Ale nepodařilo se mu to.

Ještě nechápeme, proč se nyní také vzpěchoval proti Ježíšově pasivní povaze a proti trýznění otcem, a tím popíral také svůj dosavadní masochistický ideál, třebaže sublimovaný. Smí-

me předpokládat, že tento druhý konflikt byl obzvláště příznivý pro oživení ponižujících nutkavých myšlenek z prvního konfliktu (mezi vládnoucím masochistickým a potlačeným homosexuálním sklonem), neboť je jenom přirozené, že se v duševním konfliktu shrnují všechny protichůdné snahy, třeba z nejrůznějších pramenů. Pohnutku jeho vzpěchování a tudíž kritiky náboženství poznáme z nových sdělení.

Z poznání posvátných dějin mělo zisk také jeho sexuální bádání. Dotud neměl příčin k předpokladu, že děti přicházejí jenom od matky. Naopak, Naňa ho vedla k víře, že je dítětem otcovým, sestra matčíným, a tento bližší vztah k otci mu byl velice cenný. Nyní se dověděl, že Marie se zove rodičkou Boží. Děti tedy pocházejí od matky a Naniny údajně je již nedaly držet. Dále byl vyprávěním uveden do pochybností, kdo byl vlastně Ježíšovým otcem. Byl nakloněn považovat za otce Josefa, neboť přece slyšel, že vždycky žili spolu, ale Naňa řekla: Josef byl jenom **jako** jeho otec, vlastním otcem byl Bůh sám. S tím nemohl nic počít. Chápal jenom tolik: mohlo-li se vůbec o tom rokovat, nebyl poměr mezi otcem a synem tak těsný, jak si vždycky představoval.

Chlapec jaksi vycítil ambivalenci citů k otci, která je obsažena ve všech náboženstvích, a vytýkal svému náboženství toto uvolnění poměru k otci. Jeho opozice ovšem brzy přestala být pochybností o pravdě učení a obracela se za to přímo proti Boží osobě. Bůh se zachoval tvrdě a krutě k svému synu, ale nebyl hodnější k lidem. Obětoval syna a totéž žádal od Abrahama. Počal se Boha bát.

Byl-li on Ježíšem, byl otec Bohem. Ale Bůh, kterého mu vnucovalo náboženství, nebyl správnou náhradou za otce, jež byl miloval a nechtěl si dát urvat. Láska k tomuto otci vytvořila jeho kritický důvtip. Bránil se proti Bohu, aby se mohl držet otce, hájil při tom vlastně starého otce proti novému. Musil tu provést svízelnou část odpoutání od otce.

Byla to tedy stará, v nejránější době se projevivší láska k otci, ze které čerpal energii k potírání Boha a důvtip pro kritiku náboženství. Na druhé straně však toto nepřátelství k novému Bohu nebylo počinem původním, mělo vzor v nepřátelském hnutí proti otci, vzniklém vlivem úzkostného snu, a bylo vlastně pouhým jeho oživením. Obě protichůdná citová hnutí, která měla ovládat celý jeho pozdější život, setkala se tu v ambi-

valenčním boji u tématu náboženství. Co z tohoto boje vzešlo v podobě příznaku, rouhavé myšlenky, nutkání myslit: Bůh-hovno, Bůh-prase, bylo proto pravým výsledkem kompromisu, jak nám ukáže analýza těchto myšlenek v souvislosti s anální erotikou.

Jiné nutkavé příznaky méně typického druhu vedou stejně určité k otci, také však prozrazují souvislost nutkavé neurozy s dřívějšími nahodilými prožitky.

K obřadu pobožnosti, kterým nakonec činil pokání ze svého rouhání Bohu, patřil také příkaz dýchat za jistých podmínek slavnostním způsobem. Při pokřizování musil pokaždé hluboce vdechnout nebo silně vydechnout. Dech je v jeho jazyku totožný s duchem. To byla tedy úloha Ducha svatého. Musil vdechovat Ducha svatého nebo vydechovat zlé duchy, o kterých slyšel nebo četl.²⁷ Těmto zlým duchům také přičítal rouhavé myšlenky, pro které si musil ukládat toliké pokání. Byl však také nutkán vydechovat spatřil-li žebráky, mrzáky, ošklivé, staré, politování hodné lidi, a toto nutkání nedovedl uvést v souvislost s duchy. Sám si jenom vysvětloval, že to činí, aby se nestal takovým jako oni.

Potom analýza v souvislosti s jedním snem objasnila, že vydechování při pohledu na lidi, hodné slitování, počalo teprve po šestém roce a navazovalo na otce. Mnoho měsíců neviděl otce, když matka jednou řekla, že pojedou s dětmi do města a ukáže jim něco, co je velice potěší. Pak je odvezla do sanatoře, ve které spatřili otce; vypadal špatně a synovi ho bylo velice líto. Otec byl tedy také praobrazem všech mrzáků, žebráků a chudých, před kterými musil vydechovat, tak jako jindy bývá praobrazem pitvor, které vidáme ve stavech úzkosti, a karikatur, které jsou kresleny pro posměch. Ještě na jiném místě se dovíme, že tento soucitný postoj vychází ze zvláštního detailu prascény, který tak pozdě došel účinně v nutkavé neuroze.

Předsevzetí nestát se takovým jako tito, odůvodňující jeho vydechování před mrzáky, bylo tedy starou identifikací s otcem, proměněnou v negativ. Ale při tom napodoboval otce také v pozitivním smyslu, neboť silné dýchání bylo napodobením hluku, který slyšel při souloži z otcových úst.²⁸ Duch svatý vděčil za svůj původ tomuto znaku smyslného vzrušení muže. Potlačením se toto dýchání stalo zlým duchem, pro

něhož byla ještě jiná genealogie, totiž malárie, jíž trpěl v době prascény.

Odmítání těchto zlých duchů se shodovalo s jedním zřejmě asketickým rysem, který se projevoval ještě jinými reakcemi. Když slyšel, že Ježíš kdysi zaklel zlé duchy do sviní, které potom spadly do propasti, pomyslně na to, že se sestra ve svých prvních dětských letech, do kterých nesahala jeho paměť, skutálela se skalní cesty přístavu na břeh. Také byla takový zlý duch a svině; odtud vedla krátká cesta k Bohu – praseti. Otec sám dříve prokázal, že je ovládán stejnou smyslností. Když se dověděl dějiny prvního člověka, napadla ho podobnost jeho osudu s Adamovým. V rozhovoru s Naňou se pokrytecky divil, že se Adam dal uvrhnout do neštěstí ženou, a slíbil Naně, že se nikdy neožení. V této době se výrazně projevovalo znepráteleň se ženou, podnícené sestřiným sváděním. Ještě v jeho pozdějších láskách ho hodně často rušovalo. Sestra se mu stala trvalým ztělesněním pokušení a hříchu. Když se mu zdálo, že sestra číhá na to, aby ho znovu uvrhla do hříchu, a než se nadál, vyvolal se sestrou hádku, kterou se opět prohřešil. Tak byl nucen, aby fakt svádění znovu a znovu reprodukoval. Svě rouhavé myšlenky ostatně, třeba ho velice tísnily, nikdy nepřiznal při zpovědi.

Mimoděk jsme dospěli k příznakům pozdějších let nutkavé neurózy, a proto chceme podat zprávu o jejím vyústění, přecházející mnohé, co bylo v mezidobí. Již víme, že nepřihlížíme-li k jejímu trvalému inventáři, byla občas zesílena, jednou, což nemůžeme zatím pochopit, když v téže ulici zemřel hoch, se kterým se mohl ztotožnit. Když mu bylo deset let dostal německého domácího učitele, který na něho velmi brzy získal veliký vliv. Je velmi poučné, že celá jeho těžká pobožnost mizela a již nikdy neoživla, když pozoroval a v poučných hovorech s učitelem se dověděl, že si tato náhrada za otce necení pobožnosti a nevěří v náboženskou pravdu. Pobožnost odpadla se závislosti na otci, jenž byl nyní vystřídán novým vlivnějším otcem. To se ovšem nestalo bez posledního záblesku nutkavé neurózy, z něhož si obzvláště vybavil nutkání myslet na Nejsvětější Trojici, jakmile na ulici spatřil tři hromádky trusu vedle sebe. Nikdy prostě nepovolil nijakému podnětu, aniž by se ještě nepokusil podržet znehodnocené. Když ho učitel odrazoval od krutosti vůči malým zvířatům, přestal také s těmito ohavnost-

mi, ale před tím se ještě jednou do sytosti uspokojil rozřezáváním housenek. Ještě v analytickém ošetřování se choval stejně, rozvíjeje přechodnou „zápornou reakci“; po každém pronikavém rozřešení se na okamžik pokoušel zapřít jeho účinným zhoršením rozřešeného příznaku. Víme, že se děti vůbec tak chovají k příkazům. Jestliže se někdo na ně osopil, protože např. působí nesnesitelný hluk, opakují jej po zákazu ještě jednou, než přestanou. Tím docilují, že zdánlivě přestaly o své újmě a vzdorovaly zákazu.

Vlivem německého učitele vznikla nová lepší sublimace jeho sadismu, který tehdy ve shodě s blízkou pubertou nabyl vrchu nad masochismem. Horoval pro vojenství, stejnokroj, zbraně i koně a ustavičně tím napájel denní sny. Tak se vlivem muže osvobodil od svých pasivních postojů a byl zprvu v dosti normálních kolejích. Dodatečným účinem jeho přichylnosti k učitelovi, který ho brzy potom opustil, bylo, že ve svém pozdějším životě dával přednost německému živlu (lékařům, ústavům, ženám) proti domácímu (zastupujícímu otce), z čehož ještě velmi mnoho získal přenos v analytické léčbě.

Do doby, než byl osvobozen učitelem, spadá ještě sen, o kterém se zmiňuji, poněvadž byl zapomenut až do příslušné příležitosti v léčbě. Viděl se jedoucího na koni a pronásledována ohromnou housenkou. Poznal, že sen naráží na dřívější sen, který pocházel z doby, kdy ještě neměl učitele, a byl námi již dávno vyložen. V tomto dřívějším snu viděl ďábla v černém rouchu a vzpřímeném postoji, který ho kdysi tak mocně děsil u vlka a lva. Nataženým prstem ukazoval na ohromného hlemýžďe. Brzy uhodl, že tento ďábel je démonem ze známé básně, sen sám zpracováním velmi rozšířeného obrazu, který znázorňoval démona ve scéně lásky s dívkou. Hlemýžď byl na místě ženy jako sexuální symbol ženskosti *par excellence*. Vedení ukazovacím posunkem démona mohli jsme brzy prohlásit za smysl snu, že touží po někom, kdo by mu poskytl poslední ještě chybící poučení o záhadách pohlavního styku, jako mu kdysi otec v prascéně dal poučení první.

K pozdějšímu snu, ve kterém ženský symbol byl nahrazen mužským, si vybavil určitý prožitek, který měl krátce před snem. Jednoho dne jel na venkovském statku kolem spícího sedláka, vedle něhož ležel jeho hoch. Tento vzbudil otce a řekl mu něco, načež otec počal tupit a pronásledovat jezdce, takže

se rychle na koni vzdálil. K tomu přistoupila druhá vzpomínka, že na témže statku byly stromy, docela bílé, zcela opředené housenkami. Chápeme, že prchl také před uskutečněním fantazie, že syn spí u otce, a že použil bílých stromů, aby vytvořil narážku na úzkostný sen o bílých vlčích na ořešáku. Bylo to tedy přímé propuknutí strachu z onoho homosexuálního postoje, proti kterému se zprvu chránil náboženskou sublimací a později ještě účinněji vojenskou.

Bylo by však velikým omylem předpokládat, že po odstranění nutkavých příznaků nezbyly žádné trvalé účiny nutkavé neurozy. Pochod vedl k vítězství náboženské víry nad kriticky bádajícím vzbouřením a jeho předpokladem bylo potlačení homosexuálního postoje. Z obou činitelů vyplynuly trvalé nevýhody. Intelektuální činnost zůstala po této první velké porážce těžce poškozena. Nevyvinula se žádná horlivost v učení, již se neprojevovalo nic z oné bystrosti, která kdysi v útlém věku pěti let kriticky rozkládala náboženské nauky. Potlačení příliš silné homosexuality, které nastalo za onoho úzkostného snu, vyhradilo toto významné hnutí pro nevědomo, tak je udrželo při jeho původním cíli a odňalo všem sublimacím, ke kterým se jindy nabízí. Proto pacientovi chyběly všechny společenské zájmy, které dávají životu obsah. Teprve když se v analytické léčbě podařilo uvolnit tuto vazbu homosexuality, mohl se stav zlepšovat a bylo velice podivuhodné spolu s ním prožívat, jak každý osvobozený kus homosexuálního libida – bez přímé lékařovy výzvy – hledal použití v životě a připojení k velkým společným úkolům lidstva.

ANÁLNÍ EROTIKA A KOMPLEX KASTRAČNÍ

Prosím čtenáře, aby si vzpomněl, že jsem tuto historii infantilní neurozy vytěžil tak říkáje jako vedlejší produkt při analýze onemocnění v dospělejším věku. Musil jsem ji tedy sestavit z drobtů mnohem menších, než jindy bývají po ruce pro syntézu. Tato jinak netěžká práce naráží na přirozenou mez, když jde o to, vtěsnat útvar mnoha rozměrů do deskriptivní roviny. Musím se tedy spokojit s předložením částic, které čtenář, doufám, spojí v živý celek. Uvedená nutkavá neuroza vznikla, jak jsem opětovně podotkl, na půdě sadistickoanální konstituce. Dosud však byla zmínka jenom o jediném základním činiteli, o sadismu a jeho proměnách. Všechno, co se týče anální erotiky, bylo záměrně vynecháno a má zde být doplněno souborně.

Analytikové se již dávno shodují v tom, že četná pudová hnutí, která shrnuje názvem anální erotiky, mají mimořádný, vůbec nepřecenitelný význam pro stavbu sexuálního života a duševní činnosti. Rovněž v tom, že jedním z nejdůležitějších projevů přetvořené erotiky z tohoto pramene jest zacházení s penězi, kterážto cenná látka během života na sebe upoutala psychický zájem, jenž původně náležel stolici, produktu anální oblasti. Zvykli jsme si vysvětlovat zájem o peníze, pokud je povahy libidinózní a nikoli racionální, libostí vyměšovací a žádat od normálního člověka, aby svůj poměr k penězům chránil před vlivy libidinózními a upravoval jej podle skutečných zřetelů.

U našeho pacienta byl v době jeho pozdějšího onemocnění tento poměr velmi silně rušen, a nebyla to právě nejmenší část jeho nesamostatnosti a nezdatnosti v životě. Dědictvím po otci a strýci velice zbohatl, zjevně si dal mnoho záležet na tom, aby byl považován za bohatého, a velice se rmoutil, když ho někdo v tomto směru podceňoval. Avšak nevěděl, kolik měl, co vydával, co mu zbývalo. Těžko se dalo říci, zda byl lakomý nebo mar-

notratný. Choval se brzy tak, brzy onak, nikdy však způsobem, který by ukazoval na důsledný záměr. Po několika nápadných rysů, jež uvedu níže, mohl být považován za zarytého peněžního nadutce, který spatřuje největší přednost své osoby v bohatství a vůbec nepřipouští citových zájmů vedle peněžních. Ale ostatních lidí si necenil podle jejich bohatství, naopak při mnoha příležitostech byl skromný, soucitný a ochotný pomoci. Peníze se prostě vymykaly jeho vědomé dispozici a znamenaly pro něho něco jiného.

Již jsem uvedl, že jsem shledal velice povážlivým způsobem, jakým se konejšil ze ztráty sestry, která se v posledních letech stala jeho nejlepším kamarádem; uvažoval takto: Nyní už s ní nemusím sdílet dědictví po rodičích. Ještě nápadnější snad byl klid, se kterým to mohl vypravovat, jako by vůbec neměl porozumění pro takto přiznanou surovost citu. Analýza ho sice rehabilitovala objasněním, že bolest o sestru byla jenom přesunuta, ale nyní se teprve nedalo pochopit, proč chtěl nalézt náhradu za sestru v obohacení.

V jiném případě se jeho chování jevílo záhadným i jemu samému. Po otcově smrti byla pozůstalost rozdělena mezi něho a matku. Matka ji spravovala a vyhovovala jeho peněžním nárokům, jak sám uznával, bezvadně štědrě. Přesto končival každý jejich hovor o peněžních záležitostech tím, že ji zahrnoval velmi krutými výčitkami, že ho nemiluje, že chce na něm ušetřit, a že by ho asi nejraději viděla mrtvého, aby sama mohla disponovat penězi. Matka ho pak plačíc zapřísahovala, že je nezištná, on se zastyděl a právem ji ujišťoval, že tak o ní vůbec nesmýšlí, ale byl si jist, že při nejbližší příležitosti bude opakovat tutéž scénu.

Že stolice pro něho měla význam peněz dávno před analýzou, vyplývá z mnoha náhod, ze kterých chci sdělit dvě. V době, kdy jeho střeva ještě neměla účast na jeho chorobě, navštívil kdysi ve velkém městě chudého bratrance. Když odešel, vyčítaje si, že tohoto příbuzného nepodporuje penězi, a bezprostředně po tom dostal „nucení na stolicí, snad nejsilnější, které kdy v životě měl“. O dva roky později skutečně stanovil tomuto bratranci rentu. Druhý případ: V osmnácti letech navštívil v době příprav ke zkoušce dospělosti jednoho kolegu a smluvil s ním, co se jevílo účelným, ježto oba měli strach, že při zkoušce propadnou.²⁹ Rozhodli se, že doplatí školníka

a jeho podíl na částce, kterou měli sehnat, byl ovšem největší. Na cestě domů si myslel, že by rád dal ještě více, jen kdyby prošel, jen když se mu nic nestane při zkoušce, a skutečně se mu stal jiný malér, než ještě došel ke svému domu.³⁰

Jsme připraveni slyšet, že při svém pozdějším onemocnění trpěl velmi tvrdošíjnými, třebaže podle různých podnětů kolísajícími poruchami střevní funkce. Když vstoupil ke mně do ošetření, zvykl si na klystýry, které mu dával jeho průvodce; spontánní vyprázdnění se nevyskytovalo po měsíce, pakliže nenastalo náhlé vzrušení ze zvláštní příčiny, což způsobilo na několik dní normální činnost střev. Hlavním jeho steskem bylo, že svět je před ním zahalen do závoje, anebo že on je od světa oddělen závojem. Tento závoj se přetrhával jenom v okamžiku, kdy obsah střev při klystýru opouštěl střeva, a potom se také cítil zdravý a normální.³¹

Kolega, k němuž jsem poslal pacienta za účelem posouzení stavu jeho střev, měl dosti porozumění, aby jej prohlásil za funkční nebo dokonce psychicky podmíněný a zdržel se pronikavé léčby. Ostatně nepomáhala ani tato ani předepsaná dieta. V letech analytického ošetřování neměl samovolnou stolici (nepřihlížíme-li k oněm náhlým vlivům). Nemocný se dal přesvědčit, že by každé intenzivnější působení na vzpurné ústrojí ještě horšilo stav, a spokojil se tím, že si jednou nebo dvakrát týdně vynucoval vyprázdnění střev klystýrem nebo projimadlem.

Při pojednání o střevních poruchách vyhradil jsem pozdějšímu stavu pacientovy choroby více místa, než jinak odpovídá plánu této práce, která se zabývá jeho neurózou v dětství. Pro to byly směrodatné dvě příčiny, za prvé, že střevní příznaky přešly vlastně málo pozměněné z dětské do pozdější neurózy, a za druhé, že jim při dokončování léčby připadla jedna z hlavních úloh.

Víme, jaký význam má pochybování pro lékaře, který analyzuje nutkavou neurózu. Je nejsilnější zbrání nemocného, oblíbeným prostředkem jeho odporu. Pro toto pochybování mohl také náš pacient, zahrazen za úctyplnou indiferentností, po léta nedbat úsilí léčby. Nic se neměnilo a nedala se nalézt žádná cesta, která by ho přesvědčila. Konečně jsem pochopil význam střevní poruchy pro své záměry; představovala onen kus hysterie, který pravidelně nalézáme na dně nutkavé neurózy. Přislíbil jsem pacientovi úplné normalizování jeho střev-

ni činnosti, uvedl tímto příslibem jeho nevěru, a pak jsem s uspokojením viděl, jak jeho pochybování mizelo, když střeva, jako ústrojí zachvácené hysterií, počala „mluvit do“ práce a v několika týdnech znovu nabyla své normální, tak dlouho tlumené funkce.

Nyní se vracím k pacientovu dětství, do doby, kdy stolice pro něho jistě nemohla mít význam peněz.

Střevní poruchy se u něho vyskytly velmi časně, především však nejčastější a pro dítě nejnornější, pokálení. Jistě však právem odmítáme patologické vysvětlování těchto nejranejších příhod a spatřujeme v nich jenom průkaz úmyslu nedat se rušit nebo zdržovat v libosti, spjaté s funkcí vyměšovací. Silná radost z análních vtípů a her, která se jinak shoduje s přirozenou hrubostí některých společenských vrstev, mu zůstala až do prvních dob pozdějšího onemocnění.

V době anglické vychovatelky se opětovně přihodilo, že on a Naňa musili s touto nenáviděnou osobou sdílet ložnici. Naňa potom s pochopením zjišťovala, že právě v těchto nocích nadělal do postele, což se jinak už nedálo. Vůbec se za to nestyděl; byl to projev vzdoru vůči vychovatelce.

O rok později (ve 4 1/2. roce), v době úzkosti, si jednou ve dne zamazal kalhoty. Hrozně se za to styděl a když ho očišťovali, nařikal: tak nelze už déle žít. Mezitím se tedy něco změnilo, čemuž jsme přišli na stopu zkoumáním jeho nářku. Ukázalo se, že slova: tak nelze už déle žít, opakoval po někom jiném. Když si ho vzala matka s sebou, když doprovázela lékaře, který ji navštívil, na nádraží. Na této cestě si stěžovala na bolesti a krvácení a propukla v táž slova: tak nelze už déle žít, aniž očekávala, že dítě, vedené za ruku, podrží je v paměti. Stesk, který ostatně nesčetněkrát opakoval v pozdější chorobě, znamenal tedy – ztotožňování s matkou.

Mezičlánek, který, pokud se týče času a obsahu, chyběl mezi oběma událostmi, brzy se dostavil v jeho vzpomínce. Když na počátku doby jeho úzkostí dala starostlivá matka varovné pokyny, aby děti byly chráněna před úplavicí, která se vyskytla v blízkosti statku. Informoval se, co to jest, a když slyšel, že při úplavici bývá ve stolici krev, stal se velmi úzkostlivým a tvrdil, že také v jeho stolici je krev; bál se, že zemře úplavicí, ale vyšetřením se dal přesvědčit, že se zmýlil a nemá se čeho obávat. Chápeme, že se touto úzkostí chtělo uplatnit ztotožnění

s matkou, o jejímž krvácení slyšel v rozhovoru s lékařem. Při svém pozdějším pokusu o ztotožnění (ve 4 1/2. roce) upustil od krve; již si vůbec nerozuměl, domníval se, že se ostýchá, a nevěděl, že se chvěje strachem ze smrti, který se však nedvojsmyslně prozrazoval v jeho stesku.

Matka, trpící břišní chorobou, měla tehdy stále strach o sebe i děti; naprosto se podobá pravdě, že se jeho úzkostlivost vedle svých vlastních pohnutek opírala o ztotožnění s matkou.

Co však znamenalo ztotožnění s matkou?

Mezi smělym použitím pokálení ve věku 3 1/2 let a hrůzou z něho ve 4 1/2. roce je sen, který zahájil dobu úzkosti, opatřil mu dodatečné porozumění pro scénu, prožitou ve věku 1 1/2 roku,³³ a poučil ho o úloze ženy při souloži. Je nasnadě uvádět také změnu jeho vztahu ke kálení ve spojitost s tímto velikým převratem. Úplavice byla pro něho asi názvem choroby, na kterou, jak slyšel, nařikala matka a se kterou nelze žít; nedomníval se, že matka trpí břišní chorobou, nýbrž střevní. Vlivem prascény vytušil souvislost, že matka onemocněla z toho, co s ní otec prováděl,³⁴ a jeho strach, že má ve stolici krev, že je stejně chorý jako matka, byl odmítnutím identifikace s matkou v oně sexuální scéně, tímže odmítnutím, s kterým procitl ze sna. Ale strach byl také důkazem, že se v pozdějším zpracování prascény vřadil na místo matky, záviděl jí tento vztah k otci. Ústrojím, na kterém se mohlo projevit ztotožňování s ženou, pasivně homosexuální postoj k muži, byla oblast anální. Poruchy ve funkci této oblasti nabývaly nyní významu ženských nežných hnutí a zachovaly si jej také za pozdějšího onemocnění.

Na tomto místě musíme vyslechnout námitku, o níž rozprava může značně přispět k objasnění zdánlivě spleťtého stavu. Musili jsme přece předpokládat, že průběhem snu pochopil, že žena je kastrována, má místo mužského údu ránu, sloužící k pohlavnímu styku, že kastrace je podmínkou ženskosti, a pro tuto hrozící ztrátu potlačil ženský postoj k muži a s úzkostí procitl z homosexuálního blouznění. Jak se toto chápání pohlavního styku, toto uznávání pochvy shoduje s volbou střev pro ztotožňování se ženou? Což se střevní příznaky nezakládají na pravděpodobně starším, strachu z kastrace přímo odporujícím názoru, že konečník je místem pohlavního styku?

Zajisté, tento rozpor trvá a oba názory se spolu vůbec nesnášejí. Je jenom otázka, zda je třeba, aby se shodovaly. Náš údiv

vyvěrá z toho, že jsme vždycky nakloněni posuzovat nevědomé duševní děje jako vědomé a zapomínat hluboké rozdíly mezi oběma psychickými soustavami.

Když mu vzrušené očekávání vánočního snu vykouzlilo obraz kdysi pozorovaného (nebo konstruovaného) pohlavního styku rodičů, dozajista se nejdříve objevil starý názor, podle něhož místem ženského těla, které přijímá pohlavní úd, je konečník. Co jiného si mohl také myslit, když ve věku 1 1/2 let přihlížel této scéně?³⁵ Ale nyní k tomu přistoupilo to, co se nově přihodilo v jeho čtvrtém roce. Jeho zkušenosti od oné doby, náznaky kastrace, které slyšel, v něm procitly, vrhly pochybnosti na „kloakovou teorii“ a napověděly mu poznání pohlavního rozdílu a sexuální úlohy ženy. Při tom se choval, jako se vůbec chovají děti, kterým bylo dáno nevídané – sexuální nebo jiné – objasnění. Zavrhl nové – v našem případě pro strach z kastrace – a lpěl na starém. Rozhodl se pro střevo proti pochybě stejným způsobem a ze stejných pohnutek, jako se později postavil na stranu otce proti Bohu. Nové objasnění bylo odmítnuto, stará teorie podržena; tato poslední směla dodat materiál pro ztotožňování se ženou, které se později projevilo strachem ze smrti, způsobené střevní chorobou, a pro první náboženské pochybnůstky, zda Ježíš měl zadnici a podobně. Ne, že by byl nový poznatek zůstal neúčinný; naopak, vyvolal mimořádně silný účinek, stal se popudem k tomu, aby celý pochod snu zůstal potlačen a byl vyloučen z pozdějšího vědomého zpracování. Ale tím byl jeho účín vyčerpán; na rozhodnutí sexuálního problému neměl vůbec vliv. Ovšem byl tu rozpor, že od té doby mohl existovat strach z kastrace vedle ztotožňování se ženou pomocí střeva, ale přece jenom rozpor logický, což mnoho neznamena. Celý děj je naopak nyní příznačný pro to, jak pracuje nevědomo. Potlačení je něco jiného než zavržení.

Když jsme studovali genezi fobie z vlka, zkoumali jsme účín nového poznatku o pohlavním aktu; nyní, kdy vyšetřujeme poruchy činnosti střevní, jsme na půdě staré teorie kloakové. Obě stanoviska zůstávají od sebe oddělena jedním stupněm potlačení. Ženský postoj k muži, potlačením odmítnutý, se jaksi uchýlí do střevních příznaků a projevuje se častými průjmy, zácpami a střevními bolestmi dětství. Pozdější sexuální fantazie, které jsou vybudovány na základě správných sexuálních

poznatků, se pak mohou projevit regresivním způsobem v podobě střevních poruch. Nechápeme je však, pokud jsme neobjasnili, jak se význam stolice měnil od prvních dnů dětství.³⁶

Na jednom dřívějším místě jsem naznačil, že jsem zadržel jeden kus z obsahu prascény, který mohu nyní doplnit. Dítě posléze přerušilo styk rodičů vyprázdněním stolice, které mohlo odůvodnit jeho křičení. O kritice tohoto dodatku platí všechno, co jsem výše předložil k diskusi o ostatním obsahu scény. Pacient přijal tento mnou konstruovaný závěrečný děj a potvrdil jej, jak se mně zdálo, „tvorbou přechodných příznaků“. Další dodatek, který jsem navrhl, že otec, rozmrzelý tímto vyrušením, ulevil své nevoli hubováním, musil odpadnout. Materiál analýzy naň nereagoval.

Podrobnost, kterou jsem nyní připojil, nesmí být ovšem kladena na roveň s ostatním obsahem scény. Nejde v ní o dojem zvenčí, jehož návrat musíme očekávat v mnoha pozdějších znacích, nýbrž o vlastní reakci dítěte. Na celé historii by se nic nezměnilo, kdyby byl tento projev tehdy nenastal, nebo byl vřazen do scény v pozdější době. Jeho pojetí není však sporné. Znamená vzrušení anální oblasti (v nejširším smyslu). V jiných případech podobného druhu skončilo takové pozorování pohlavního styku vymocněním; dospělý muž by za stejných okolností pocítil erekci. Že náš hošík jako znak svého sexuálního vzrušení zplodí vyprázdnění stolice, dlužno přičítat povaze jeho zděděné sexuální konstituce. Okamžitě zaujímá pasivní postoj, projevuje větší sklon k pozdějšímu ztotožňování s ženou než s mužem.

Při tom používá střevního obsahu jako každé jiné dítě v jednom z jeho prvních a nejpůvodnějších významů. Stolice je prvním **darem**, první obětí něžnosti, částí dětského těla, které se zřiká, ale jenom ve prospěch milované osoby.³⁷ V použití ke vzdoru, jako v našem případě proti vychovateli ve věku 3 1/2 let, je tento dřívější význam daru jenom negativně obrácen. *Grumus merdae*, který zanechávají lupiči na místě činu, znamená, zdá se, obojí: výsměch a regresivně vyjádřené odškodnění. Kdykoli se dosáhne vyššího stupně, může být dřívější stupeň ještě zužit v negativně sníženém smyslu. Potlačení se projevuje protichůdností.³⁸

Na pozdějším stupni sexuálního vývoje nabývá stolice významu **dítěte**. Dítě se přece rodí řítí tak jako stolice. Význam

daru, přikládáný stolici, snadno připouští tuto proměnu. Dítě je jazykovým zvykem označováno za „dar“; o ženě se říká často, že muži „darovala dítě“, ale v užívání nevědoma se bere stejně a právem zřetel také na druhou stranu tohoto poměru, že žena „obdržela“ – dítě od muže jako dar.

Význam **peněz** odbočuje jiným směrem od významu daru.

Raná krycí vzpomínka našeho nemocného, že dostal první záchvat vzteku, poněvadž neobdržel k Vánocům dosti darů, odhaluje nyní svůj hlubší smysl. Čeho postrádal, bylo sexuální ukojení, které chápal análně. Jeho sexuální bádání bylo před snem připraveno na to a během snu pochopilo, že sexuální akt rozřešuje záhadu původu malých dětí. Již před snem nemíval malé děti rád. Kdysi našel malého, ještě nahého ptáčka, který vypadl z hnízda, měl ho za malého člověka a zhroutil se ho. Analýza prokázala, že všechna malá zvířátka, housenky, hmyz, proti kterým rádl, měla pro něho význam malých dětí.³⁹ Jeho poměr k starší sestře ho podněcoval, aby hodně přemýšlel o vztahu starších dětí k mladším; když mu Naňa kdysi řekla, že ho matka tak miluje proto, že je nejmladší, měl si ovšem proč přát, aby po něm nenásledovalo žádné mladší dítě. Strach z tohoto nejmladšího byl potom znovu oživen vlivem snu, který mu předvedl styk rodičů.

K pohlavním sklonům, které již známe, máme tedy ještě připojit nový, který jako ostatní vychází z prascény, reprodukované ve snu. Ztotožňuje se s ženou (matkou), je ochoten darovat otci dítě a žárlí na matku, která to již učinila a možná zase učiní.

Oklikou přes společné východisko významu daru mohou peníze nabýt významu dětí a tak se stát projevem ženského (homosexuálního) ukojení. Tento pochod nastal u našeho pacienta, když kdysi v době, kdy oba sourozenci prodlévali v nějaké německé sanatoři, viděl, jak otec dává sestře dvě velké bankovky. Ve své fantazii vždycky podezřívával otce se sestrou; nyní se probudila jeho žárlivost, vrhl se na sestru, když byli sami, a žádal svůj podíl na penězích tak zběsile a s takovými výčitkami, že mu sestra plačíc hodila všechno k nohám. Co ho popudilo, nebyly jenom skutečné peníze, nýbrž mnohem více ještě dítě, anální sexuální ukojení otcem. Tímto se mohl

³⁹) Německý „empfangen“; srv. „Empfangnis“: početí. Pozn. překl.

utěšovat později, když sestra – za otcova života – zemřela. Jeho úžasná myšlenka při zprávě o její smrti neznamenalala vlastní nic jiného než: Nyní jsem jediné dítě, nyní musí otec milovat pouze mne. Ale homosexuální pozadí této úvahy, která byla naprosto schopna uvědomění, byla tak nesnesitelná, že byla – a to bylo velikým uvolněním – zahalena ve špinavou chamtivost.

Podobně tomu bylo, když po otcově smrti nespravedlivě vyčítal matce, že mu chce zpronevěřit peníze, že má raději peníze než jeho. Stará žárlivost, že milovala ještě jiné dítě kromě něho, možnost, že si po něm ještě přála jiné dítě, nutily ho k obviněním, jejichž neudržitelnost sám uznával.

Touto analýzou významu stolice se nám nyní ujasňuje, že nutkavé myšlenky, které uváděly Boha ve spojitost se stolicí, znamenaly ještě něco jiného než tupení, za které je měl. Byly spíše pravými výsledky kompromisu, na nichž se účastnil něžný sklon, oddatí se muži, stejně jako nepřátelský, tupící. „Bůh – stolice“ bylo pravděpodobně zkrácením návrhu, který tak často slýcháme v životě také nezkráceně. „Srát na Boha“, „Bohu nasrat“ také znamená darovat mu dítě, dát si od něho darovat dítě. Starý negativně snižený význam daru a později z něho odvozený význam dítěte jsou spolu sloučeny v uvedených nutkavých slovech. V tomto významu se projevuje ženská něžnost, ochota zřít se mužskostí, můžeme-li být za to milováni jako žena. Tedy právě ono hnutí vůči Bohu, které je v soustavě bludů paranoického předsedy senátu Schrebra⁴⁰ vyjádřeno nedvojsmyslnými slovy.

Podám-li později zprávu o posledním rozřešení příznaků mého pacienta, budu moci ještě jednou ukázat, jak se střešní porucha dala do služeb homosexuálního sklonu a vyjadřovala ženský postoj k otci. Nechť nám nyní jeden nový význam stolice proklesť cestu k pojednání o komplexu kastracím.

Sloup stolice, dráždící erogenní střešní sliznici, hraje pro ni úlohu aktivního orgánu, chová se jako pyj v poševní sliznici a stává se jaksí jeho předchůdcem v období kloaky. Darování stolice ve prospěch jiné osoby (z lásky k ní) se pak stává vzorem kastrace, je to první případ odřikání jedné části vlastního těla,⁴¹ aby byla získána přízeň milovaného člověka. Narcistické jinak lásce nechybí přísada anální erotiky. Stolice, dítě, pyj tvoří tedy jednotku, jeden nevědomý pojem – sit venia verbo –

malého, které lze oddělit od těla. Skrze tyto spoje mohou nastat zesílení a přesuny obsazení libida, které mají význam pro patologii a jsou odkrývány analýzou.

Seznámili jsme se s počátečním pacientovým stanoviskem k problému kastrace. Zavrhl ji a setrval na svém stanovisku obcování skrze říf. Když jsem řekl, že ji odmítl, je nejbližším významem tohoto výrazu, že nechtěl o ní nic vědět ve smyslu potlačení. Tím vlastně nebyl vyřčen žádný soud o její existenci, ale bylo to stejně tak, jako kdyby neexistovala. Tento postoj nebyl však trvalý, ani v době jeho dětské neurozy. Později nalezneme vhodné důkazy pro to, že uznával kastraci jako fakt. Také v tomto bodě se choval tak, jak je příznačné pro jeho povahu, což nám ovšem tak mimořádně ztěžuje popis i vcitění. Nejprve se vzpíral a potom povolil, ale jedna reakce neodstranila druhou. Nakonec existovaly u něho dva protichůdné sklony vedle sebe, z nichž jeden opovrhoval kastraci, druhý byl ochoten ji přijmout a utěšovat se náhradou za to ženskostí. Třetí nejstarší a nejhlubší, který prostě zavrhl kastraci, při čemž vůbec ještě nešlo o posouzení její reálnosti, dozajistě se dal také ještě oživit. O témže pacientovi jsem na jiném místě⁴² vyprávěl halucinaci z jeho pátého roku, ke které jenom zbývá připojit krátký komentář:

„Když mně bylo pět let, hrál jsem si v zahradě vedle své chůvy a fezal nožikem do kůry jednoho z ořešáků, které také v mém snu⁴³ hrají úlohu.⁴⁴ Náhle jsem zpozoroval, nevýslovně zděšen, že jsem si prořízl malíček (pravé nebo levé?) ruky tak, že visel již jenom na kůži. Nepocítoval jsem žádnou bolest, ale velikou úzkost. Neodvážil jsem se říci něco chůvě, vzdálené několik kroků, klesl jsem na nejbližší lavici a zůstal tam sedět, neschoopen pohledět ještě na prst. Konečně jsem se uklidnil, podíval se na prst, a hle, byl docela neporušený.“

Víme, že ve věku 4 1/2 let po sdělení posvátných dějin v něm počala ona intenzivní myšlenková práce, která vyústila v nutkavou pobožnost. Smíme tedy předpokládat, že tato halucinace spadá do doby, kdy se odhodlal uznat reálnost kastrace, a že snad měla naznačovat právě tento krok. Také malá pacientova oprava není nezajímavá. Jestliže halucinoval týž hrůzný prožitek, který vypráví **Tasso** v „Osvobozeném Jeruzalémě“ o svém hrdinovi **Tancredovi**, je asi ospravedlněn výklad, že také pro mého malého pacienta představoval strom ženu. Hrál

si tedy při tom na otce a uváděl jemu známé krvácení matky v souvislosti s poznanou kastrací („ranou“) žen.

K halucinaci o odříznutém prstu ho podnítilo, jak později sdělil, vyprávění, že jedné příbuzné, která se narodila se šesti prsty na jedné noze, byl tento přebytečný úd ihned ufat sekyrou. Ženy neměly tedy vůbec pyje, poněvadž jim byl vzat při narození. Touto cestou přijal v době nutkavé neurozy to, co se již dříve dověděl průběhem snu a tehdy zavrhl potlačením. Ani rituální obřezání Ježíše a Židů vůbec nemohlo mu zůstat neznámo za četby posvátných dějin a hovorů o nich.

Nepochybně se otec touto dobou pro něho stal děsivou osobou, od které mu hrozila kastrace. Krutý Bůh, se kterým tehdy zápasil, který způsobuje provinění lidí a potom je trestá, který obětuje syna svého a syny lidí, tento Bůh odrážel svou povahu v otci, jež se na druhé straně snažil hájit proti onomu. Chlapec má splnit fylogenetické schéma, což se mu zdaří, třeba se to neshoduje s jeho osobními prožitky. Hrozby kastrací nebo náznaky, které zažil, vycházely spíše od žen,⁴⁵ ale tato okolnost nemohla zadržet konečný výsledek na dlouhou dobu. Nakonec se osobou, od níž se obával kastrace, přece jen stal otec. V tomto bodě zvítězila dědičnost nad akcidenčním prožitkem; v pravěku lidstva byl to dozajista otec, který vykonával kastraci za trest a potom ji snížil na obřízky. Čím dále průběhem vývoje nutkavé neurozy postupil v potlačení smyslnosti,⁴⁶ tím bylo pro něho přirozenější, aby vybavoval otce, vlastního zástupce smyslné činnosti, takovými zlými záměry.

Ztotožnění otce s kastrátorem⁴⁷ se stalo významným zdrojem silného, až k přání smrti se stupňujícího, nevědomého nepřátelství k němu a pocitů viny, na reagujících. Potud se však choval normálně, to jest jako každý neurotik, který je ovládan kladným oidipovským komplexem. Podivuhodné pak bylo, že měl také k tomu protichůdný sklon, při kterém naopak otec byl kastrován, a proto budil jeho soucit.

Analyzuje obřad dýchání při pohledu na mrzáky, žebráky atd., mohl jsem ukázat, že také tento příznak měl svůj původ v otci, kterého litoval, když ho, nemocného, navštívil v léčebném ústavě. Analýza dovolila sledovat tuto nit ještě dále. Ve velmi rané době, pravděpodobně ještě před sváděním (3 1/4 roku) byl na statku chudý nádeník, který nosil do domu vodu. Nemohl mluvit, prý proto, že měl uříznutý jazyk. Prav-

děpodobně byl hluchoněmý. Hošík ho velice miloval a srdečně litoval. Když zemřel, hledal ho na nebi.⁴⁸ To byl tedy první mrzák, s nímž měl soucit; podle souvislosti a zařazení v analýze byl nepochybně náhradou za otce.

V analýze po něm následovala vzpomínka na jiné, pacientovi sympatické sluchy, na nichž vyzdvihoval, že byli nemocní nebo Židé (obřízky!). Také lokaj, který pomáhal při čistění, když se mu ve věku 4 1/2 let přihodil malér, byl Žid, tuberkulózní a těšil se jeho soucitu. Všechny tyto osoby spadají do doby před navštívením otce v sanatoři, tedy před tvorbou příznaku, který ho vydechováním měl naopak chránit před ztotožněním s litovanými osobami. Potom se analýza ve spojitosti se snem náhle obrátila nazpět do pravěku a on v ní vyslovil tvrzení, že při souloži v prascené pozoroval zmizení pyje, litoval proto otce a radoval se, když se pyj, který měl za ztracený, objevil znovu. Tedy nové citové hnutí, které opět vyvěrá z této scény. Narcistický původ soucitu, o kterém svědčí slovo samo, je tu ostatně docela zřejmý.

DODATKY Z PRAVĚKU - ROZŘEŠENÍ

V mnohých analýzách se náhle, když se blížíme konci, vynořuje nový vzpomínkový materiál, který byl dosud pečlivě skrýván. Anebo je někdy mimochodem vyslovena nepatrná poznámka, lhostejným tónem, jako by šlo o něco zbytečného, po druhé k ní přistoupí něco, co napne lékařovu pozornost, a posléze poznáváme, že níže ceněný drobek vzpomínky je klíčem k nejdůležitějším tajemstvím, která byla zahalena pacientovou neurózou.

Velmi časně vyprávěl můj pacient vzpomínku z doby, kdy se jeho nezbednost převracívala v úzkost. Pronásledoval krásného velikého motýla, žlutě pruhovaného, jehož veliká křídla končila ve špičatých výběžcích, tedy otakárka fenyklového. Náhle, když se motýl usadil na květině, byl jat hrozným strachem z tohoto zvířete a s křikem utekl.

Tato vzpomínka se občas v analýze vracela a žádala vysvětlení, kterého se jí dlouho nedostávalo. Od počátku se dalo předpokládat, že se taková podrobnost nezachovala v paměti pro sebe samu, nýbrž zastupovala, jsouc vzpomínkou krycí, něco důležitějšího, s čím byla nějak spjata. Jednoho dne pravil, že se motýl v jeho jazyku zove: babuškou, t.j. babičkou; vůbec se mu motýli zdáli ženami a děvčaty, hmyz a housenky hochy. Při oné úzkostné scéně byla tedy asi vzbuzena vzpomínka na nějakou ženskou bytost. Nechci zamlčet, že jsem tehdy navrhol možnost, že mu žluté pruhy motýla připomínaly podobné pruhování šatů, které nosila nějaká žena. Uvádím to jen proto, abych na příkladě ukázal, jak nepostačující je zpravidla lékařova kombinace pro rozřešení nadhozených otázek, jak veliké křivdy se dopouští, kdo činí lékařovu fantazii a sugesci odpovědnými za výsledky analýzy.

V docela jiné souvislosti, o mnoho měsíců později, podotkl pacient, že otvírání a zavírání křídel, když motýl seděl, působilo na něho příšerným dojmem. To prý bylo tak, jako když ote-

vírá nohy žena, a nohy tvoří obraz římské V, což je, jak známo, hodina, kdy se již v chlapeckých letech, ale také dosud zachmuřovala jeho nálada.

To byl nápad, který by mně nikdy nebyl přišel na mysl, jehož cena však stoupla úvahou, že v něm zračící pochod asociací měl tak zcela infantilní ráz. Pozornost dětí, jak jsem nezřídka postřehl, je mnohem více poutána pohyby, než tvary, které jsou v klidu, a děti velmi často vytváří na základě podobného pohybu asociace, kterých my, dospělí, nedbáme, nebo které nemáme.

Pak se zase malý problém na dlouhou dobu odmlčel. Chci ještě uvést lacinou domněnku, že špičaté nebo tyčinkovité výběžky křídel motýla mohly představovat genitální symboly.

Jednoho dne se ostýchavě a nezřetelně vynořila jakási vzpomínka, že velmi dávno, ještě před chůvou, byla u dítěte služebná, která je velice milovala. Měla totéž jméno jako matka. Dozajista opětoval její něžnost. Tedy vymizelá první láska. Shodli jsme se v domněnce, že se tu něco přihodilo, co později nabylo důležitosti.

Jindy pak opravil vzpomínku. Prý se nemohla jmenovat jako matka, to byl jeho omyl, který ovšem dokazoval, že mu ve vzpomínce splynula s matkou. Její správné jméno prý ho napadlo oklikou. Náhle musil myslet na jedno skladiště na prvním statku, ve kterém bylo uschováno sčesané ovoce, a na jistý druh hrušek výborné chuti, velikých hrušek se žlutými pruhy na šlupce. Hruška se v jeho jazyce nazývá **gruša**, a to bylo také jméno služebné.

Tak se ujasnilo, že se za krycí vzpomínkou na pronásledovaného motýla schovávala vzpomínka na děvče k dětem. Žluté pruhy však nebyly na jejich šatech, nýbrž na hrušce, která se nazývala stejně jako ona. Ale odkud se vzala úzkost při oživení vzpomínky na ni? Nejbližší hrubá kombinace by mohla říci, že u tohoto děvčete, když byl malým dítětem, po prvé spatřil pohyby nohou, které si v mysli fixoval znakem římské V, pohyby, které zpřístupňují pohlavní ústrojí. Tuto kombinaci jsme si ušetřili a čekali na další materiál.

Nyní se však brzy dostavila vzpomínka na jednu scénu, neúplná, ale pokud byla zachována, určitá. Gruša ležela na podlaze, vedle ní kbelík a krátké, proutěné koště; náš hošík byl přítomen a ona ho škádlila nebo plísnila.

Co tu chybělo, dalo se snadno doplnit z jiných míst. V prvních měsících léchy vyprávěl o nutkavě se vyskytnuvší zami-

lovanosti do selského děvčete, která se, když mu bylo 18 let, stala podnětem k jeho pozdějšímu onemocnění. Tehdy se velmi nápadně vzpěchoval sdělit jméno dívky. Byl to docela ojedinělý odpor; jinak byl bez výhrady poslušen základního analytického pravidla. Avšak tvrdil, že se velice ostýchá vyslovit toto jméno, poněvadž je ryze selské; vznešená dívka by je nikdy neměla. Jméno, které jsem se konečně dověděl, bylo **Matrona**. Znělo mateřsky. Stud byl zřejmě nemístný. Za fakt, že se tyto zamilovanosti týkaly výlučně nejnižších dívek, se nestyděl, jenom za toto jméno. Mělo-li dobrodružství s Matronou něco společného se scénou s Grušou, pak bylo třeba přičlenit stud k této časné události.

Jindy vyprávěl, že byl velice dojat, když četl o **Janu Husovi**, a jeho pozornost utkvěla na otýpkách klestí, které byly přinášeny k hranici. Sympatie k Husovi budí docela určité podezření; často jsem se s ní hledal u mladistvých pacientů a vždycky jsem ji mohl objasnit tímže způsobem. Jeden z nich dokonce dodal dramatické zpracování Husových osudů; drama počal psát téhož dne, který mu odňal objekt jeho tajené zamilovanosti. Hus umírá upálením, stává se jako jiní, kteří splňují stejnou podmínku, hrdinou někdejších Enuretiků. Otýpky klestí u Husovy hranice spojoval můj pacient sám s koštětem (otýpkou proutí) služebné.

Tento materiál se nenuceně spojoval, aby vyplnil mezeru, která zela ve vzpomínce na scénu s Grušou. Když přihlížel dívce při mytí podlahy, vymočil se v pokoji a ona mu nějak, jistě žertovně, pohrozila kastrací.⁴⁹

Nevím, zda čtenáři již mohli uhodnout, proč jsem tak podrobně rozvedl tuto časně infantilní epizodu.⁵⁰ Tvoří důležitý spoj mezi prascénou a pozdějším nutkavým milováním, které se stalo rozhodující pro jeho osud, mimo to zavádí podmínku lásky, objasňující toto nutkání.

Když spatřil dívku, myjící podlahu, na koleno, s předsunutými hýžděmi, vodorovnými zády, shledal se tu s polohou, kterou zaujímala matka v scéně souložní. Stala se pro něho matkou, byl jat pohlavním vzrušením následkem oživení onoho obrazu,⁵¹ a choval se vůči ní mužsky, tak jako otec, jehož počínání tehdy přece mohl chápat jenom jako močení. Jeho močení na podlahu bylo vlastně pokusem o svedení a dívka na ně odpovídala hrozbou kastrací, jako by mu rozuměla.

Nutkání, vycházející z prascény, se přeneslo na tuto scénu s Grušou a skrze ni působilo dále. Ale podmínka lásky byla poněkud pozměněna, což svědčí o vlivu druhé scény; byla přenesena z polohy ženy na její činnost v této poloze. To se např. ozřejmilo v prožitku s Matronou. Procházel se vesnicí, která patřila k (pozdějšímu) statku, a na okraji rybníku spatřil selské děvče na kolenou, které pralo prádlo v rybníce. Okamžitě se s neodolatelnou náruživostí zamiloval do pradelny, třebaže vůbec ještě neviděl její obličej. Polohou a činností zaujala pro něho místo Gruši. Nyní chápeme, jak se stud, který se týkal obsahu scény s Grušou, spojil se jménem Matrony.

Rozhodný vliv scény s Grušou ještě jasněji ukazuje jiný záchvat zamilovanosti, o několik let dříve. Jedno mladé selské děvče, které sloužilo v domě, již dlouho se mu líbilo, ale ovládal se natolik, aby se jí nepřibližoval. Jednoho dne ho uchvátila zamilovanost, když ji přistihl samotnou v pokoji. Ležela na podlaze, myla, měla vedle sebe kbelík a koště, tedy zcela tak jako děvče v jeho dětství.

Dokonce konečná volba objektu, která se pro jeho život stala tak významnou, ukazuje se bližšími okolnostmi, které zde nemohu uvádět, závislou na stejné podmínce lásky, tedy se jeví odnoží nutkavosti, která od prascény přes scénu s Grušou ovládala jeho volbu v lásce. Na dřívějším místě jsem podotkl, že uznávám pacientovu snahu ponížít objekt lásky. Že ji lze vysvětlit reakcí na stísněnost, kterou v něm vyvolávala předčící ho sestra. Ale tehdy jsem slíbil vysvětlení, proč tato pohnutka suverénní povahy nebyla jediná rozhodující, nýbrž zastírá hlubší determinaci motivy ryze etickými. Vzpomínka na služebnou, která myje podlahu a je ve své poloze ovšem ponížena, uvedla tuto motivaci najevo. Všechny pozdější objekty lásky byly náhradními osobami za tuto jednu, která se sama nahodilou situací stala náhradou matky. První pacientův nápad k problému strachu z motýla snadno můžeme dodatečně pochopit jako vzdálený náznak prascény (v 5. hodině). Vztah scény s Grušou k hrozbě kastrací potvrdil obzvláště důmyslným snem, který dovedl sám přeložit. Řekl: Ich habe geträumt, ein Mann reist einer Espe die Flügel aus. (Zdalo se mně, že nějaký muž vytrhává křídla „espě“.) Espe? Tázal jsem se, co tím mys-

* Espe je osika, ale to je zde bezvýznamné. Pozn. překl.

lite? – Inu, hmyz se žlutými pruhy na těle, který štípe. Musí to být narážka na grušu, žlutě pruhovanou hrušku. – Myslíte tedy *Wespe*? (vosu), opravil jsem ho. – Nazývá se *Wespe*? Skutečně jsem myslil, že se zove *Espe*. (Tak jako mnoho jiných lidí používal své cizojazyčnosti k tomu, aby kryl příznaková jednání.) Ale *Espe*, to jsem přece já, S. P. (začáteční písmena jeho jména). *Espe* je ovšem znetvořená *Wespe*. Sen říká jasně, že se mstí na Gruše za její hrozbu kastrací.

Jednání 2 1/2 letého hošíka ve scéně s Grušou je prvním účinem prascény, který jsme poznali; v tomto jednání napodobuje hošík otce a zračí se tendence vývoje směrem, který si později zaslouží názvu mužského. Sváděním je vtlačen do pasivity, která je ovšem také již připravena jeho chováním, když přihlížel souloži rodičů.

Z popisu léčby musím ještě uvést dojem, kterého jsem nabyt, že zvládnutím scény s Grušou, prvního prožitku, který si skutečně dovedl vybavit a vybavit bez mého domnění a přispění, je rozřešen úkol léčby. Od té chvíle nebyly již žádné odpory, stačilo už jenom sbírat a sestavovat. Najednou zase nabyla platnosti stará traumatická teorie, která byla přece vybudována na dojmech z psychoanalytické terapie. Z kritického zájmu jsem se ještě jednou pokusil vnutit pacientovi jiné pojetí jeho dějin, které by bylo vítanější střídavému rozumu. Rekl jsem mu, že nelze pochybovat o scéně s Grušou, ale že sama neznamená nic a byla dodatečně zesílena regresí od událostí v jeho volbě objektů, která se následkem snahy ponížovat obrátila od sestry k služebným děvčatům. Pozorování soulože je však fantazií jeho pozdějších let, jejíž historickým jádrem třeba bylo pozorování nebo prožitek nevinného klystýru. Snad myslí někteří čtenáři, že jsem se teprve těmito předpoklady přiblížil k pochopení příkladu; pacient na mne pohleděl bez porozumění a poněkud opovrhlivě, když jsem mu přednesl toto pojetí a nikdy již na ně nereagoval. Svě vlastnímu argumenty proti takové racionalizaci jsem souvisle rozvedl výše.

[Avšak scéna s Grušou neobsahuje jenom podmínky volby objektu, rozhodné pro pacientův život, a tak nás chrání před omylem, že bychom přečeňovali význam snahy ponížít ženu. Také ospravedlňuje, že jsem před tím odmítl za jediné možné považovat řešení, které vysvětluje prascénu pozorováním zvířat krátce před snem. Scéna se v pacientově vzpomínce vyno-

řila bezděčně a bez mého přispění. Od ní vycházející strach ze žlutě pruhovaného motýla dokazoval, že měla významný obsah, nebo že bylo možné dodatečně propůjčit jejímu obsahu takový význam. Toto významné, co chybělo ve vzpomínce, se dalo bezpečně doplnit nápady, které jí provázely, a závěry, které jsme mohli vyvodit. Ze souhrnu vyplynulo, že strach z motýla byl naprosto obdobný se strachem z vlka, v obou případech strach z kastrace, zprvu vztažený na osobu, který první pohrozila kastrací, potom převeden na druhou, ke které musil být připnut podle fylogenetického vzoru. Scéna s Grušou se přihodila ve věku 2 1/2 let, prožitek se žlutým motýlem nepochybně před úzkostným snem. Snadno jsme porozuměli, že pozdější pochopení možnosti kastrace dodatečně odvodilo úzkost ze scény s grušou; ale tato scéna sama neobsahovala nic pohoršlivého nebo pravdě nepodobného, naopak veskrze banální podrobnosti, o kterých pochybovat jsme neměli nejmenšího důvodu. Nic neponoukalo k tomu, abychom ji vysvětlovali fantazií dítěte; také se to zdálo sotva možné.

Nyní vzniká otázka, jsme-li oprávněni spatřovat v močení stojícího hošíka, když na kolenou ležící dívka myje podlahu, důkaz jeho sexuálního vzrušení? Pak by toto vzrušení svědčilo o vlivu dřívějšího dojmu, který mohl přýstit jak ze skutečné prascény, tak z pozorování zvířat před 2 1/2 lety. Anebo byla ona situace naprosto nevinná, močení dítěte čistě nahodilé, a byla celá scéna ve vzpomínce sexualizována teprve později, když hošík poznal významnost podobných situací?

Toto rozhodnout se neodvažuji. Vysoko oceňuji – to musím říci –, že psychoanalýza již dospěla k takovým otázkám. Ale nemohu zapřít, že scéna s Grušou, úloha, která jí připadla v analýze, a účiny, které z ní vycházely v životě, se přece jenom nejméně nuceně a nejúplněji vysvětlují, připustíme-li v tomto případě reálnost prascény, která je třeba v jiných případech fantazií. Její obsah není v podstatě nemožný; předpoklad její reálnosti se také úplně shoduje s podnětným vlivem pozorování zvířat, naznačeného ovčáky snového obrazu.

Od tohoto neuspokojivého konce se obracím k otázce, o jejíž zodpovězení jsem se pokusil v „Úvodu do psychoanalýzy“. Sám bych rád věděl, zda prascéna byla u mého pacienta fantazií nebo reálným prožitkem, ale se zřetelem k jiným podobným případům třeba říci, že toto rozhodnutí není vlastně příliš důle-

žitě. Scény pozorované soulože rodičů, scény svádění v dětství a hrozeb kastrací jsou nepochybně majetkem zděděným, dědic-
tvím fylogenetickým, ale stejně dobře mohly být získány osobním prožitkem. U mého pacienta bylo svádění starší sestrou nespornou skutečností; proč by nemohlo být stejnou realitou pozorování soulože rodičů?

Jenom v pradějinách neurózy vidíme, že dítě sahá k tomuto fylogenetickému prožitku tam, kde nepostačují jeho vlastní. Vyplňuje mezery individuální pravdy prehistorickou pravdou, nahrazuje zkušenost vlastní zkušeností předků. Pokud se týče uznávání tohoto fylogenetického dědictví, plně souhlasím s **Jungem** (*Die Psychologie der unbewussten Prozesse*, 1917, spis, který již nemohl mít vliv na můj „Úvod“); ale považuji za metodicky nesprávné vysvětlovat něco fylogenezí, pokud jsme nevyčerpali možnosti ontogeneze; nechápu, proč dětskému pravěku tvrdošjně odepírají význam, který ochotně přiznávají pravěku předků; nemohu zneuznávat, že fylogenetické motivy a výtvořiny samy musí být objasněny, což je v mnoha případech možné pomocí individuálního dětství, a konečně se nedivím tomu, že zachování těchto podmínek u jednotlivce organicky vede znovu k tomu, co tyto podmínky kdysi vytvořily v prehistorii a zanechaly jako dispozici k opětovnému nabývání.)

Do mezidobí mezi prascénou a svádění (1 1/2 a 3 1/4 roku) třeba ještě vsunout němého nosiče vody, který byl pro něho náhradou otce tak jako Gruša matky. Myslím, že bychom tu nepravem mluvili o snaze ponižovat, třebaže jsou oba rodiče zastoupeni služebními osobami. Dítě nedbá sociálních rozdílů, které pro ně znamenají ještě málo, a také méně významné lidi přiřazuje k rodičům, pakliže ho milují podobně jako tito. Stejně malý význam má tato tendence pro nahrazení rodičů zvířaty, jejichž nízkého hodnocení je dítě naprosto vzdáleno. Beze zřetele k takovému ponižování používá strýců a tet k nahrazování rodičů, což je dosvědčeno četnými vzpomínkami také u našeho pacienta.

Do téže doby spadá ještě temná zpráva o fázi, ve které nechtěl nic jíst kromě sladkých věcí, takže byly starosti o jeho další vývoj. Vyprávěli mu o strýci, který stejně zavrhoval jídlo a mladý zemřel vyhladověním. Také slyšel, že ve věku 3 měsíců byl tak těžce nemocný (zánětem plic?), že mu již připravovali rubáš. Podařilo se nahnat mu strach, takže zase jedl; v pozdějších

letech dětství dokonce přeháněl tuto povinnost, jako by se chtěl chránit proti smrti, kterou mu vyhrožovali. Strach ze smrti, který tehdy vyvolal k jeho ochraně, ukázal se později znovu, když matka varovala před nebezpečím úplavice; ještě později dal podnět k záchvatu nutkavé neurózy. Pokusím se vypátrat jeho původ a význam na jiném místě.

Poruchu jedení bych považoval za nejprvnější neurotické onemocnění; takže by porucha jedení, fobie z vlka, nutkavá pobožnost tvořily úplnou řadu infantilních chorob, které způsobují náchylnost k neurotickému zhroucení v letech po pubertě. Namítne se mně, že málo dětí uniká takovým poruchám jako přechodné nechuti k jídlu nebo zoofobii. Ale tento argument je mi velice vítán. Jsem hotov tvrdit, že každá neuróza dospělého člověka je vybudována na neuróze dětské, která však není vždycky dosti intenzivní, aby byla nápadná a aby se poznala její pravá povaha. Teoretický význam infantilních neuróz pro pojetí chorob, které ošetřujeme jako neurózy a chceme odvozovat jenom z vlivu pozdějšího života, se touto námitkou jenom stupňuje. Kdyby u našeho pacienta nebyla k poruše jedení a zoofobii přistoupila ještě nutkavá pobožnost, nelíší by se jeho vývoj nápadně od dějin jiných lidí a byli bychom chudší o cenný materiál, který nás může uchránit omylů, jež jsou nasnadě.

Analýza by byla neuspokojivá, kdyby nepřinesla pochopení onoho stesku, ve kterém pacient shrnul své utrpení. Právě, že je mu svět zastřen závojem, a psychoanalytické školení odmítá domněnku, že by tato slova mohla být bezvýznamná a zvolena jakoby náhodou. Závoj se ku podivu přetrhával jenom v jediné situaci, a to, když následkem klystýru procházela stolice řití. Pak se zase cítil dobře a docela krátkou chvíli viděl svět jasně. Výklad tohoto „závoje“ byl podobně obtížný jako výklad strachu z motýla. Ani na závoji nelpěl, mizel mu v pocitu šera, „*tenèbres*“, a v jiných neuchopitelných věcech.

Teprve krátce před skončením léčby si vzpomněl na vyprávění, že přišel na svět v košilce. Proto se vždycky považoval za zvláštní ditko Štěstěny, kterému se nemůže přihodit nic zlého. Tato důvěra ho opustila teprve tehdy, když musil uznat, že kapavka těžce poškodila jeho tělo. Následkem této urážky svého narcismu se zhroutil. Řekneme, že tím opakoval mechanismus, který u něho již jednou hrál úlohu. Také jeho fobie z vlka

propukla, když byl postaven tváří v tvář faktu, že je možná kastrace, a kapavku zřejmě přiřazoval ke kastraci.

Košilka („*Glückshaube*“, doslovně: čepček štěstí) je tedy závojem, který ho zahaloval před světem a svět před ním. Jeho stesk je vlastně splněnou fantazií přání, ukazuje ho navraceného do lůna mateřského, ovšem fantazií vzdalování světu. Třeba ji přeložit takto: Jsem tak nešťasten v životě, musím se vrátit do mateřského lůna.

Co však znamená, že se tento symbolický, kdysi reálný, závoj přetrhává, že choroba přestává v okamžiku vyměšování po klystýru? Souvislost nám dovoluje, abychom odpověděli: Protrhne-li se závoj při narození, spatří svět a znovu se narodí. Stolice je dítětem, v jehož podobě se po druhé rodí k šťastnějšímu životu. To by tedy byla fantazie znovuzrození, na kterou nedávno upoutal pozornost **Jung** a které vykázal tak dominantní místo v přáních neurotiků.

To by bylo krásné, kdyby to bylo úplné. Jisté podrobnosti situace a zřetel k žádoucí souvislosti se zvláštními životními dějinami nás nutí, abychom pokračovali ve výkladu. Podmínkou znovuzrození je, že mu muž dá klystýr (teprve později nahradil tohoto muže z nouze sám). To může jenom znamenat, že se ztotožnil s matkou, muž hraje otce, klystýr opakuje souložení a jako jeho plod se rodí – opět on – výkalové dítě. Fantazie znovuzrození je tudíž úzce spjata s podmínkou sexuálního ukojení mužem. Překlad tedy zní takto: Jenom když smí substituovat ženu, nahradit matku, aby se dal ukojit otcem a porodit mu dítě, pak teprve ho opustí choroba. Fantazie znovuzrození byla tedy pouze znetvořenou, cenzurovanou reprodukcí homosexuální fantazie přání.

Přihlédneme-li blíže, všimneme si, že touto podmínkou svého uzdravení nemocný jenom opakuje situaci tak zvané prascény: Tehdy chtěl substituovat matku; výkalové dítě zplodil, jak jsme již dávno předpokládali, v oné scéně sám. Pořád je ještě fixován, jako přikovaný, na scénu, která se stala rozhodující pro jeho sexuální život, jejíž návrat v oné snové noci zahájil onemocnění. Protržení závoje je obdobné s otevřením očí, s otevřením oken. Prascéna byla přetvořena v podmínku vyléčení.

To, co je znázorněno steskem a co protržením závoje, můžeme snadno shrnout v jednotku, jejíž úplný smysl je pak zřej-

mý. Přeje si návrat do mateřského lůna, ne aby se prostě narodil znovu, nýbrž aby tam byl otcem zasažen, ukojen při souloži a zrodil mu dítě.

Byti zrozen otcem, jak se zprvu domníval, být jím pohlavně ukojován, darovat mu dítě, při tom obětovat svou mužskost a vyjádřit to jazykem anální erotiky: těmito přáními je uzavřen kruh fixace na otce, tím došla homosexualita nejvyššího a nejintimnějšího projevu.⁵²

Tento příklad, myslím, vrhá také světlo na smysl a původ fantazie znovuzrození i uterální. Tato mnohdy jako v našem případě vzešla z vazby na otce. Nemocný si přeje návrat do matčina lůna, aby ji nahrazoval při souloži, zaujímal její místo vůči otci. Fantazie znovuzrození je asi zpravidla oslabením, tak říkajíc eufemismem, fantazie incestního styku s matkou, její **anagogickou** zkratkou, abychom užili výrazu H. **Silbererova**. Nemocný si přeje návrat do situace, kdy byl v matčině pohlavním ústrojí, při čemž se muž ztotožňuje se svým pyjem, dává se jím zastupovat. Pak se ukáže, že obě fantazie jsou protější, které podle mužského nebo ženského postoje dotyčného člověka vyjadřují přání pohlavního styku s otcem nebo matkou. Nelze odmítnout možnost, že v pacientově stesku a podmínce uzdravení jsou sloučeny obě fantazie, tudíž také obě incestní přání.

Ještě jednou se pokusím vyložit poslední výsledky analýzy podle vzoru odpůrců: Pacient si nařiká na vzdalování světu typickou uterální fantazií, spatřuje své uzdravení pouze v typicky pojatém znovuzrození. Toto vyjadřuje análními příznaky ve shodě se svými dominantními vlohami. Podle vzoru anální fantazie znovuzrození si sestavil děckou scénu, která opakuje jeho přání archaicky symbolickým jazykem. Jeho příznaky se potom sřetězují, jako by vyvěraly z takové prascény. K této zpáteční cestě se musil odhodlat, poněvadž narazil na životní úkol, k jehož rozřešení byl příliš líný, nebo poněvadž právem nedůvěřoval své méněcennosti a myslil, že se tímto konáním nejlépe ochrání před ponížením.

Všechno uvedené by bylo dobré a krásné, jen kdyby byl nešťastník neměl již ve svém čtvrtém roce sen, který zahájil jeho neurózu, byl podnícen dědovým vyprávěním o krejčím a vlku a jehož výklad nutí k předpokladu takové prascény. Na těchto nepatrných, ale nezvratných faktech ztroskotává bohu-

žel usnadnění, které nám chtějí poskytnout teorie **Jungova** a **Adlerova**. Jak se věci mají, zdá se mi fantazie znovuzrození spíše odnoží prascény, než opačně prascéna zrcadlením fantazie znovuzrození. Snad smíme také předpokládat, že pacient byl tehdy, čtyři roky po svém narození, přece jenom příliš mlád, aby si již přál znovuzrození. Ale tohoto argumentu se musím vzdát; mé vlastní pozorování dokazuje, že jsme děti podceňovali a již nevíme, čeho se od nich můžeme nadít.⁵³

SOUHRNY A PROBLÉMY

Nevím, zda se čtenáři tohoto popisu analýzy podařilo nabýt jasné představy o vzniku a vývoji choroby mého pacienta. Lépe řečeno, obávám se, že se tak nestalo. Ale třeba jsem nikdy neobhajoval své popisné umění, tentokrát bych se přece přimlouval za uznání polehčujících okolností. Nikdo se přede mnou nepokoušel o tento úkol, líčit tak časné fáze a hluboké vrstvy duševního života, a splnit jej špatně, je lepší, než od něho utéci, což prý mimo to bývá poněkud nebezpečné pro bázlivce. Proto raději odvážně ukážeme, že jsme se nedali odvrátit vědomím méněcennosti.

Případ sám nebyl obzvláště příznivý. Co umožnilo hojnost informací o dětství, že jsme totiž mohli studovat dítě pomocí dospělých, musilo být vykoupeno nejhroznějším rozkouskovaním analýzy a příslušnými neúplnostmi popisu. Osobní zvláštnosti, národní charakter, našemu cizí, ztěžovaly vcítění. Vzdálenost mezi laskavě přívětivou osobností nemocného, bystrou inteligencí, vznešeným způsobem myšlení a jeho nezkráceným pudovým životem si vynutila příliš dlouhou práci přípravnou a výchovnou, která znesnadnila přehled. Ale charakterem případu, který kladl krajně obtížné úkoly popisu, je pacient úplně nevinný. V psychologii dospělých jsme se šťastně dostali tak daleko, že odlišujeme vědomé psychické děje od nevědomých a popisujeme obojí jasnými slovy. U dítěte nás toto rozlišování nechává téměř na holičkách, mnohdy jsme v rozpacích, co máme označovat za vědomé a co za nevědomé. Děje, které se staly dominantními a které podle svého pozdějšího chování musí být postaveny na roveň vědomých, přece nebyly u dítěte vědomé. Snadno chápeme, proč; vědomo nenabýlo u dítěte ještě všech svých vlastností, ještě se vyvíjí a nemá plné působitost proměnit se v jazykové představy. Záměna, které se jinak zpravidla dopouštíme, mezi úkazem, že se něco vyskytuje jako vjem ve vědomí, a příslušností k předpokládané psychické sou-

stavě, kterou bychom měli nějak konvenčně nazývat, kterou však rovněž nazýváme vědomím (soustavou *v*), tato záměna je neškodná při psychologickém popisu dospělého člověka, ale plete u malého dítěte. Ani zavedení „předvědoma“ tu mnoho nepomáhá, neboť předvědomo dítěte se rovněž nemusí krýt s předvědomem dospělého. Spokojujeme se tedy s tím, že jsme jasně poznali temno.

Případ jako tento by se samozřejmě mohl stát podnětem k rokování o všech výsledcích a problémech psychoanalýzy. Byla by to práce nekonečná a neospravedlněná. Musíme si říci, že se z jediného případu nemůžeme dovědět všechno, že na něm nelze rozhodnout všechno, a proto se spokojíme s tím, že jej zužitkujeme pro to, co ukazuje nejzřetelněji. Vysvětlování je v psychoanalýze vůbec úzce omezeno. Třeba vyložit nápadně tvorby příznaků tím, že odhalíme jejich genezi; psychické mechanismy a pudové děje, k nimž takto dospějeme, se nemají vykládat, nýbrž popisovat. Abychom ze zjištění těchto dvou posledních bodů došli nových všeobecností, potřebujeme četné případy, dobře a hluboce analyzované. Ty nedostaneme snadno, každý jednotlivý vyžaduje dlouholeté práce. Pokrok v těchto oblastech může tedy postupovat jenom pomalu. Velmi nasnadě je ovšem pokušení spokojit se s tím, že u určitého počtu osob „naškrábneme“ psychický povrch a nahradíme to, co jsme opominuli, spekulací, kterou dáme pod patronanci nějakého filozofického směru. Pro tento postup lze uvést také praktické potřeby, ale potřeby vědy se nedají nahradit pražádnou náhražkou.

Pokusím se podat syntetický přehled o pacientově sexuální vývoji a začnu nejranějšími příznaky. Prvé, co o něm slyšíme, je porucha chuti k jídlu, kterou chci podle jiných zkušeností, ale přece s notnou zdrženlivostí, chápat jako výsledek nějakého pochodu v sexuální oblasti. Za první poznatelnou sexuální organizaci musil jsem považovat tak zvanou **kanibalskou** nebo **orální**, ve které ještě převládá původní opření sexuálního vzrušení o pud k jedení. Nelze očekávat přímé projevy této fáze, jistě však příznaky, nastanou-li poruchy. Omezení pudu k jedení – které ovšem jindy může mít také jiné příčiny – nás upozorňuje, že se organizmu nepodařilo zvládnout nějaké sexuální vzrušení. Sexuálním cílem této fáze by mohlo být jenom kanibalství, žraní; u našeho pacienta se, následkem regrese z vyššího stupně, projevuje strachem, že ho sežere vlk.

Tuto úzkost jsme si musili, jak známo, překládat takto: souložit s otcem jako žena. Je známo, že v mnohem pokročilejších letech se vyskytuje u děvčat v dobách puberty nebo brzy po ní neuróza, která vyjadřuje sexuální odmítání poruchami čichu; smíme ji uvést v souvislosti s touto orální fází sexuality. Na vrcholu zamilovaného paroxysmu („mohl bych tě z lásky sníst“) a v něžném styku s malými dětmi, při němž se dospělý sám tváří infantilně, znovu se ukazuje cíl lásky orální organizace. Na jiném místě jsem vyslovil domněnku, že pacientův otec ho sám „něžně hubovával“, hrával si s hošíkem na vlka nebo psa, a žertem mu vyhrožoval, že ho sežere. Pacient tuto domněnku jenom potvrdil svým nápadným chováním v přenosu. Kdykoli ustoupil před obtížemi léčby do přenosu, hrozil sežráním a později nejrůznějším týráním, což všechno bylo jenom projevem něžnosti.

Jazykový zvyk si natrvalo osvojil jistě ražby této orální fáze, mluví o objektu lásky, který je „appetitlich“ (chutný), nazývá milenkou „sladkou“. Vzpomínám si, že také náš malý pacient chtěl jísti jenom sladké věci. Sladkosti, bonbony ve snu obyčejně zastupují mazlení, sexuální ukojování.

K této fázi také, zdá se, patří úzkost (ovšem za předpokladu nějaké poruchy), která se projevuje jako strach o život a může se připnout ke všemu, co se dítěti označuje za vhodné. U našeho pacienta byl zužit k tomu, aby byl veden k překonávání, ba překompenzování nechuti k jídlu. K možnému prameni jeho poruchy jedení dospíváme, pakliže si – na půdě onoho obšírně projednaného předpokladu – připomeneme, že pozorování soulože, z něhož vycházelo tolik dodatečných účínů, spadá do věku 1 1/2 roku, tedy do doby před obtížemi jedení. Snad smíme předpokládat, že toto pozorování urychlilo pohlavní zrání a tak vyvolalo přímé, třebaže nepatrné účiny.

Vím ovšem, že lze příznaky tohoto údobí strach z vlka, poruchy jedení vykládat jinak a prostěji, bez zřetele k sexualitě a jejím pregenitálnímu stupni organizace. Kdo rád nedbá neurotických znaků a souvislosti jevů, dá přednost tomuto druhému vysvětlení, a nemohu mu v tom bránit. O těchto počátcích sexuálního života těžko vypátráme něco rozhodujícího jinak než uvedenými oklikami.

Scéna s Grušou (kolem jeho 2 1/2) roku ukazuje našeho hošika na počátku vývoje, který snad kromě předčasnosti musí být

uznán za normální: ztotožňování s otcem, erotika močení, zastupující mužskost. To je přece také úplně pod vlivem prascény. Ztotožňování s otcem jsme dosud pojímali jako narcistické, ale se zřetelem k obsahu prascény nemůžeme odmítnout předpoklad, že již odpovídá organizaci genitální. Mužské pohlavní ústrojí počalo hrát úlohu a pokračuje v ní pod vlivem svádění sestrou.

Nabýváme však dojmu, že svádění nejen pomáhá vývoji, nýbrž jej ve větší ještě míře ruší a odvádí jinam. Klade pasivní sexuální cíl, který je vlastně neslučitelný s činností mužského pohlavního ústrojí. Při první vnější překážce, při náznačce kastrace Naňou, zhroutí se (ve věku 3 1/2 roku) ještě neschopná genitální organizace a regreduje na předchozí stupeň organizace sadistickoanální, kterou by byl snad jinak prošel se stejně lehlými znaky jako jiné děti.

V sadistickoanální organizaci snadno poznáváme pokračování orální. Násilné uplatňování svalů na objektu, kterou se tato vyznačuje, je přípravným počinem pro žraní, které pak přestane být sexuálním cílem. Přípravný počín se stává samostatným cílem. Novinkou proti předchozímu stupni je v podstatě, že přijímající, pasivní orgán se vytváří, odděleně od ústní oblasti, v oblasti anální. Velmi jsou tu nasnadě biologické paralely nebo pojímání pregenitálních lidských organizací jako zbytků zařízení, která jsou trvale zachována v některých třídách zvířat. Ustavení pudu badatelského z jeho složek rovněž charakterizuje tento stupeň.

Anální erotika není nijak nápadná. Stolice vlivem sadismu zaměnila svůj něžný význam za útočný. Na proměně sadismu v masochismus se účastní pocit viny, který ukazuje na vývojové pochody v jiných oblastech než sexuálních.

Vliv svádění pokračuje: udržuje pasivitu sexuálního cíle. Z velké části teď změni sadismus v jeho pasivní protějšek, masochismus. Je otázkou, zda máme charakter pasivity přičítat zcela, svádění, vždyť již reakce 1 1/2 letého dítěte na pozorování soulože byla převážně pasivní. Sexuální vzrušení se v této scéně projevilo vyprázdněním stolice, u něhož ovšem musíme rozeznávat také aktivní složku. Vedle masochismu, který ovládá jeho sexuální úsilí a projevuje se fantaziemi, trvá také sadismus a uplatňuje se proti malým zvířatům. Sexuální badání počalo po svádění, zabývalo se dvěma problémy, odkud

pocházejí děti a zda je možná ztráta pohlavního ústrojí, a mísi se s projevy jeho pudových hnutí. Odvádí jeho sadistické sklony k malým zvířatům jakožto zástupcům malých dětí.

Náš popis dospěl do blízkosti čtvrtých narozenin, v kteréžto době sen způsobí dodatečný účinek pozorování soulože, nastalého ve věku 1 1/2 roku. Děje, které se nyní odehrávají, nemůžeme ani úplně pochopit, ani dostatečně popsat. Oživení obrazu, který může být nyní pro pokročilý intelektuální vývoj pochopen, působí jako svěží událost, ale také jako nové trauma, cizí zásah, obdobný se sváděním. Přerušená genitální organizace rázem nastupuje znovu, ale ve snu provedený pokrok se nedá udržet. Naopak, dějem, jež můžeme postavit na roveň jenom potlačení, je nové odmítnuto a nahrazeno fobií.

Sadistickoanální organizace tedy trvá také v této nyní počínající fázi zoofobie, jenže jsou k ní přimíseny jevy úzkosti. Dítě pokračuje v sadistické i masochistické činnosti, ale na jednu její část reaguje úzkostí; převrácení sadismu v opak pravděpodobně zaznamenává další pokroky.

Z analýzy úzkostného snu vyplývá, že potlačení navazuje na poznání kastrace. Nové se zavrhuje, poněvadž by jeho přijetí stálo pyj. Pečlivější úvahou zjišťujeme asi toto: Potlačen byl homosexuální postoj v genitálním smyslu, který se utvořil vlivem onoho poznání. Zůstává však zachován pro nevědomo, ustavuje se jako uzamčená hlubší vrstva. Hybnou silou tohoto potlačení je, zdá se, narcistická mužskost pohlavního ústrojí, která se dostává do dávno připraveného konfliktu s pasivitou homosexuálního cíle. Potlačení je tedy úspěchem mužskosti.

Jsme téměř v pokušení pozměnit na tomto podkladě část psychoanalytické teorie. Vždyť se zdá hmatatelné, že potlačení a tvorba neurózy vyvěrá z konfliktu mezi snahami mužskými a ženskými, tedy z bisexuality. Avšak toto pojetí má meze. Z obou protichůdných sexuálních hnutí je jedno právo našemu Já, druhé uráží narcistický zájem; proto je potlačeno. Také zde je to Já, co inscenuje potlačení ve prospěch jedné ze sexuálních snah. V jiných případech nebývá takový konflikt mezi mužskostí a ženskostí; je pouze jedna sexuální snaha, která žádá přijetí, ale odpuzuje jisté mocnosti Já, a proto je zapuzena sama. Mnohem častěji než ke konfliktům uvnitř sexuality dochází přece k jiným, které vznikají mezi sexualitou

a morálními tendencemi našeho Já. Takový morální konflikt v našem případě chybí. Zdůraznění bisexuality jako pohnutky k potlačení by tedy bylo příliš úzké; vytčení konfliktu mezi Já a sexuální snahou (libidem) vystihuje všechny možnosti.

Proti nauce o „mužském protestu“, jakou vytvořil Adler, třeba uvést, že se potlačení nestaví na stranu mužskosti a nepostihuje ženskost vždycky; v docela velikých skupinách případů je to mužskost, kterou Já potlačuje.

Spravedlivější hodnocení potlačení by ostatně v našem případě popíralo, že narcistická mužskost je jedinou pohnutkou. Homosexuální postoj, který se utváří průběhem snu, je tak mocný, že Já malého člověka selhává při jeho zvládnutí a brání se proti němu potlačěním. Jako pomocníka při tomto záměru použije protichůdné narcistické mužskosti pohlavního ústrojí. Že působnost všech narcistických hnutí vychází z Já a že tato hnutí při něm zůstávají dále, že potlačení směřuje proti libidinóznímu obsazení objektů, budiž zde vysloveno jenom proto, abychom vyloučili nedorozumění.

Obraťme se od pochodu potlačení, jež se nám možná nepodařilo úplně vysvětlit, k stavu, který nastal při procitnutí ze sna. Kdyby byla skutečně během snu zvítězila mužskost nad homosexualitou (ženskostí), musila by nyní již vládnout aktivní sexuální snaha zjevně mužské povahy. Tak tomu vůbec není, podstata sexuální organizace se nezměnila, sadistickoanální fáze trvá, zůstala vládnoucí. Vítězství mužskosti se jeví jenom v tom, že se na pasivní sexuální cíle vládnoucí organizace (kteřá je masochistická nikoli ženská) reaguje úzkostí. Vůbec tu není vítězné sexuální hnutí mužské, nýbrž jenom hnutí pasivní a vzpírání proti němu.

Dovedu si představit, jaké obtíže čtenáři působí nezvyklé, ale nezbytné britké rozlišování aktivity od mužskosti a pasivity od ženskosti, a proto se nechci vyhnout opakování. Stav po snu můžeme tedy popsat takto: Sexuální snahy byly rozštěpeny, v nevědomu bylo dosaženo stupně organizace genitální a ustavila se velmi silná homosexualita, nad tím trvá (virtuálně ve vědomu) dřívější sadistická a převážně masochistická snaha, Já změnilo svůj poměr k sexualitě vůbec, odmítá ji a zavrhuje vládnoucí masochistické cíle úzkostí, tak jako na hlubší homosexuální cíle reagovalo vytvoření fobie. Výsledkem snu není tedy ani tak vítězství mužského proudění, nýbrž spí-

še reakce na ženské a pasivní. Bylo by násilné přisuzovat této reakci ráz mužskosti. *Já* prostě nemá sexuálních snah, nýbrž jenom zájem na sebezáchově a udržení svého narcismu.

Nyní se podívejme na fobii. Vznikla na úrovni genitální organizace, ukazuje nám poměrně jednoduchý mechanismus úzkostné hysterie. *Já* se chrání rozvojem úzkosti před tím, co považuje za přemocné nebezpečí, před homosexuálním ukojením. Avšak pochod potlačení zanechává stopu, kterou nelze přehlédnout. Objekt, na který se připjal obávaný sexuální cíl, musí se dát před vědomím zastupovat jiným. Hošík si neuvědomuje strach z **otce**, nýbrž z **vlka**. Ani však nezůstalo při tvorbě fobie s tímto jediným obsahem. Vlk je později na delší dobu nahrazen lvem. Se sadistickými hnutími proti malým zvířatům konkuruje fobie z nich jakožto zástupců soků, možných malých dětí. Obzvláště zajímavý je vznik fobie z motýla. Je to jakoby opakování mechanismu, který ve snu zplodil fobii z vlka. Nahodilým podnětem je oživen starý prožitek, scéna s Grušou, jejíž hrozba kastrací účinkuje dodatečně, zatím co v době, kdy byla vyslovena, nevyvolala nijaký dojem.⁵⁴

Lze říci, že úzkost, která napájí tuto fobii, je strach z kastrace. Tato výpověď není v rozporu s pojetím, že úzkost vzešla z potlačení homosexuálního libida. Oběma vyjadřovacími způsoby máme na mysli týž děj, že *Já* odnímá homosexuální hnutí libido, které se převádí v tékavou úzkost a dá se pak vázat ve fobiích. Prvním vyjadřovacím způsobem jsme jenom současně označili pohnutku, která vede *Já*.

Přihlédneme-li blíže, shledáme, že toto první onemocnění našeho pacienta (nepřihlížíme-li k poruše jedení) se nevyčerpává pouze fobii, nýbrž že je musíme chápat jako pravou hysterii, ke které vedle příznaků úzkosti patří také jevy konverzní. Jedna složka homosexuálního hnutí utkví na zúčastněném orgánu; střevo se od té doby a také později chová jako ústrojí, zachvácené hysterií. Nevědomá, potlačená homosexualita se stáhla do střeva. Právě tento kus hysterie nám potom velmi dobře posloužil při rozřešování pozdějšího onemocnění.

Nechť nám nyní nechybí odvaha prozkoumat ještě složitější vztahy nutkavé neurózy. Ještě jednou si představme situaci; panující masochistické a potlačené homosexuální proudění, *Já* vězí v hysterickém odmítání; které děje promění tento stav v nutkavou neurózu?

Proměna nenastane samovolně, vnitřním vývojem, nýbrž cizím vlivem zvenčí. Jejím zjevným úspěchem jest, že se poměr k otci, který stojí v popředí a dosud se projevoval fobií z vlka, nyní zrcadlí v nutkavé pobožnosti. Nemohu nepoukázat na to, že tento pochod u mého pacienta nedvojsmyslně potvrzuje tezi, kterou jsem vyslovil v „Totem und Tabu“ o poměru zvířete totému k božstvu.⁵⁵ Tam jsem se rozhodl pro předpoklad, že představa Boha není pokračováním totéma, nýbrž vzniká nezávisle na něm ze společného kořene a vystřídává jej. Totem je první náhradou za otce, Bůh však pozdější, ve které otec znovu nabývá lidské podoby. Totéž nalézáme také u našeho pacienta. Ve fobii z vlka prochází stádiem totemistické náhrady za otce, které se nyní končí a je následkem nových vztahů mezi ním a otcem nahrazeno fází náboženské pobožnosti.

Vliv, vyvolávající tuto proměnu, je matkou zprostředkované seznámení s náboženskými naukami a posvátnými dějinami. Výsledek je ten, který si přeje výchova. Sadistickomasochistická organizace se pomalu zakončuje, fobie z vlka rychle mizí, úzkostné odmítání sexuality je nahrazeno vyšší formou jejího zdeptání. Pobožnost se stává vládnoucí silou v životě dítěte. Avšak toto překonávání neprobíhá bez bojů, jejichž znakem se jeví rouhavé myšlenky a jako jejichž následek se ustavuje nutkavé přehánění náboženského obřadu.

Nepřihlížíme-li k těmto patologickým jevům, můžeme říci, že náboženství v tomto případě vykonalo všechno, k čemu se ho užívá ve výchově individua. Zkrotilo jeho sexuální sklony tím, že jim umožnilo sublimaci a pevné zakotvení, znehodnotilo jeho rodinné vztahy a tak zamezilo hrozící izolaci tím, že mu dovolilo přidružení k veliké pospolitosti lidí. Divoké, úzkostlivé dítě se stalo sociálním, mravným a vychovatelným.

Hlavní hybnou silou náboženského vlivu bylo ztotožnění s Ježíšem, které mu obzvláště usnadnila náhoda stejného data narození. Příliš veliká láska k otci, která byla činila nezbytým potlačení, konečně tu našla východisko v ideální sublimaci. V podobě Ježíše směl milovat otce, který se nyní nazývá Bohem, s vroucností, která by vůči pozemskému otci marně hledala uvolnění. Cesty, kterými mohl osvědčovat tuto lásku, byly stanoveny náboženstvím a na nich ani nelpělo vědomí viny, které se nedalo odpoutat od individuálních sklonů lásky. Mohlo-li být takto sváděno nejhlubší sexuální proudění, již

kondenzované v podobě nevědomé homosexuality, nalezla povrchnější masochistická snaha bez velkého odříkání nesrovnatelnou sublimaci v dějinách utrpení Ježíše Krista, který se dal trýznit a obětovat z příkazu a na počest božského otce. Tak vykonal náboženství u úchylného hošíka své dílo smíšením ukojení, sublimace, odvrácení od smyslnosti k pochodům ryze duchovním, a otevřením sociálních vztahů, které skýtá věřícím.

Jeho počáteční vzpěchování proti náboženství mělo tři různá východiska. Za prvé bylo vůbec, jak jsme o tom již viděli příklady, jeho způsobem bránit se proti všem novotám. Hájil každou, jednou zaujatou pozici libida, obávaje se ztráty, kdyby se jí vzdal, a nedůvěřuje pravděpodobnosti, že bude plně nahrazena novou. To je důležitá a základní psychologická zvláštnost, kterou jsem ve „Třech úvahách o sexuální teorii“ označil jako schopnosti k **fixaci**. Jung, nazýváje ji psychickou „setrvačností“, chtěl z ní učinit hlavní příčinu všech nezdarů neurotiků. Myslím, že neprávem, neboť sahá mnohem dále a hraje významnou úlohu také v životě lidí, kteří nejsou nervózní. Snadná pohyblivost nebo tuhotavost libidínózních a také jiných energetických obsazení je zvláštním charakterem, kterým se vyznačuje mnoho lidí a ne všichni nervózní, a který dosud nebyl uveden v souvislost s ničím jiným a podobá se něčemu nedělitelnému jako prvočíslo. Víme jenom, že se pohyblivost psychických obsazení nápadně zmenšuje se stářím. Poskytla nám jednu z indikací pro meze psychoanalytického ovlivňování. Jsou však osoby, u kterých tato psychická tvářlivost trvá daleko nad obyčejnou věkovou hranicí, a jiné, u kterých se ztrácí velmi časně. Jsou-li neurotiky, s nelibostí zjišťujeme, že za zdánlivě stejných poměrů nemůžeme u nich odstranit změny, které jsme u jiných lidí zvládli snadno. Také při převodu psychických dějů musíme tedy počítat s pojmem **entropie**, jejíž míra klade odpor proti zrušení toho, co nastalo.

Druhým bodem jeho útoku byl fakt, že náboženská nauka se nezakládá na jednoznačném poměru k Bohu otci, nýbrž je prosáklá znaky ambivalentního postoje, který působil při jejím vzniku. Tuto ambivalenci vycítil pomocí vysoce vyvinuté vlastní a na ni navázal s onou bystrou kritikou, která nás u pětiletého dítěte tak překvapila. Avšak nejvýznamnější byl

nepochybně třetí moment, jehož účinem smíme vysvětlovat patologické výsledky jeho boje proti náboženství. Sklon, směřující k muži, který měl být sublimován náboženstvím, nebyl přece již volný, nýbrž částečně odstěpen potlačením a tím odňat sublimaci, vázán k svému původnímu sexuálnímu cíli. Následkem této souvislosti se snažila potlačená část prokletit si cestu k části sublimované, anebo ji stáhnout k sobě dolů. První hloubání, které se týkalo Ježíšovy osoby, obsahovalo již otázku, zda tento sublimní syn je také schopen plnit sexuální, v nevědomu utkvělý poměr k otci. Odmitání této snahy nemělo jiného výsledku, než vznik zdánlivě rouhavých nutkavých myšlenek, ve kterých se tělesná něžnost k Bohu prosazovala v podobě ponižování. Prudký obranný boj proti těmto výtvorům kompromisu musil pak vésti k nutkavému přehánění všech činností, ve kterých pobožnost, čistá láska k Bohu, nalézala předurčené východisko. Konečně zvítězilo náboženství, ale vyšlo najevo, že jeho pudové základy byly nepoměrně silnější, než trvanlivost plodů sublimace. Jakmile život dodal novou náhradu za otce, jejíž vliv směřoval proti náboženství, upustil hošík od náboženství a nahradil je jinými věcmi. Vzpomeňme si ještě na zajímavou komplikaci, že pobožnost vznikla pod vlivem žen (matky a chůvy), kdežto osvobození od ní umožnil vliv mužský.

Vznik nutkavé neurózy na půdě sadistickoanální organizace celkem potvrzuje, co jsem na jiném místě rozvedl „o náchylnosti k nutkavé neuróze“.⁶⁶ Ale předchozí trvání silné hysterie činí náš případ v tomto směru méně průhledný. Chci ukončit přehled pacientova sexuálního vývoje stručným náznakem jeho pozdějších změn. V letech puberty projevilo se u něho silně smyslné mužské proudění, které třeba nazvat normálním, se sexuálním cílem genitální organizace, jehož osudy vyplňují dobu až do jeho pozdějšího onemocnění. Prámo navazovalo na scénu s Grušou, přejalo z ní ráz nutkavé, jako záchvat přicházející a mizející zamilovanosti, a musilo bojovat s útlumy, vyvěrajícími ze zbytků infantilních neuróz. Násilným průlomem k ženě si konečně vydobyl úplné mužskosti; na tomto sexuálním objektu nyní trval, ale nemohl ho dlouho užívat, neboť silná, nyní úplně nevědomá náklonnost k muži, která v sobě slučovala všechny síly dřívějších fází, stále znovu ho odváděla od ženského objektu a nutila ho, aby v mezidobích přeháněl závis-

lost na ženě. Do léčby přinesl stesk, že nemůže vydržet u ženy, a veškerá práce směřovala k tomu, aby byl odhalen jeho nevědomý poměr k muži. Jeho dětství, shrneme-li je formulí, se vyznačovalo kolísáním mezi aktivitou a pasivitou, jeho puberta zápasem o mužskost, a doba po onemocnění bojem o objekt mužské snahy. Podnět k jeho onemocnění nespadá do „typů neurotických onemocnění“, které jsem shrnul jako zvláštní případy „odepření“,⁵⁷ a upozorňuje tak na mezeru v této řadě. Zhroutil se, když organické onemocnění pohlavního ústrojí oživilo jeho strach z kastrace, poškodilo jeho narcismus a nutilo ho, aby se vzdal očekávání, že osud dává zvláštní přednost jeho osobě. Onemocněl tedy narcistickým „odepřením“. Tato přemocná síla jeho narcismu se úplně shodovala s ostatními znaky tlumeného sexuálního vývoje, že jeho heterosexuální volba v lásce při vši energii v sobě soustřeďovala tak málo psychických snah, a že se homosexuální postoj, který je narcismu o tolik bližší, u něho udržel jako nevědomá síla s takovou tuhostí. Při takových poruchách nemůže ovšem psychoanalytická léčba způsobit okamžitý převrat a normální vývoj, nýbrž jenom odstranit překážky a prokázat cesty, aby si životní vlivy mohly vynutit vývoj lepšími směry.

Jako zvláštnosti jeho psychické povahy, které psychoanalytická léčba odhalila, ale nemohla dále objasnit a proto ani bezprostředně ovlivnit, shrnuji: uvedenou již tuhost fixace, mimořádný rozvoj sklonu k ambivalenci, a jako třetí rys konstituce, kterou třeba nazvat archaickou, schopnost udržet nejrůznější a nejprotichůdnější libidinózní obsazení vedle sebe a schopné funkce. Ustavičné kolísání mezi nimi, čímž se vyřízení a pokrok dlouhou dobu zdály vyloučeny, ovládalo obraz choroby v době pozdější, o němž jsem se zde mohl zmínit jenom letmo. Bezpochyby byl to rys z povahy nevědoma, který u něho pokračoval v pochodech uvědomělých; ale projevoval se jenom ve výsledcích afektivních hnutí, v ryze logických oblastech naopak prokazoval obzvláštní obratnost ve vyhledávání rozporů a nesnášenlivosti. Tak jsme z jeho psychického života nabyli dojmu, kterým působí staroegyptské náboženství, jež si nedovedeme téměř vůbec představit proto, že zachovává jednotlivé stupně vývoje vedle konečných výsledků, nejstarší bohy a významy bohů vedle nejmladších, že rozprostírá v rovině, co v jiných vývojových bývá útvarům hloubkovým.

Dokončil jsem, co jsem chtěl sdělit o tomto případě nemoci. Jenom ještě dva z četných problémů, ke kterým podněcuje, zasluhují, zdá se mi, zvláštního zdůraznění. První se týká fylogeneticky zděděných schémat, která umísťují životní dojmy jako filozofické „kategorie“. Zastávám názor, že jsou sedlinami dějin lidské kultury. K nim náleží, lépe řečeno, nejlépe známým příkladem tohoto druhu je oidipovský komplex, který obsahuje vztah dítěte k rodičům. Kde se prožitky nepodrobují dědičnému schématu, přepracovávají se fantazií, a sledovat podrobně její dílo by bylo dozajista užitečné. Právě tyto případy nám mohou prokázat samostatnou existenci schématu. Často pozorujeme, že schéma vítězí nad individuálním prožitkem, tak např. když se v našem případě otec stává kastrátorem a osobou, ohrožující dětskou sexualitu, přesto, že je tu jinak oidipovský komplex obrácen. Jiný účín schématu jest, že chůva zaujímá místo matky nebo s ní splývá. Rozpor prožitků se schématem skýtá, zdá se, hojnou látku infantilním konfliktům.

Druhý problém není od toho příliš vzdálen, je však nepoměrně významnější. Uvážíme-li chování čtyřletého dítěte k oživené prasceně,⁵⁸ ba pomyslíme-li jenom na mnohem prostší reakce 1 1/2 letého dítěte při prožití této scény, těžko můžeme odmítnout pojetí, že v dítěti při tom spolupůsobí jakési vědění, které lze těžko určit, jakási příprava k porozumění.⁵⁹ V čem toto záleží, vymyká se každé představě; máme jenom jedinou výbornou dobu s dalekosáhlým **instinktivním** věděním zvířat.

Kdyby existoval takový instinktivní majetek také u člověka, nebylo by divu, kdyby se týkal jmenovitě dějů sexuálních, třebaže se rozhodně nemůže na ně omezovat. Toto instinktivní by bylo jádrem nevědoma, primitivní duchovní činností, která je později svržena a převrstvena lidským rozmyslem, jež nutno získat, ale velmi často, možná že u všech lidí, si zachovává sílu stáhnout k sobě dolů vyšší psychické děje. Potlačení by bylo návratem k tomuto instinktivnímu stupni a člověk by svou dispozicí k neuróze splácel to, co nově získal, a možností neuróz by dokazoval existenci instinktivního stupně předchozího. Význam časných dětských traumat by však vězel v tom, že tomuto nevědomu dodávají látku, která je chrání, aby nebylo pohlceno následujícím vývojem.

Vím, že podobné myšlenky, které zdůrazňují dědičný, fylogeneticky získaný moment v duševním životě, byly vysloveny

z různých stran, ba myslím, že tu byla příliš velká ochota vykázat jim nějaké místo v psychoanalytickém hodnocení. Jenom tehdy se mi zdají přípustné, pakliže se psychoanalýza, postupující řádným pořadem instancí, dostává na stopy zděděného, když předtím pronikla vrstvami individuálně získaného.⁶⁰

¹⁾ Tento chorobopis byl sepsán krátce po skončení léčby v zimě r. 1914/1915 pod svěřím tehdy dojmem z nových výkladů, kterým C. G. Jung a Alf. Adler chtěli podrobit psychoanalytické výsledky. Navazuje tedy na stať „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung“ (sv. Ges. Schriften), uveřejněnou v „Jahrbuch der Psychoanalyse“, VI, 1914, a doplňuje tam obsaženou, v podstatě osobní polemiku objektivním hodnocením analytického materiálu. Původně byla určena pro další svazek „Jahrbuch“, ale poněvadž se její vydání následkem překážek světové války zdržovalo na neurčito, rozhodl jsem se, že ji připojím k této sbírce, pořádané novým nakladatelem. O léčbě, co tu mělo být vysloveno po prvé, musil jsem pojednat v přednáškách konaných v r. 1916/1917 na téma: „Úvod do psychoanalýzy“. Text prvního soupisu nebyl nijak podstatně změněn; dodatky jsou vyznačeny hranatými závorkami.

²⁾ 2 1/2 let. Téměř všechny časové údaje se daly později s určitostí vymežit.

³⁾ Sdělení tohoto druhu smíme zpravidla používat jako materiálu neomezeně věrohodného. Bylo by proto nasnadě bez námahy doplňovat mezery v pacientově vzpomínce dotazováním starších členů rodiny, ale nemožno dosti rozhodně odrazovat od takové techniky. Co příbuzní, byvše dotázáni nebo vyzváni, vyprávějí, podléhá všem kritickým pochybnostem, které jsou jenom možné. Zpravidla litujeme, že jsme se učinili závislími na takových informacích, při tom jsme otřáslí důvěrou v analýzu a dosadili nad ni jinou instanci. Co si vůbec lze vybavit, vyjde najevo v dalším průběhu analýzy.

⁴⁾ Viz v dalším pojednání.

⁵⁾ Pasivními sklony rozumím snahy s pasivním sexuálním cílem, ale nemám při tom na mysli proměnu pudu, nýbrž pouze záměnu cíle.

⁶⁾ Märchenstoffe in Träumen. Int. Zeitsch. f. ärztl. Psychoanalyse, sv. I., 1913. (Sv. III. Ges. Schriften.)

⁷⁾ Srv. O. Rankem zdůrazněnou podobnost mezi oběma pohádkami a mýtem o Kronovi (Völkerpsychologische Parallelen zu den infantilen Sexualtheorien. Zentralblatt f. Psychoanalyse, II, 8.)

⁸⁾ Mimo to by přicházelo v úvahu stáří 1/2 roku s mnohem menší pravděpodobností a vlastně sotva udržitelné.

⁹⁾ Srv. pozdější přetvoření tohoto momentu v nutkavé neuróze. Ve snech v době léčby byly nahrazeny prudkým větrem (*aria* = vzduch).

¹⁰⁾ S tím srv., že pacient k svému snu nakreslil jenom pět vlků, ačkoli se v textu snu mluví o 6 nebo 7.

¹¹⁾ V bílém prádle, bílí vlci.

¹²⁾ Proč třikrát? Kdysi mne pacient překvapil tvrzením, že jsem tuto podrobnost vypátral výkladem. To se neshodovalo se skutečností. Byl to bezděčný nápad, jenž se nedal dále kritizovat a jež podle svého zvyku přičítal mně a učinil věrohodným projekci.

¹³⁾ Myslím, že mu porozuměl v době snu ve 4 letech, nikoli v době pozorování. Když mu bylo 1 1/2 roku, nabyl dojmů, jejichž dodatečné pochopení v době snu mu bylo umožněno jeho vývojem, pohlavním vzrušením a sexuálním bádáním.

¹⁴⁾ První z těchto svizelů si nemůžeme usnadnit předpokladem, že snad dítě v době pozorování bylo přece o rok starší, tedy 2 1/2 roku, v kteréžto době je případně docela schopné mluvit. Pro mého pacienta byl takový časový přesun vyloučen všemi vedlejšími okolnostmi. Ostatně nutno uvážit, že analýza nezřídka odhaluje taková pozorování soulože rodičů. Čím starší je dítě, tím pečlivěji budou rodiče na určité společenské úrovni zbavovat dítě příležitosti k takovému pozorování.

¹⁵⁾ Po tomto pohanění učitelem Wolfem, dověděl se, že je obecným názorem kolegů, že učitel od něho očekává – peníze, chce-li si ho udobřit. K tomu se ještě vrátíme později. – Dovedu si představit, jakým usnadněním by bylo pro racionalistické pojetí takového chorobopisu, kdybychom směli předpokládat, že celý strach z vlka ve skutečnosti vycházel od profesora latiny téhož jména, byl promítnut nazpět do dětství a vyvolal, navazuje na ilustraci k pohádce, fantazii prascény. Ale to je neudržitelné; časové prvenství fobie z vlka a její sounáležitost k letům dětství na prvním statku jsou prokázány příliš bezpečně. A sen ve 4. roce?

¹⁶⁾ Ferenczi, Über passagere Symptombildungen während der Analyse. Zentralbl. f. Psychoanalyse, II., 1912, str. 588. a d.

¹⁷⁾ 6 nebo 7 se praví ve snu. 6 je počet sežraných dětí, sedmé se zachraňuje ve skříní od hodin. Zůstává přísným zákonem výkladu snů, že se nakonec objasní každá podrobnost.

¹⁸⁾ Když se nám podařila syntéza tohoto snu, pokusím se přehledně vylíčit vztahy zjevného obsahu snu k latentním myšlenkám snovým.

Je noc, ležím ve své posteli. Toto je počátek reprodukce prascény. „Je noc“ je skreslením místo: spal jsem. Poznámka: Vim že byla zima, když jsem snil, a doba noční, týká se vzpomínky na sen, nepatří k jeho obsahu. Je správná, byla to jedna z nocí před jeho narozeninami, t.j. před vánočním hodem Božím. **Náhle se samo otevře okno.** Třeba přeložit takto: Náhle se sám probouzím, vzpomínka na prascěnu. Vliv povídky o vlku, v níž vlk skáče do pokoje oknem,